

Tanrı Türkə yar olsun!

№ 05-06 (29) 2017

BİRLİK

Prezident İlham Əliyev:

"Gün gələcək, Azərbaycan bayrağı Şuşada da qaldırılacaq"

"Bu gün Lələ Təpədə və digər işğaldan azad olunmuş ərazilərdə Azərbaycan bayrağı dalğalanır. Gün gələcək, bizim bayrağımız Şuşada da qaldırılacaq. Bu işğal böyük ədalətsizlikdir, həm də beynəlxalq qanunlar pozulur. Ancaq əfsuslar olsun ki, dünyada ikili standartlar mövcuddur. BMT Təhlükəsizlik Şurası 4 qətnamə qəbul edib ki, erməni silahlı qüvvələri dərhal və qeyd-şərtsiz işğal edilmiş torpaqlardan çıxsun. Ermənistan buna əməl etmir və bu qətnamələri qəbul edənlər də Ermənistanı məcbur etmir ki, buna əməl etsin. Problem bundan ibarətdir"

Azərbaycan-
Qazaxıstan
diplomatik
münasibətləri **25 il**

Özbəkistan
prezidentinin
psixoloji
portreti

Ölkəsinin
elçisi,
millətinin
qüruru

Prezident İlham Əliyev:

“Ermənistan status-kvonu saxlamaq niyyətindədir”

NATO-nun baş katibi Yens Stoltenberq:

“Həll olunmamış Dağlıq Qarabağ münaqişəsi narahatlığa səbəb olan məsələdir”

Azərbaycan Prezidenti NATO-nun Şimali Atlantika Şurasının iclasında bir daha Ermənistanın işğalçılıq siyasətindən danışdı

Ötən həftə Prezident İlham Əliyev Brüsseldə NATO-nun Şimali Atlantika Şurasının iclasında iştirak edib. Şimali Atlantika Şurasının iclasında əvvəlcə NATO-nun baş katibi Yens Stoltenberq çıxış etdi. Sonra o, sözü Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevə verib.

Dövlətimizin başçısı Azərbaycan

ilə NATO arasında müxtəlif sahələrdə uğurlu əməkdaşlığın həyata keçirildiyini bildirib. Ölkəmizin NATO-nun müxtəlif missiya və əməliyyatlarında fəal iştirak etdiyini vurğulayan Prezident İlham Əliyev NATO-nun, öz növbəsində, Azərbaycanda ərazilərin minalardan təmizlənməsi işində fəal iştirak

etdiyini bildirib. Qeyd olunub ki, Azərbaycan Əfqanıstandakı sülhməramlı fəaliyyətini genişləndirir və bu ölkə ilə ikitərəfli səviyyədə iqtisadi və digər sahələrdə əməkdaşlığı həyata keçirir.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycan-Avropa İttifaqı münasibətlərinə toxunub, əməkdaşlığın uğurla inki-

şaf etdiyini və onun müxtəlif sahələri əhatə etdiyini bildirib.

Azərbaycanda demokratik inkişaf məsələlərindən danışan Prezident İlham Əliyev ölkəmizdə azad internet, söz, toplaşma və digər azadlıqların təmin edildiyini vurğulayıb. Ölkəmizdə iqtisadi inkişaf məsələləri və bu sahədə həyata keçirilən genişmiqyaslı islahatlar barədə danışan dövlətimizin başçısı qeyd edib ki, 2004-cü ildən bəri Azərbaycan iqtisadiyyatı 3 dəfə artıb, yoxsulluq səviyyəsi 49 faizdən 5 faizə, həmçinin işsizlik səviyyəsi 5 faizə düşüb, xarici borcumuz ümumi daxili məhsula nisbətən 20 faizdən də aşağı səviyyədədir.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın dünyada multikulturalizm mərkəzlərindən birinə çevrildiyini, ölkəmizdə multikulturalizmin, tolerantlığın təmin olunduğunu və bununla bağlı bir sıra mühüm tədbirlərin keçirildiyini bildirib. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdiyini, Davos Dünya İqtisadi Forumunun ölkəmizin iqtisadiyyatını rəqabətqabiliyyətliliyinə görə dünya dövlətləri arasında 37-ci yerdən 35-ci yerə layiq gördüyünü qeyd edən dövlətimizin başçısı təhsil, infrastruktur, nəqliyyat və digər sahələrdə əldə olunan uğurlardan danışdı.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasındakı rolunu

qeyd edib, "Cənub Qaz Dəhlizi" layihəsindən danışdı, TANAP və TAP layihələrinin uğurla icra edildiyini bildirdi və Azərbaycanın uzun illər bundan sonra da Avropanın etibarlı qaz təminatçısına çevriləcəyini deyib. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun əhəmiyyətini qeyd edən dövlətimizin başçısı bu yolun Asiya ilə Avropa arasında ən qısa yol olduğunu deyib, Azərbaycanın Şimal-Cənub və Şərqi-Qərbi arasında mühüm tranzit qovşağına çevrildiyini vurğuladı.

Prezident İlham Əliyev Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münafişəsi məsələsinə geniş toxunub, Ermənistanın ölkəmizin 20 faiz torpaqlarını, o cümlədən Dağlıq Qarabağı və ətraf 7 rayonu işğal etdiyini vurğuladı. Ermənilərin həmin ərazilərdə törətdikləri hərbi cinayətlər, Xocalı soyqırımı, günahsız insanların qətlə yetirilməsi və etnik təmizləməyə məruz qalması barədə ətraflı danışan dövlətimizin başçısı ATƏT-in faktaraşdırıcı missiyalarının da işğal olunmuş ərazilərdə dağntıları qeydə aldıklarını bildirdi. Prezident İlham Əliyev vurğuladı ki, BMT Təhlükəsizlik Şurasının Ermənistan işğalçı qüvvələrinin Azərbaycan ərazilərindən çıxarılmasını tələb edən 4 qətnaməsi icra edilmir və Ermənistan status-kvonu saxlamaq niyyətindədir. Prezident İlham Əliyev NATO-nun Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəklədiyini

vurğuladı.

Sonra bir çox ölkələrin səfirləri çıxış ediblər və Azərbaycanın NATO-nun missiyalarında fəal rolundan danışdılar, ölkəmizin Əfqanıstana göstərdiyi yardımı və oradakı missiyada iştirakını yüksək qiymətləndirdilər, Azərbaycanın Avropanın enerji təhlükəsizliyinə töhfəsini qeyd ediblər, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münafişəsinə toxunaraq, münafişənin həllinin zəruriliyini bildirdilər.

* * *

Daha sonra Prezident İlham Əliyev və NATO-nun baş katibi Yens Stoltenberq mətbuata bəyanatla çıxış ediblər. NATO-nun baş katibi Yens Stoltenberq bildirdi ki, NATO ilə Azərbaycan arasındakı tərəfdaşlığın başlanğıcı uzun illər bundan öncəyə təsadüf edir. Bu tərəfdaşlığın təməli demokratik dəyərlərə və prinsiplərə sadıqlıq əsasında qoyulub. Bu gün bizim praktiki əməkdaşlığımız bacarıqların inkişafından tutmuş enerji təhlükəsizliyinə qədər bir çox sahələri əhatə edir və keçmiş sovet ordusundan qalmış partlamamış mina və hərbi sursatların təmizlənməsi üçün etimad fondu çərçivəsində aparılır. Mən, həmçinin Sizə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qadınlar, sülh və təhlükəsizlik üzrə 1325 sayılı qətnaməsini bizim əməkdaşlıq gündəliyimizə daxil etdiyiniz üçün təşəkkürümü bildirirəm. Bütün bunlar

Avratlantik məkanın daha da təhlükəsiz olmasına töhfə verir. Biz seçdiyiniz bütün sahələrdə Sizinlə işimizi davam etdirməyə və əməkdaşlığımızı daha da inkişaf etdirməyə sadıq. Biz Sizi təhlükəsizlik sahəsində islahatların daha da artırılmasına dəvət edirik və korrupsiya ilə mübarizə sahəsində Sizə dəstək olmaq üçün bizim dürüstlüyün artırılması proqramından tam faydalanmağa çağırırıq.

Bu gün biz, həmçinin Cənubi Qafqazda regional təhlükəsizliyi də müzakirə etdik. Həll olunmamış Dağlıq Qarabağ münaqişəsi narahatlığa səbəb olan məsələdir. Aydındır ki, bu münaqişənin hərbi yolla həll olunması imkanı yoxdur və NATO bu məsələdə birbaşa rola malik deyil. Biz ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrələrinin işini dəstəkləyirik və Ermənistan prezidenti ilə bərpa etdiyiniz dialoq barədə eşitdiyim xəbər məni ruhlandırdı. Biz münaqişənin həllinin danışıqlar yolunun davam etdirilməsini və vəziyyətin gərginləşməsinə yol verilməməsinə dəstəkləyirik.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev qeyd edib ki, Azərbaycan NATO-nun bir çox əməliyyatlarında - KFOR-da, İSAF-da iştirak etmişdir. İndi isə Azərbaycan Qətiyyətli Dəs-

tək Missiyasına öz töhfəsini verir. Əfqanıstanda təhlükəsizliyi və sülhü təmin etmək üçün 94 hərbi qulluqçumuz NATO hərbciləri ilə çiyin-çiyinə xidmət edir. Azərbaycan, həmçinin koalisiya qüvvələri üçün multimodal tranzit və ərazimiz üzərindən uçuş imkanlarını təmin edir. Azərbaycan Əfqanıstan ordusunun Milli Etimad Fonduna töhfə verib və cənab baş katib qeyd etdiyi kimi, Əfqanıstanda sülh, təhlükəsizlik və sabitliyə daha da artıq töhfə vermək üçün hərbi qulluqçularımızın sayını artıracığıq.

2004-cü ildən bəri Azərbaycan Fərdi Tərəfdaşlıq Fəaliyyət Planına qoşulub və dörd tsikli bitirib. Beşinci tsikl hazırda icra olunmaqdadır. Bu, həmçinin bizim əməkdaşlığımızın vacib elementidir. Biz bu gün regional təhlükəsizliklə bağlı məsələləri müzakirə etdik. Regional təhlükəsizlik üçün ən böyük təhlükə Ermənistan və Azərbaycan arasında həll olunmamış münaqişədir. Uzun illərdir ki, ərazilərimiz erməni işğalı altındadır, bir milyondan artıq azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşüb, azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə siyasəti aparılıb və əfsuslar olsun ki, vəziyyət dəyişməz olaraq qalır. ATƏT-in Minsk qrupuna üzv olan ölkələrin prezi-

dentlərinin status-kvonun qəbul edilməzliyi və dəyişməli olduğu ilə bağlı bəyanatlarına rəğmən Ermənistan status-kvonu mümkün qədər çox saxlamaq istəyir. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası Ermənistan qoşunlarının işğal olunmuş ərazilərdən dərhal və qeyd-şərtsiz çıxarılması ilə bağlı dörd qətnamə qəbul edib. Ermənistan iyirmi ildən artıqdır ki, bu qətnamələri icra etmir. Münaqişə BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının müvafiq qətnamələri və Azərbaycanın ərazi bütövlüyü əsasında həll olunmalıdır. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bütün dünya tərəfindən tanınır.

Azərbaycan öz qonşuları ilə birlikdə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun inşasını uğurla tamamlayıb. Bu, Asiya və Avropa arasında ən qısa yoldur və Əfqanıstana təcizat bu marşrut vasitəsilə daha asan və səmərəli olacaqdır. Bizim NATO ilə əməkdaşlığımızın böyük potensialı var və əməkdaşlığın tarixi bunu nümayiş etdirir. Bu gün mənim NATO-nun mənzil-qərargahına səfərim artıq altıncı səfərdir. Beləliklə, bu, əməkdaşlığımızın çox güclü olduğunu nümayiş etdirir. Biz regionumuzda sülhü, təhlükəsizliyi və sabitliyi təmin etmək üçün tərəfdaşlığımızı davam etdiririk.

Azərbaycan-Qazaxıstan diplomatik münasibətləri 25 il

Noyabrın 27-də Qazaxstanın paytaxtı Astana şəhərində Azərbaycanın Qazaxıstandakı səfirliyinin təşkilatçılığı ilə Azərbaycan-Qazaxıstan diplomatik münasibətlərinin 25 illiyi ilə bağlı rəsmi qəbul təşkil olunub. AzərTAC xəbər verir ki, qəbulda Azərbaycanın nümayəndə heyəti, Qazaxıstanın dövlət və hökumət rəsmiləri, tanınmış ictimai-siyasi xadimlər, diplomatik korpusun nümayəndələri iştirak ediblər. Azərbaycanın Qazaxıstandakı səfiri Rəşad Məmmədov tədbiri açaraq qarşıdaş ölkələrimizin münasibətlərinin çox yüksək səviyyədə olduğunu və strateji xarakter daşdığını qeyd edib.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ictimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi Əli Həsənov rəsmi qəbulda çıxış edib. Tədbir iştirakçılarını salamlayan Əli Həsənov deyib ki, əsrin dördüncü tarix baxımından böyük müddət deyil, lakin iyirmi ildən bir qədər çox bundan əvvəl öz müstəqilliyini bəyan etmiş ölkələr üçün bu dövr bütöv bir epoxadır. Ötən 25 il ərzində biz çoxəsrlik dostluq ənənələrini nəinki qoruyub saxlamağa, həm də genişləndirməyə, Azərbaycan-Qazaxıstan münasibətlərini strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə çatdırmağa nail olmuşuq. Bu işdə həm ümummilli lider Heydər Əliyev və millətin lideri Nursultan Nazarbayev, həm də Azərbaycanın indiki Prezidenti İlham Əliyev çox böyük rol oynayıblar.

Azərbaycan-Qazaxıstan ikitərəfli əlaqələrinin mükəmməl müqavilə-hüquq bazasının formalaşdığını vurğulayan Prezidentin köməkçisi bildirib ki, ötən müddətdə 100-dən çox dövlətlərarası və hökumətlərarası sənəd, o cümlədən "Azərbaycan Respublikası ilə Qazaxıstan Respublikası arasında əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi və dərinləşdirilməsi haqqında Bəyannamə" (1997), "Azərbaycan Respublikası ilə Qaza-

Əli Həsənov:

"Qarşılıqlı münasibətlərin müasir vəziyyətini və perspektivlərini qiymətləndirərək inamla demək olar ki, dövlətlərimiz arasında əlaqələr daha da genişlənəcək və möhkəmlənəcək".

xıstan Respublikası arasında dostluq münasibətləri və strateji tərəfdaşlıq haqqında Bəyannamə" (2004), "Azərbaycan Respublikası ilə Qazaxıstan Respublikası arasında strateji tərəfdaşlıq və müttəfiqlik münasibətləri haqqında Müqavilə" (2005), "Azərbaycan və Qazaxıstan prezidentlərinin Birgə Bəyannaməsi" (2017) və digər sənədlər imzalanıb. Bu sənədlər, həmçinin müntəzəm surətdə keçirilən yüksək səviyyəli ikitərəfli görüşlər, səmərəli parlamentlərarası əlaqələr ölkələrimizin müasir mərhələdə yüksək etibara və etimada əsaslanan tərəfdaşlığının dərinləşməsinə və genişlənməsinə xidmət edir.

Maxambet Dosmuxambetov:

"Bizi ümumi tarixi köklər və mədəniyyətlə yanaşı, mehriban qonşuluq və dostluq əlaqələrinin inkişafına yönəlmiş yorulmaz iradə və əzmkarlıq birləşdirir"

Ölkələrimizin beynəlxalq və regional təşkilatlar çərçivəsində də fəal əməkdaşlıq etdiyini və bir-birini dəstəklədiyini diqqətə çatdıran Əli Həsənov vurğulayıb ki, Qazaxıstan 2017-2018-ci illərdə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvü seçilərkən Azərbaycan ona səs verən ilk dövlətlərdən biri olub. Azərbaycan Astanada "EXPO-2017" beynəlxalq ixtisaslaşdırılmış sərginin keçirilməsi təşəbbüsünü də dəstəkləyənlərin birincilərindən olub.

Qazaxıstanın da eyni qayda ilə Azərbaycanı beynəlxalq tədbirlərdə və qurumlarda dəstəklədiyini bildirən Prezidentin köməkçisi deyib: "Biz Azərbaycan ərazilərinin 20

faizinin Ermənistan tərəfindən işğal edilməsi ilə nəticələnmiş Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində ölkəmizin haqlı mövqeyini daim dəstəklədiyinə görə qardaş Qazaxıstanın rəhbərliyinə dərin minnətdarlığımızı bildiririk”.

Azərbaycan ilə Qazaxıstan arasında siyasi əlaqələrin yüksək səviyyəsinin ticari-iqtisadi əməkdaşlığa da müsbət təsir göstərdiyini söyləyən Əli Həsənov qeyd edib ki, Bakının yaxınlığında Beynəlxalq Dəniz Ticarəti Limanının yaradılması, bu yaxınlarda Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun istifadəyə verilməsi, həmçinin Aktau limanının yenidən qurulması və yeni Kurik limanının açılması ölkələrimiz arasında əmtəə dövriyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə artırmağa imkan verəcək. Əlamətdar haldır ki, ölkələrimiz arasında iqtisadi əlaqələr təkcə ticarətlə məhdudlaşmır. Azərbaycanlı sərmayədarlar Qazaxıstan bazarına maraq göstərir və bu ölkənin iqtisadiyyatına fəal sərmayə yatırır. Azərbaycanda da Qazaxıstan şirkətləri uğurla fəaliyyət göstərir. Sərmayə qoyuluşlarının ümumi həcmi 200 milyon dollara yaxındır.

Prezidentin köməkçisi humanitar əlaqələrin də ikitərəfli münasibətlərin inkişafında mühüm rol oynadı-

ğını xatırladı, Azərbaycanın Qazaxıstan ilə bu istiqamətdə əlaqələrin genişləndirilməsinə xüsusi önəm verdiyini, Bakı Dövlət Universitetində qazax dili, tarixi və mədəniyyəti Mərkəzinin fəaliyyət göstərdiyini, Qazax xanlığının yaradılmasının 550 illiyinə həsr edilmiş nüfuzlu beynəlxalq konfransın Bakıda keçirildiyini, paytaxt Bakının küçələrindən birinə böyük Abay Kunanbayevin adının verildiyini və onun barelyefinin açıldığını, qardaş xalqlarımızın tanınmış şəxsiyyətlərinin və yazıçılarının əsərlərinin hər iki dilə tərcümə edildiyini bildirərək deyib: “Bu gün biz Astanada “Nursultan Nazarbayev. Həyat yolu” kitabının təqdimatını keçirdik. Müəllifi Mahmud Kasımbekov olan bu kitab Azərbaycan dilinə tərcümə edilib. Bu il Heydər Əliyev Fondu Qazaxıstanın birinci Prezidenti – Millət Lideri Fondu ilə əməkdaşlıq haqqında memorandum imzalayıb. Həmçinin Bakı Dövlət Universiteti və Əl-Fərabi adına Qazaxıstan Milli Universiteti arasında da memorandum imzalanıb. Ölkələrimiz arasında dostluq və əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişafında xüsusi xidmətlərinə görə Prezident Nursultan Nazarbayev Azərbaycanın ali mükafatı olan “Heydər Əliyev” ordeni ilə təltif edilib”.

Çıxışının sonunda Azərbaycan ilə Qazaxıstan arasında diplomatik münasibətlərin yaradılmasının 25 illiyi münasibətilə bir daha təbriklərini çatdıran Əli Həsənov vurğulayıb: “Qarşılıqlı münasibətlərin müasir vəziyyətini və perspektivlərini qiymətləndirərək inamla demək olar ki, dövlətlərimiz arasında əlaqələr daha da genişlənəcək və möhkəmlənəcək”.

Qazaxıstanın energetika nazirinin

dən söhbət açıb. “Bizi ümumi tarixi köklər və mədəniyyətlə yanaşı, mehriban qonşuluq və dostluq əlaqələrinin inkişafına yönəlmiş yorulmaz iradə və əzmkarlıq birləşdirir”, - deyə Maxambet Dosmuxambetov əlavə etdi.

Tədbir çərçivəsində Qazaxıstan-Azərbaycan diplomatik münasibətlərinin 25 illiyi münasibətilə qazax dilində nəşr olunmuş “İRS-MYRA” jurnalının təqdimatı keçirilib.

Jurnalın baş redaktoru Musa Mərcanlı “İRS”in müxtəlif dillərdə nəşr olunduğunu diqqətə çatdırıb və bu nəşrin məhz qazax dilində çıxmasının təsadüfi olmadığını bildirib. O əlavə edib ki, “İRS” jurnalında Azərbaycan və Qazaxıstan arasında bütün sahələrdə əməkdaşlığı özündə əks etdirən mövzulara müraciət olunub. Jurnalda Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın muğam haqqında geniş məqaləsi dərc edilib.

Beynəlxalq Türk Akademiyasının prezidenti Darxan Kızıralı ötən 25 il ərzində Qazaxıstan-Azərbaycan əlaqələrinin uğurla inkişaf etdiyini diqqətə çatdırıb, ölkəmizin nümayəndə heyətinə təşəkkürünü bildirib. Sonda Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvlərinə “Qazaxıstanın müstəqilliyinin 25 illiyi” yubiley medalı təqdim olunub.

birinci müavini Maxambet Dosmuxambetov qeyd edib ki, ölkələrimizi həmişə səmimi dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq münasibətləri birləşdirib. Azərbaycan ilə Qazaxıstan xarici siyasət məsələlərində də daim bir-birini dəstəkləyir.

Müstəqilliyimizin bərpasından sonra Qazaxıstan ilə Azərbaycan arasında həm siyasi, həm iqtisadi, həm də humanitar sahələrdə müəmməl müqavilə-hüquq bazası for-

malaşdırıldığını vurğulayan Maxambet Dosmuxambetov ölkələrimizin iştirakçısı olduğu enerji, nəqliyyat və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları layihələrinin əhəmiyyətindən danışdı.

Qazaxıstan ilə Azərbaycan arasında ticarət dövriyyəsinin artırılması üçün böyük potensialın olduğunu deyən energetika nazirinin birinci müavini bu potensialın reallaşdırılması üçün birgə səylərin vacibliyin-

Brüsseldə Qarabağ Forumu

Beynəlxalq forumda Aİ-nin Qarabağ və Kataloniya problemlərinə fərqli yanaşmaması istənilib

Noyabrın 20-də Belçikanın paytaxtı Brüsseldə Azərbaycanın Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin və Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin təşkilatı dəstəyi ilə "Separatizmin beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə yaratdığı təhdidlər" mövzusunda beynəlxalq forum keçirilib.

Tədbirdə Azərbaycan Prezidentinin ictimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi - şöbə müdiri Əli Həsənov, Azərbaycanın Belçikadakı səfirliyinin nümayəndələri, Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi sədri Nazim İbrahimov, Azərbaycanın Avropada fəaliyyət göstərən diaspor təşkilatlarının rəhbərləri, həmçinin bir çox nüfuzlu beynəlxalq ekspertlər, siyasi xadimlər, sabiq ölkə prezidentləri, baş nazirlər və parlament sədrləri iştirak ediblər.

Ə.Həsənov tədbirdə çıxışı zamanı qeyd edib ki, forum müasir dünyanı narahat edən çox aktual bir mövzu-

ya həsr olunub: “Azərbaycan hökuməti adından mövzu ilə bağlı bəzi fikirlərimi diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm. Avropa İttifaqı, Şimali Afrika, Orta Şərq və Cənub-Şərqi Avropa ölkələrini birləşdirən Aralıq dənizi hövzəsində beynəlxalq terrorizmin və etnik separatizm kimi təhlükəli meyillərin doğurduğu böhranın həlli yollarının axtarılması ilə bağlı müzakirələrin aparılması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Qaçqın və miqrant problemlərinin, insan alveri və qaçaqmalçılığın, siyasi və iqtisadi sabitliyə, nəqliyyat-enerji təhlükəsizliyinə qarşı yönəlmiş təhdidlərin aradan qaldırılmasındakı çətinliklər hamımızı narahat edir. Müşahidələr

ratizmin nəticəsində yaranan münafişələrin 20-sindən çoxu hərbi toqquşmalarla müşahidə olunur. Etnik münafişələrin yayılma coğrafiyası demək olar ki, dünyanın əksər bölgələrini əhatə edir. Avropada Böyük Britaniya ilə Şimali İrlandiya və Şotlandiya, Belçika ilə Flandriya və Valoniya, Fransa ilə Paris aqlomerasiyası və Korsika, İspaniya ilə basklar və Kataloniya, Serbiya ilə Kosovo, Asiyada İsrail ilə Fələstin, Hindistan ilə Kəşmir və Pəncab, Çinlə Tibet, Afrikada Nigeriya ilə Şimali Nigeriya, Sudanla Cənubi Sudan, Amerikada Kanada ilə Kvebek, Meksika ilə Çyapas və s. arasındakı etnik münafişələr uzun illərdir davam edir”.

“Bu gün BMT, ATƏT və Avropa Şurası kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların etnik separatizmə qarşı qətiyyətli mübarizə aparması vacib məsələlərdən biridir. Əks halda etnik separatizm mənfi tendensiya kimi dünya ərazisinin böyük bir qismini millətlərarası münafişələr meydanına çevirə bilər. Təəssüf ki, hazırda beynəlxalq münasibətlər sistemində hökm sürən “ikili standartlar” siyasəti etnik separatçılığa qarşı qətiyyətli və prinsipial şəkildə mübarizə aparılmasına maneçilik törədir. Bəzi hallarda aparıcı beynəlxalq təşkilatlar etnik separatçılığın aradan qaldırılmasını nəzərdə tutan, təsirli mübarizə metodlarını və cina-

göstərir ki, bu təhdidlərin içərisində etnik separatizm və onun mənfi təzahürləri xüsusi yer tutur”.

Prezidentin köməkçisi bildirib ki, müasir dövrdə dünyada etnik separatizm meyillərinin güclənməsi regional və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunmasına, bəşəriyyətin sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamasına mənfi təsir göstərən mühüm amillərdən biridir: “Hazırda dünyada 220 milyon nəfərdən çox əhalini və 12,7 milyon km² ərazini əhatə edən 50-dən çox əsas etnik separatizm ocağı mövcuddur. Etnik sepa-

O əlavə edib ki, “soyuq müharibə”nin başa çatmasından sonra keçmiş SSRİ məkanında etnik separatizm meyillərinin yeni dalğası meydana gəldi. Azərbaycanda Dağlıq Qarabağ, Gürcüstanda Abxaziya və Osetiya, Moldovada Dnestryanı münafişələr regionun sabitliyini hər an poza biləcək potensial təhlükə mənbəyinə çevrildi. Bu münafişələr beynəlxalq hüquqi prinsiplərin kobud şəkildə pozulmasına, dövlətlərin ərazi bütövlüyünə və suverenliyinə qarşı ciddi təhdidlərin yaranmasına gətirib çıxarır:

yətkarların cəzalandırılması mexanizmini özündə ehtiva edən hüquqi normalara bütün dünya dövlətlərinin əməl edib-etmədiyi məsələsinə biganə yanaşırlar. Bu isə BMT, ATƏT və Avropa Şurası kimi təşkilatların obyektivliyinə və prinsipliliyinə kölgə salır”.

Ə.Həsənov qeyd edib ki, Azərbaycan 1993-cü ildən etibarən Avropa İttifaqı ilə münasibətlərdə maraqlı olduğunu bəyan edib və bu qurumla müxtəlif sahələrdə əlaqələr qurmağa başlayıb: “Qonşuluq siyasəti” və “Şərq tərəfdaşlığı” proqram-

ları çərçivəsində, o cümlədən vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesində Azərbaycanın gördüyü işlər Aİ tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Cənubi Qafqaz və Xəzər-Qara dəniz hövzəsinin regional təhlükəsizliyi ilə bağlı Azərbaycanla Aİ-nin geosiyasi maraqları üst-üstə düşür və bu qurumu təmsil edən böyük transmilli korporasiyalar bölgədə həyata keçirilən transmilli layihələrdə yaxından iştirak edirlər”.

Prezidentin köməkçisi deyib ki, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum neft və qaz kəmərləri, o cümlədən Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu kimi transmilli enerji-nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsi Azərbaycanla Aİ arasındakı strateji tərəfdaşlığın sayəsində mümkün olub: “Azərbaycanın Xəzər hövzəsinin

təhlükəsizliyi layihələri sırasına daxil edilib. Xəzər hövzəsi və Orta Şərqi zəngin enerji ehtiyatlarını Avropa bazarlarına çatdırmağı nəzərdə tutan Cənub qaz dəhlizi layihəsi ilə bağlı Azərbaycanın gördüyü işlər Aİ tərəfindən yüksək qiymətləndirilir”.

O əlavə edib ki, Azərbaycan yalnız Aİ-nin enerji təminatı və təhlükəsizliyi baxımından, habelə Qonşuluq siyasəti”nin əsas tərəfdaşlarından biri kimi deyil, həmçinin dünyanın müxtəlif bölgələrində - Əfqanıstanda, İraqda, Balkanlarda və s. həyata keçirdiyi sülhyaratma proseslərində birbaşa iştirakı, NATO-nun qeyri-hərbi ehtiyatlarla təchizatı, təhlükəsiz hava dəhlizinin təqdim olunması istiqamətində fəaliyyəti ilə Qərbin etibarlı tərəfdaşı hesab olunur:

rəm ki, Aİ-nin işğalçı dövlətə qarşı sərt mövqedən çıxış etməsi bu qurumla Azərbaycan arasındakı strateji tərəfdaşlıq əlaqələrini möhkəmləndirən növbəti mühüm faktorlardan biri ola bilər”.

Daha sonra tədbirdə ölkələrin ərazi bütövlüyünün regional və global səviyyədə pozulması halları, separatizm nəticəsində yaranmış münaqişələrin və separatçı meyillərin aradan qaldırılması yolları müzakirə olunub.

“Separatizmin beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə yaratdığı təhdidlər” mövzusunda beynəlxalq forumun ikinci panel iclası “Avropada separatizm: səbəblər, nəticələr. Avropanın iqtisadi və siyasi gələcəyinə yaranan təhlükələr” mövzusunda həsr olunub.

enerji resurslarının birgə istismarı və alternativ transmilli layihələr vasitəsilə Avropa bazarlarına ixracı sahəsində apardığı siyasət, Şərqi-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizləri çərçivəsində çoxsaylı tranzit sistemlərin müasir tələblərə uyğun yenidən qurulması Aİ tərəfindən dəstəklənir”.

Ə.Həsənov bildirib ki, 2007-ci ildə Aİ ilə Azərbaycan arasında imzalanmış tərəfdaşlıq müqaviləsi “Cənub Qaz Dəhlizi”nin icrası istiqamətində mühüm addımlardan biri olub: “Azərbaycanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən Trans-Anadolu qaz kəməri (TANAP) və TAP (Trans-Adriatik Qaz Boru Kəməri) kimi layihələr Aİ-nin lazımı dəstəyini qazanmış və Avropa Komissiyasının ortaq maraqlara xidmət edən prioritet enerji

“Hazırda Aİ ilə Azərbaycan arasında yeni saziş üzrə danışıqlar prosesi davam edir. İnanıram ki, bu sənədin imzalanması tərəflər arasında siyasi dialoq, insan hüquqları, ticarət, investisiya, iqtisadi, qanunverici, mədəni və digər sahələrdə genişmiqyaslı əməkdaşlığın möhkəmlənməsi üçün əlverişli imkanlar yaradacaqdır.

Təəssüf ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi kimi hələ də həllini tapmamış problemlər Azərbaycanın Aİ ilə yüksək səviyyədə tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişaf etməsinə maneçilik törədir. Münaqişə ilə bağlı BMT-nin, o cümlədən Aİ-nin müvafiq qətnamələrinin tələblərinə baxmaraq, Ermənistan Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasətini davam etdirir. Hesab edi-

İsrail səfiri, İsrail Knessetinin 17-ci çağırış deputatı, “Azız” Azərbaycan-İsrail Beynəlxalq Assosiasiyasının təsisçisi və prezidenti İosif Şaqalın moderatorluğu ilə keçirilən panel iclasda çıxış edən Azərbaycanın Avropa İttifaqı yanında nümayəndəliyinin rəhbəri, Belçika və Lüksemburqdakı səfiri Fuad İsgəndərov Azərbaycan və Avropa İttifaqı münasibətlərindən bəhs edib.

Azərbaycanın Almaniyanın Ştutqart şəhərindəki fəxri konsulu Otto Hauzer isə deyib ki, bütün separatçılıq ocaqları qeyri-legitim zor tətbiqinə və mərkəzdənqaçma qüvvələrinin birtərəfli olmasına söykənir: “Paradoks bundan ibarətdir ki, Kataloniya silahsız, dinc separatizmin yeganə nümunəsidir, amma Avropa İttifaqı nədənsə yalnız onu böyük

səylə rədd edib. Çünki Kataloniya artıq Avropa İttifaqının özüdür, onun evinin içidir. Azərbaycan Avropa üçün əhəmiyyətlidir, Avropa öz tərəfdaşını başa düşməli və İspaniya kimi onu da dəstəkləməlidir. Münaqişənin həllinin özəyini qaçqınların və məcburi köçkünlərin öz doğma yurdlarına qayıtması təşkil edir”.

Bolqarıstan parlamentinin deputatı, Bolqarıstan-Böyük Britaniya parlamentlərarası dostluq qrupunun rəhbəri Stanislav Anastasov Aİ-nin vəzifəsinin təkə parçalanmanın və sonu olmayan separatizmin qarşısını almaq deyil, həm də xalqları birləşdirmək olduğunu söyləyib: “Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərinə icazəsiz getmiş bolqarıstanlı siyasətçi Semyonov millətçi partiyanın üzvüdür və bu da təəccüblü deyil”.

Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin prezidenti Sahil Qasimov Ümumrusiya Azərbaycanlıları Konqresinin qeydiyyatının ləğv edilməsindən, ATƏT-in Minsk qrupunun passiv mövqedə durmasından təəssüfləndiyini bildirib.

Siyasi şərhçi Azər Həsərət erməni separatizminin bütövlükdə region üçün problem olduğunu vurğulayıb: “Çünki ermənilər sadəcə Azərbaycana yox, Türkiyəyə, Gürcüstana, hətta Rusiyaya qarşı bölücülük təşəbbüsü ilə çıxış edir, torpaq iddiası irəli sürürlər”.

Ukrayna-Azərbaycan parlamentlərarası dostluq qrupunun rəhbəri Oleq Medunitsya, Avropa Parlamentinin deputatı Ramon Manesku, Lüksemburq parlamentinin sabiq deputatı, Lüksemburqun Hüquqşünaslar Mərkəzinin rəhbəri Jak Ayves Henks, Rumıniyanın Münaqişələrin Qarşısının Alınması və Erkən Xəbərdarlıq Mərkəzinin rəhbəri Yulian Çifu, İsrailin Netanya Akademik Kollecinin Strateji Dialoq Mərkəzinin rəhbəri, istifadə olan briqada generalı, keçmiş nəqliyyat və səhiyyə naziri Efraim Sneh, Yunanıstan parlamentinin sabiq deputatı, keçmiş daxili işlər naziri və turizm naziri Yoannis Kefalogiannis, Türkiyənin Mərmərə Qrupu Strateji və Sosial Araşdırmalar Vəqfinin sədri, Monteneqronun fəxri baş konsulu, Avra-

siya İqtisadi Sammitinin təsisçisi Akkan Suver panel iclasında çıxış ediblər. Çıxış edənlər separatizmin ölkələr və xalqlar arasında münaqi-

şə yaratdığını bildirib, problemlərdən çıxış yolları haqqında tezislərini səsləndiriblər. Forum çərçivəsində erməni separatizmindən bəhs edən

film təqdim olunub.

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin İsraildəki nümayəndəliyinin rəhbəri, beynəlxalq münafişlər üzrə ekspert Arye Qut Dağlıq Qarabağ münafişəsi ilə bağlı sülh danışıqlarında Ermənistanın nümayiş etdirdiyi destruktiv mövqedən danışib. Ukraynalı deputat Oleq Medunitsiya separatizmi bir çox hallarda "saxta təzahür" kimi qiymətləndirib, imperiya statusunu saxlamaq istəyən ölkələrin bundan istifadə etdiyini diqqətə çatdırıb. İsrailin Netanya Akademik Kollecinin Strateji Dialoq Mərkəzinin rəhbəri, keçmiş nəqliyyat və səhiyyə naziri Efraim Sneh Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün müqəddəs olduğunu vurğulayıb: "Dövlətlərin ərazi bütövlüyünün pozulmasına göstərilən münasibət Azərbaycana gəldikdə dəyişir. Onlar bunu xalqların öz müqəddəratını təyinetmə hüququ adlandırırlar. Məgər hərbi təcavüzlə öz müqəddəratını təyinetmə mümkündürmü? Ermənistana isti münasibət təkcə ikili standart yox, həm də riyakarlıqdır. Bu durum bəzilərinə sərf edir və onlar münafişənin həllini bilərəkdən uzadırlar. Qarabağ problemi ədalətli həll olunmalıdır ki, növbəti münafişələrin qarşısı alınsın".

Akkan Suverin moderatorluğu ilə "Dağlıq Qarabağ münafişəsi və müasir dövrdə Avropadakı separatizm hərəkətinin müqayisəli təhlili"

mövzusunda üçüncü panel iclası keçirilib. Milli Məclisinin hüquq siyasəti və dövlət quruculuğu komitəsinin sədr müavini Rövşən Rzayev deyib ki, Dağlıq Qarabağın Ermənistan tərəfindən işğalı onun üçün həm də şəxsi faciədir, çünki özü bu regiondandır, Dağlıq Qarabağ regionunda Azərbaycan icmasını təmsil edir: "Zamanında beynəlxalq birlik Dağlıq Qarabağın işğalına barmaqarası baxmasaydı, bu gün ola bilsin ki, nə Ukraynanın şərqində müharibə, nə də Kataloniya separatizmi olardı".

Alman-Azərbaycan Forumunun həmsədri, sabiq deputat Helqa Daub Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğal olduğunu qeyd edib: "Bu, işğalın klassik formasıdır və burada "xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi"ndən danışmaq yersizdir. Xocalı soyqırımı barədə Almaniya da az bilirlər. Lakin bu yaxınlarda Bundestaqda Ermənistanın hərbi cinayətini xatırladan sənəd qəbul edilib. Mən Azərbaycan xalqına bütün Dağlıq Qarabağ ərazisində və ona bitişik 7 ətraf rayonda öz Konstitusiyasını tezliklə bərpa etməsini arzulayıram".

Moldovanın sabiq ombudsmanı Aureliya Qriqoriu isə qeyd edib ki, Dağlıq Qarabağa münasibətdə "münafişə" termini işlədilməməlidir. O bildirib ki, bu, işğal və təcavüz nəticəsində etnik təmizləmədir. Eyni zamanda Qriqoriu Ermənistanın indi-

ki rəhbərlərinin Xocalıda azərbaycanlılara qarşı soyqırımında iştirak etdiklərini xatırladı. Jurnalist Maksim Şevçenko isə vurğulayıb ki, azərbaycanlılar Qarabağa qayıtmadan münafişəni həll etmək mümkün olmayacaq.

Tarix elmləri doktoru, Suxumi Dövlət Universitetinin professoru Quram Marxuliya separatizmi ermənilərin xisləti adlandıraraq, Kişinev Effektiv Siyasət İnstitutunun direktor müavini Ruslan Şevçenko Qarabağla Dnestryanı arasında müqayisə aparıb. Onun sözlərinə görə, vaxtilə hər iki regionda immiqrantlar yerləşdirilib: "Sonra onlar özlərini bu yerlərin "sahibi" hiss ediblər və "öz müqəddəratını təyinetmə" barədə danışmağa başlayıblar".

Tarixçi, erməni terrorizmi barədə çoxsaylı elmi tədqiqatların müəllifi Oleq Kuznetsov Azərbaycana qarşı bir çox hallarda ədalətsizliyə yol verildiyini, 1992-ci ildə "Azadlığa dəstək" Aktına qəbul edilən 907-ci düzəlişin buna bariz nümunə olduğunu xatırladı. Bohum Universitetinin professoru Hans-Yoaxim Heintze deyib ki, öz müqəddəratını təyinetmə hüququ Dağlıq Qarabağ ermənilərinə aid edilə bilməz, çünki onlar millət və ya ayrıca etnos deyil: "Mən amerikalı siyasətçilərdən Qarabağ ermənilərinin öz müqəddəratını təyinetmə hüququ barədə hansı hüquqi əsasda danışıqlarını soruş-

duqda, onlar etiraf etdilər ki, erməni lobbisi və şantajının təsiri altındadırlar. Dağlıq Qarabağ erməniləri milli azlıqdır və beynəlxalq hüquqa görə onlara müstəqillik düşmür”.

Digər almaniyalı professor, Qarabağ haqqında bir çox kitabın müəllifi Yohannes Rau ermənilərin artıq bir dəfə öz müqəddəratlarını təyinetmə hüququnu reallaşdırdıqlarını nəzərə çatdırıb: “Bu gün ABŞ-dakı ermənilərin sayı Dağlıq Qarabağdakı ermənilərin sayından çoxdur. Məntiqlə, onlar orada da dövlət yaratmalıdırlar. Ermənistan Azərbaycanın işğal edilmiş Dağlıq Qarabağ ərazisindən və digər bölgələrindən çıxmalı, ümumi amnistiya verilməli, əsirlər dəyişdirilməlidir. O zaman Azərbaycan Qarabağa muxtariyyət verə bilər”.

İraq parlamentinin deputatı Arşad Raşad Fatallah, politoloq, Rusiya Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunun əməkdaşı Aleksandr Karavayev və başqaları çıxış edərək mövzu ilə bağlı fikirlərini və təkliflərini bildirdilər. Ekspertlərin və politoloqların çıxışları auditoriyadan suallar və debatlarla fəal iştirakla müşayiət edilib.

Çıxışlar dinləndikdən sonra erməni separatizmindən bəhs edən İsrailin “İland TV” telekanalının redaktoru David Kohnun müəllifi olduğu “Qarabağ tələsi” kitabı, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin İsraildəki nümayəndəliyinin rəhbəri, beynəlxalq münaqişələr üz-

rə ekspert Arye Qutun 1992-ci ildə erməni silahlı dəstələri tərəfindən Xocalıda törədilmiş soyqırımı aktı ilə bağlı dəhşətli hadisələrdən bəhs edən “Ağrı” kitabı və tarixçi-mediəvizt, qafqazşünas Oleq Kuznetsovun “XX əsrdə transmilli erməni terrorunun tarixi” kitabının təqdimatı keçirilib.

***

Brüsseldə Qarabağ forumunun davamı olaraq Azərbaycanlılar Belçikanın paytaxtı Brüsseldə, Avropa Parlamentinin binası qarşısında etiraz aksiyası da keçirib. Avropa Azərbaycanlıları Konqresinin təşkil etdiyi aksiyada Avropada fəaliyyət göstərən bir çox Azərbaycan diaspor təşkilatlarının nümayəndələri və soydaşlarımız iştirak edib. Aksiyanın məqsədi Ermənistan-Azərbaycan

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hələ də həllini tapmaması ilə bağlı Avropada yaşayan azərbaycanlıların narahatlığını Avropa parlamentarilərinin diqqətinə çatdırmaqdır. Öllərində Azərbaycan bayraqları tutan mitinq iştirakçıları münaqişə nəticəsində azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımı və terror aktları, bir milyondan çox soydaşımızın məcburi köçkünə çevrilməsi, Azərbaycan torpaqlarının 20 faizinin işğaldan azad edilməsi ilə bağlı şüarlar səsləndirib. İki saat davam edən aksiyanın sonunda Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinin azad edilməsi, məcburi köçkünlərin öz torpaqlarına qayıtması üçün Avropa İttifaqının, ümumiyyətlə bütün dünya birliyinin bu problemə ədalətli qiymət verməsini tələb edən bəyanat qəbul edilib.

Tarix yalnız arxada qalmır, həm də öndən gəlir...

Yunus Oğuzun milli qəhrəman Murad Mirzəyevə həsr etdiyi "Ovçu" romanı haqqında

Azərbaycan ədəbiyyatını bir-birinin ardınca (və kifayət qədər böyük istedadla) qələmə aldığı tarixi romanlarla zənginləşdirmiş Yunus Oğuzun 2016-cı ilin məşhur aprel hadisələrinə, yəni müasir dövrün olaylarına müraciət etməsi, fikrimcə, tarixdən uzaqlaşmaq deyil, əksinə, ona daha da yaxınlaşmaq, məzmun-mündərcəsinə, metafizikasına, mahiyyətinə daha dərindən varmaq və nəticə etibarilə, tarixdə bu günü, bu gündə isə tarixi anlamaq istəyindən irəli gəlir.

"Ovçu" romanı (və onun müəllifi), ilk növbədə, bizim yaddaşımızdakı belə bir məlum fəlsəfi müddəanı təzələyir (və təfərrüatca zənginləşdirir) ki, tarix özünəməxsus şəkildə təkrar olunduğuna görə, onun gərdisindən dərs almayan xalqlar çox tez-tez "sürprizlər"lə qarşı-qarşıya dayanmalı olurlar. Ancaq, görünür, müəllifin (və "Ovçu"nın) əsas ideyası, tarixdən (istər Alp Arslan, istərsə də Nadir şah dövrlərindən) nə qədər tutarlı "müsallər" gətirsə də, həmin məlum fəlsəfi müddəanın xatırladılmasından daha çox, 2016-cı ilin məşhur aprel hadisələrinin tarixi məzmununun bütün miqyası ilə fəlsəfi-estetik dərinə xidmət edir.

Azərbaycan ordusu 2016-cı ilin aprel ayının ilk günlərində Ali Baş

Komandanın öndərliyi ilə, doğrudan da, tarixlərə sığmayan bir Tarix yaratdı ki, Yunus Oğuz "Ovçu"da həmin Tarixi yazmışdır. Və nəzərə alsaq ki, bu Tarix barədə bundan sonra hələ çox yazılacaqdır, Yunus Oğuzun əsərinin dəyəri bir də onunla müəyyən edilir ki, o, ilk böyük işi görmüş, ilk uğurlu ideya-bədii təfsir modeli təqdim etmişdir.

Romanda üç Murad haqqında söhbət gedir: XI əsrdə Alp Arslanın Ani qalasının almasına öz yeni silah icadı ilə kömək edən dəmirçi Usta Murad, XVIII əsrdə Nadir şahın hərbi məsləhətçisi olmuş Murad xan və bizim günlərin qəhrəmanı - "Ovçu" ləqəbli hərbi kəşfiyyatçı Murad Mirzəyev...

Tarix hərəkət edir, ictimai-siyasi hadisələrin bir mənzərəsi digərilə

əvəz olunur, ancaq dəyişməyən iddialar, maraqlar, konyukturlar mövcuddur ki, onlardan ən mənhusu ermənilərin hakimiyyət hikkəsidir. Və bu hikkə bütün amansızlığı ilə Qriqoryan kilsəsi tərəfindən körüklənərək hər addımda çaxnaşmalar, münaqişələr, faciələr törədir...İnsan mənaviyyəti, qadın ləyaqəti tapdanır. Və ən dözülməzi də odur ki, bütün bunlar hansısa mücərrəd, qeyri-müəyyən məqsədlərə çatmaq üçün bir vərdişə, peşəyə çevrilir... Romanda erməni xislətinin tarixin hər mərhələsində üzə çıxma biləcəkdir yaramazlıqları birbaşa tarixdən alınmış konkret faktlarla təqdim olunur; məsələn, yüz illər boyu himayəsində yaşadıkları Bizansı imkan düşən kimi Səlcuqlara satmaq istəyən erməni heyətini Alp Arslan qapıdan qovur:

“Sultanın baxışlarından keşiş özünü itirdi, sanki canına vicvicə düşdü:

• Sultan həzrətləri! Biz sizin qulunuz! Sizə, - sakit səsle dilləndi, - sədaqət andı içə bilərik.

O, istehza ilə soruşdu:

- Bizans imperatoruna içdiyiniz sədaqət andı kimi, eləmi?

Alp Arslan qayıdıb taxtına otura-raq qərarını verdi:

• Ani alındıqdan sonra, yalnız müsəlman olanlara əl vurulmaya-raq. Qalanları qarət olunacaq. Qərarım belədir. - Əli ilə söhbətin bitdiyini bildirdi. - Gedə bilərsiniz...”

Yaxud başqa bir misal... Erməni katalikosu Nadir şaha müraciət edir ki, Qafqazdakı gürcü və Alban kilsələrini erməni kilsəsinə tabe etməkdə onlara kömək göstərsin, ancaq tamamilə təbiidir ki, öz hayasız təklifi (və qeyrətsiz hərəkətləri) ilə şahın qəzəbinə tuş gəlir:

“Katalikos bu sözlərdən zərrəcə tutulmadı, ya da özünü o yerə qoymadı. Hiyləgərcəsinə gülümsəyib cavab verdi:

• Ey böyük şah, bu gözəl erməni qızlarını ona görə gətirmişəm ki, şəxsən sizə xidmət etsinlər, cariyə-

niz olsunlar.

Qaraginin yaltaq və qeyrətsiz olması şahı acıqlandırdı, səbəbi şəkildə dedi:

• Mənim cariyələrə ehtiyacım yoxdur! Mənim əsgərə ehtiyacım var. Ordumda gürcülər, kürdlər, əfqanlar, bütün qızılbaş tayfaları var, amma bir dənə də olsun tumluq erməni yoxdur. Məgər ermənilərdə kişi tapılmır? Ömr verdi. - Çıxarın bu qəhbələri burdan, varınızdırsa kişi gətirin!”

Məsələ burasındadır ki, bu düşük “mübarizə üsullar”ı yalnız tarixdə qalmır, bu gün də davam edir və müəyyən məqamlarda ermənilərin müvəqqəti “uğurlar” qazanmasına da gətirib çıxarmaqla bütöv bir millət miqyasında xəstə təxəyyülün kütləviləşməsinə rəvac verir.

“Ovçu” Murad ermənilərə yalnız mənsub olduğu xalqın deyil, həm də özünün birbaşa tərcümeyi-halı ilə

“borcludur”. Onun babası Muradı ermənilər ona görə öldürmüşlər ki, öz doğma yurdunu tərk etmək istəməmiş, müqavimət göstərmişdi... Və onların Göyçədən silah gücünə qovulan ailəsi minlərlə digər ailələr kimi Kür-Araz ovalığında, təbiətinə, ab-havasına adət etmədikləri şəraitdə yaşamağa məhkum olmuşdu.

Romanda Muradı peşəkar bir hərbi olaraq erməni cəbhəsinə gətirib çıxaran hadisə - səbəbləri müəllif böyük ustalıqla təsvir edib əsaslandırır. Sevdiyi qızla nişanlanan Murad öz ailəsini də hərbi həyatın gələcək çətinliklərinə, ağrı-acılarına hazırlayır... Çünki bu, onun taleyi idi...

Azərbaycan hərbiçisinin həm peşəkarlıq, həm də vətənpərvərlik və ya mənəvi-psixoloji hazırlıq baxımından daha mükəmməl bir şəkildə yetişməsində milli mənəblərə, örnəklərə əsaslanılması ehtiyacı romanda ciddi ideoloji amil olaraq qabardılıb önə çəkilir... Müdafiə naziri komandası altında olan zabıtdən tələb edir ki, Azərbaycan əsgəri Suvorovdan yox, milli hərbi tarixindən gətirilmiş nümunələrlə formalaşsın...

“Nadir şah Suvorovdan düz altmış yeddi il qabaq İraqda Yanqaz dağına aşaraq düşməyə arxadan zər-

bə vurdu və bunun nəticəsində bütün İraqı ələ keçirdi. Nəinki İraqı, hətta Hindistanı, Orta Asiyanı, da özünə tabe etdi. Nadir şah xristian olsaydı, o zaman Suvorovdan deyil, ondan danışardılar, hərbi tarixində ondan misal gətirərdilər. XIX əsrdə onu Şərqi Napaleonuna bənzərdilər. - Nazir fikirlərini bitirib əsas məsələyə keçdi. - Bütün bunları qısa ona görə danışdım ki, biləsən. Bizim də şanlı hərbi tariximiz var və bu tarixi əsgərlərə, zabıtlərə aşılmaq lazımdır. Əsgər hərbi tarixi ilə qürur duyanda babalarına bənzəmək, qəhrəmanlıq etmək istəyir”.

Əlbəttə, 2016-cı ilin aprel hadisələrinin təsviri müəllifdən yalnız bədii istedad deyil, həm də ciddi siyasi-ideoloji hazırlıq, hərbi iş, onun spesifik texnologiyalarına bu və ya digər səviyyədə bələdlilik tələb edir. Və romanda bu baxımdan maraqlı doğuran, yazıçının istedadının çoxtərəfliliyini, eyni zamanda aprel hadisələrinin gedişini dərinləndirən izləyib

araşdırdığını göstərən məqam-de-tallar kifayət qədərdir...

“ - İrəli! İrəli aslan əsgərlərimiz! İndi hər şey sizdən asılıdır. Lələtəpə və Talış yüksəkliklərini almayana qədər dayanmaq yoxdur. İrəli!

Zirehli texnikaların mühərrikləri işə düşdü. Mühərriklərin uğultusu hətta ermənilərin arxa cəbhəsindən eşidildi.

Çox keçmədi ki, əsgərlərimiz hər iki yüksəkliyi ələ keçirdilər. İtki minimal idi. Düşmənin çoxlu silah-sursatı, yaralıları, ölüsü ələ keçdi.

Hücum o qədər ildırımsürətli idi ki, erməni əsgərlərinin başılovlu qaçması onların əvvəlcə kəndlərdə yaşayan əhalisini, sonra isə Xankəndində, daha sonra da İrəvandanakıları həyəcan, panika, təşvişə saldı. Kəndlərin əhalisi bir-birlərinə xəbər verirdilər ki, qaçın, türklər gəlir. Əhali olub qalanını, kimin maşını vardı maşınına, arabası olan arabaya, olmayanı isə kürəyinə yükləyib Xankəndinə istiqamət götürürdülər”.

Romanda həm hərbi əməliyyatların gedişi barədə aydın məlumatlar verilir, həm də döyüşlərin hansı strateji nəticələrə gətirib çıxaracağı siyasi-publisitik baxımdan, yeri gəldikcə (və mətnin bədii keyfiyyətinə xələl gətirmədən) ümumiləşdirilir:

“Erməni komandanlığı başa düşürdü ki, düşmən özünə gələn kimi əldən verdiyi yüksəklikləri geri almağa çalışacaq. Bunun da səbəbləri vardı. Hesablanmışdı ki, əgər bu yüksəkliklər geri alınmasa, birincisi Azərbaycan ordusunda ruh yüksəkliyi qalxacaq, digər yerləri də azad etmək həvəsində olacaq. İkincisi, Azərbaycan iqtidarı xalqın tam dəstəyini alacağı halda, Ermənistanda hakimiyyət tam gözdən düşəcək, orduda rüşvətخورluğun, korrupsiyanın nəticəsində vəziyyətin nə yerdə olduğu aşkarlanacaq. Üçüncüsü, Azərbaycan tərəfi çox güclü beynəlxalq dəstək alacaq. Yalandan məsələni guya sülh yolu ilə həll etmək istəyən dövlətlərə ismaric göndərə-

cək ki, mən torpaqları müharibə yolu ilə azad edə bilərəm. Bir sözlə, əgər mövqelər geri qaytarılmasa, Azərbaycan tərəfi öz şərtlərini diktə edəcək.

Hər iki tərəf bunu gözəl anlayırdı. Bir tərəf bu hücumun qarşısını alıb, əks-hücumla itirdiyini geri almaq, vəziyyəti əvvəlki halında saxlamaq, digər tərəf isə bu uğurları davam etdirmək fikrində idi”.

Aprel döyüşləri yalnız hərbi-siyasi xarakter daşımır, hər iki tərəfdən mülki əhalinin də psixologiyasına, məişətinə, həyatına, birbaşa təsir göstərirdi. Və bu təsir azərbaycanlılarla ermənilərdə tamamilə fərqli reaksiyalar doğururdu...

“Xankəndinə tərəf dəhliz açıldı. Kənddə bir qışqırq düşmüşdü ki, səsdən az qalırdı qulaq tutulsun.

Bu yerlərin əhalisi Azərbaycan televiziyalarına normal baxa bilirdi, nəinki Ermənistan televiziyasına. Özü də əksəriyyəti Azərbaycan dilini yaxşı bilirdi. Hər ilin fevral ayında Xocalı soyqırımını ilə bağlı keçirilən tədbirlərə onlar da baxırdılar, hətta elələri vardı ki, bu soyqırımla fəxr edirdilər.

İndi kənddə atışma imitasiyası yaradılanda sakinlər elə bildilər ki, türklər Xocalı soyqırımının qisasını alacaqlar. Odur ki, təşviş, həyəcan, panika o həddə çatmışdı ki, ər arvadı, ana balanı atıb qaçırdı.

Amma onların gözlədikləri kimi olmadı. Heç kimə əl vurulmadı, heç bir ev qarət edilmədi. Hətta bölüyün bir çox əsgərləri, heç gözə də görünmədi. Onların işi yalnız havaya güllə atmaq, sakinləri açılan dəhlizlə kənddən tez çıxmağa tələsdirmək idi”.

Romanda öz doğma torpağını azad etməyə qalxan, ölümün gözü-nə dik baxan vətənpərvər Azərbaycan əsgərinin əhvali-ruhiyyəsi işğalçı erməni ordusunun (və xüsusilə onun zabitlərinin, komandanlığının) işbazlığı, pozğun (və çürük) mənəviyyəti realist boyalarla qarşılaşdırılmış və tamamilə zəruri olaraq müəyyən təfərrüatlara varılmışdır...

“Döyüş yerini bir neçə saat durbinlə izləmələrinə baxmayaraq heç bir hərəkətilik müşahidə olunmurdu. Onlar doqquz nəfərin yerini tapmadıqca həyəcanları daha da çoxa-

lırdı. Çünki baş Qərargahdan da hər yarım saatdan bir zəng edib məlumat almaq istəyirdilər ki, kənd geri alınıb, ya yox? Alınıbsa kəndin içində gedən bu döyüş, atəş səsləri nədir? Yox alınmayıbsa, düşmənin niyə məhv edilmir? Komandir deyə bilməzdi ki, atan yalnız bizimkilərdir. O məruzə edə bilməzdi ki, iki tankımız sıradan çıxarılıb. Belə olduğu şəraitdə onun İrəvanda vəzifə pilləsinin qarşısına böyük sual işarəsi qoyulardı. Əslində, erməni komandiri bu torpaqlardan çoxdan getmək istəyirdi. Bilirdi ki, onlar Azərbaycan torpaqlarını işğal ediblər. Amma hara gedəcəkdi? Yaxşı bilirdi ki, Qarabağdakı o biri komandirlər kimi, onun da ailəsi İrəvanda demək olar ki, girovluqdadır. Düz bir söz demədirsə, etiraz elədirsə, dərhal səni ailənin başına hansı oyunları gətirəcəkləri ilə hədələyirlər. Onun özü də burada bir növ girov kimidir”.

Azərbaycan zabiti Murad Mirzəyev isə həqiqətən (Tarixin!) timsaldır, vətən uğrunda kişi kimi döyüşür, kişi kimi həlak olur...

“Ayaq səsinə gözünü açdı. Erməni çalanın başında durmuşdu. Fikirləşmədən tapancanın ucunu qaldıraraq atəş açdı. O, çalanın içinə, elə onun yanına yığıldı. Kənardakılar ermənicə qışqırdılar:

• Burda hələ biri ölməyib. Bəlkə də “Ovçu” deyilən budur.

Muradı qan aparırdı. Bilirdi, bir qədər keçsə huşunu itirəcək. O zaman ermənilər onu əsir götürəcək, dindirəcəklər. Gözünün qabağına əsgərləri gəldi. Bütün şəhidlər və qazilər bir-bir gözünün önündə sıralandı. Amma üzündən təbəssüm çəkmirdi. Generala verdiyi sözü yadına düşdü. “Komandir, mən əsir düşməyəcəm, son anda başıma bir güllə çaxacam”. - Tapançanın lüləsini qaldıraraq gicgahına dirədi. Fikirləşdi: “Görən komandir Fizzəyə sms göndərdi?” ayaq səsləri daha bərkədən eşidilirdi. Güllə açıldı...”

“Ovçu”nun şəhid olması (və dünyaya yenidən gəlməsi!) onun atasının, anasının və həyat yoldaşının təhtəşüuruna, Vətənin isə əbədi yaddaşına (Tarixə) çökür...

“... Xəbərin ağırlığından Fizzənin

*Nizami Cəfərov,
millət vəkili,
filologiya elmləri doktoru*

üstünə elə bil dağ yıxmışdılar. Özü özündən gizlənmək istəyirdi. Sən demə, ürəyinin içində bir ürək də varmış, bundan heç xəbəri olmayıb. Sən demə, o ürək Muradınmış. İndiyə qədər bunun heç fərqi olmayıb. Öz ürəyi dayananda, sinəsində döyünən ürək Muradın ürəyi olub. Ah, o bunun fəqini indi ayırd edə bilib. Onu da bilirdi ki, özünün ürəyinin yağı əriyib qurtarıb. İndi sinəsində Muradın ürəyi döyünür...

Ona “Milli Qəhrəman” adı verilmişdi. Dəfninə xalq yığılmışdı.

...Heç kimin gözləmədiyini halda Fizzə dilləndi. “Vətən sağ olsun! Dünənə qədər o mənim qəhrəmanım idi, bu gündən xalqın qəhrəmanıdır! Vətən sağ olsun!”

Əsərin sonunda verilmiş “4 aprel, Prezident Administrasiyası” fəslə Azərbaycan ordusunun 2016-cı ilin aprel qəhrəmanlıqlarının tarixi nəticələrini dəyərləndirmək, dövlət başçısının mürəkkəb beynəlxalq siyasi münasibətlər kontekstində həmin nəticələrə istinad edərək ondan xalqın, dövlətin gələcək taleyi, mənafeyi üçün bir strateq kimi uzaqgörənliklə (və diplomatik məharətlə) faydalanmaq əzmini təsvir edir.

Və roman özünəməxsus ideya-məzmun çoxqatlılığı, təhkiyə polifoniyası ilə çox aktual olan bir mövzunun bədii təfsirini sənətkarlıqla təqdim etməklə yanaşı, bu sahədə yeni yaradıcılıq axtarışlarına, fikrimcə, geniş imkanlar açır.

Solmaz Amanova

Pambığın bəyazlığı və ağacların yaşıllığı ətrafda sanki bayram əhval-ruhiyyəsi yaradırdı. Əlindəki pambığı yerə sərilmiş digər pambıqların üzərinə töküüb hər gün saat 9:00-da açdığı aptekə yaxınlaşdı. Orada Şəfiqəni işçisi Tehran gözləyirdi.

- Şəfiqə xanım, nədənsə bu gün ətrafdakı mağazalardan heç biri açıq deyil. Bəlkə, biz də bu gün apteki açmayaq?

- Tehran, yaqın onlar pambıq yığımına gediblər. Sən bilirsən axı, aptek həmişə açıq olsun deyə bizi pambıq yığımına aparmırlar, çünki hadisə baş verərsə onlara yalnız biz kömək edə

Qonaq dedi:

- Biz sizin işinizlə tanış olmaq və işinizdəki çətinliklərin aradan götürülməsinə kömək etmək üçün gəlmişik. Mebeliniz niyə köhnədir? Bəs yerin taxtası niyə çürüyüb? - deyə qonaq ehtiyatla keçdi.

- Yeni mebel əldə etmək üçün Baş Əczaçılıq İdarəsinə məktub yazmışam. Onlarsa cavab veriblər ki, anbarda mebel yoxdur. Döşəməyə gəldikdə isə Sovxoz müdürünə müraciət etmişəm, lakin burada da yer üçün yeni taxtalar yoxdur.

- Bəs bu uzun taxta nədir?

- Külək bu ağacı yerə yıxmışdı. Biz

Naxçıvan duzu

(xatirə)

Səhər tezdən Şəfiqə uşaqlara səhər yeməyi hazırlayıb aptekə - işə getdi. Aptek Qaraçalada, Şəfiqənin evi isə Kür sahilindəki kəndin kənarında yerləşirdi.

İşə gedərkən maşından yol qırağına tökülən pambıqları görüb yığmağa başladı. Axı o, pambığın dəyərini yaxşı bilirdi. Pambıqdan yaxşı satılan tənzif, cuna, tibbdə istifadə olunan pambıq alınır. Pambıqları yığa-yığa o, 1942-ci ildən bəri müdirəsi olduğu aptekə çatdı.

"Gör nə qədər vaxt keçib, uşaqlar da böyüyüb. Artıq 1969-cu ildir, amma pambığı hələ də əl ilə yığırlar" - deyə Şəfiqə özü-özlüyündə fikirləşdi.

Sovxozun mərkəzi küçəsi pambıqla örtülmüşdü. Çünki onu burada belə üsulla qurudurdular.

Bu, uşaqların sevdiyi payız dövrü idi. Günəş şəfəq saçır, uşaqlar isə böyüklərin xahişi ilə pambığı bir üzündən digər üzünə çevirirdilər.

bilərik. Onlar söhbət edə-edə aptekə daxil olub həyəcan signalını söndürdülər və işə başladılar.

- Tehran, distillizə cihazına su doldur, mən isə reseptlərdəki dərmanları hazırlayım.

Ağ xalatını təzəcə əyninə geyinmişdi ki, Sovxozun müdiri, Partkom və digər vəzifəli şəxslər içəri daxil oldu. Onların ardınca isə pencəyinin cibindən resepti çıxaran traktorçu pilləkənləri qalxırdı. Lakin hündürboylu və enlikürək iki naməlum kişi onu qollarından tutaraq kənara çəkildilər. Bunu görən Şəfiqə gözlərini traktorçu və vəzifəli şəxslərdən çəkə bilmirdi.

O özlüyündə fikirləşirdi: "Görəsən nə baş verib ki, aptekə bu qədər vəzifəli şəxslər gəlirlər? Bəs traktorçunu hara apardılar?"

- Salam! - deyə bir kişi Şəfiqəyə yaxınlaşdı.

Şəfiqə təşviş içində ona cavab verdi:

-Salam, xoş gəlmişsiniz!

də onu budaqlardan təmizləyərək bura gətirdik. Bir müddətdən sonra qış gələcək. Biz onu odun əvəzi soba üçün istifadə edəcəyik - deyə Şəfiqə ona cavab verdi.

- Siz çox ehtiyatlısınız! Bəz özünüz haradansınız?

- Mən Bakıdanam. Müharibə vaxtı Tibb İnstitutunun əczaçılıq fakültəsinə bitirərək təyinatla bu aptekə gəlmişəm.

- Bəs valideynləriniz? Onlar Bakıda yaşayırlar?

- Onlar həyatdan köçüblər.

Qonaq təəccüblə soruşdu:

- Siz Bakılısınız, bu aptekin müdürüsünüz, bəs, niyə əlləriniz belə qaradır?

- Kiçik qızım çox zəifdir. Ona görə də mən onun üçün nar danalayıram. Əllərimi limon turşusu ilə yusam da qaralılıq allərimdən tam getmir, - deyə əllərini xalatın cibində gizlətdi.

- Bəs sizin masanızın üzərindəki duz niyə belə iri və sarıdır?

- Dükançılardan dəfələrlə xahiş etmişəm ki, bura narın, ağ rəngli Bakıda satılan duzdan gətirsinlər. Onlar isə yenə də iri və sarı Naxçıvan duzu gətirirlər.

Qonaq heç nə deməyib gülümsədi. Digər vəzifəli şəxslər də ona baxıb gülümsədilər.

Şəfiqə xanım başa düşdü ki, o nə isə yalnız söz dedi.

Qonaq gülümsəyərək sağollaşdı və aptekdən çıxdı.

Bir neçə dəqiqədən sonra aptekə insanlar doluşdular. Onların içində traktorçu da var idi.

Şəfiqə təəccüblə traktorçudan soruşdu:

- Səni hara apardılar?

Traktorçu:

- Mən cibimdən resepti çıxarırdım, onlar isə elə bildilər ki, mən nəsa başqa bir şey çıxarmağa hazırlaşırım.

- Şəfiqə xanım, heç bilirsiniz aptekə gələn kim idi? O sizə nə dedi? - deyə hər tərəfdən Şəfiqəyə suallar yağdırmağa başladılar.

- O yaraşlıq kişi kim idi? - deyə Şəfiqə traktorçudan soruşdu.

- Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Heydər Əliyev.

- Demək istəyirsiniz ki, mən Heydər Əliyevlə söhbət edirdim? - deyə Şəfiqə təəccüblə oturacağı aylaşdı... Tehrandan su istədi.

Həmin gün aptekə müxtəlif insanlar gəlib Şəfiqədən onun Heydər Əliyevlə söhbəti haqqında xırdalıqları öyrənməyə çalışırdılar.

17:00-da Şəfiqə apteki bağladı. O, evə çox tələsirdi. Çünki başına gələn hadisəni həyat yoldaşı və uşaqlarına danışmaq istəyirdi.

Səhər tezdən Şəfiqə işə gələrkən aptekin qapısında prorab və iki fəhlə gördü. Prorab dedi:

- Şəfiqə xanım, döşəməni dəyişməyə gəlmişik.

- Sizde bunun üçün taxta yox idi axı - deyə Tehran ona sərt cavab verdi.

- Birinci katib Heydər Əliyev özü

sərəncam verib ki, buranın döşəməsini dəyişək.

Aptekdə qızgın iş başladı. Amma bu hələ son deyildi. Poçt müdiri Həmid Şəfiqənin yanına gələrək ona Baş Əczaçılıq İdarəsindən teleqram gəldiyini bildirdi.

Şəfiqə xanım həyəcanla soruşdu:

- Orada nə yazılıb?

- Təcili Baş Əczaçılıq İdarəsinə gəlməlisiniz. Sizin üçün yeni mebel dəsti verilir.

- Nə gözəl! Bu bir möcüzədir!

- Bu, Mərkəzi Komitənin birinci katibi Heydər Əliyevin sərəncamıdır - deyə, Həmid ona cavab verdi.

- Atam Cəbrayılın arzusu yerinə yetdi. Mən yeni mebel dəsti əldə edəcəyəm, apteki isə təmir edəcəklər.

- Həmid, səndən çox xahiş edirəm, mənim adımdan Bakıya - Mərkəzi Komitənin birinci katibinə teleqram göndər və yaz "Təşəkkür edirəm!"

Səlyan rayonu, Qaraçala qəsəbəsi, 1N^{li} Sovxoz, 139N^{li} nömrəli aptek.

“BABURNAMƏ”NİN BAKI NÜSXƏSİNİN TƏSVİRİ VƏ ƏSƏRDƏ ƏLİŞİR NƏVAİ İZLƏRİ

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan minlərlə qiymətli qədim əlyazma nüsxələrindən biri də Zəhirəddin Məhəmməd Baburun “Baburnamə” əsəridir. İnstitutun Nadir əlyazmalar fondunda saxlanan həmin əsərin təsviri belədir:

- Babur Məhəmməd Zəhirəddin. Baburnamə (özbək dilində)
- Xətti: şikəstə-təliq
- Əlyazması Orta Asiya üsulu ilə hazırlanmış medalyonlu meşin cildə tutulmuşdur.
- Əlyazmasında Şeyx Zeynəddinin farsca fərmanları vardır.
- Əsər ortadan və sondan naqisdir.
- Başlanır: *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ*
- Bitir: *حسین سلطان و محمد قاسم*
- Məzmunu: 900-cu ildən 935-ci ilə qədər Hindistanda baş verən hadisələrdən bəhs edir.
- Ölçüsü: 15x26 sm.
- Həcmi 425 vərəq,
- Şifri: C-391 / 13609.

Bu təsvir tədqiqatçılar üçün də maraqlı kəsb edəcəyinə əminik.

Dünya ədəbiyyatının qiymətli nümunələrindən hesab olunan “Baburnamə” Hindistan torpağında böyük bir imperatorluq yaratmış Zəhirəddin Məhəmməd Baburun sadə, təbii, səmimi ifadə ilə yazdığı, lirik ovqat aşıl原因 gözəl səyahət və xatirat kitabıdır.

Əsərdə dövrün bütün hadisələrini, məşhur və tarixdə yaşamaq haqqı qazanmış şəxsiyyətlərin həyatından maraqlı izləri də müşahidə etmək mümkündür. Xatirat kitabının bu hissəsi “təzkirə” xarakteri daşıyır, deyə bilərik. Bu kontekstdə “Baburnamə”də Əlişir Nəvai haqqında yazılanları, adı keçən səhifələri incələdik. Əlişir Nəvai haqqında bəhs edilən səhifələrdə klassik şairin xarakterik cizgilərini belə göstərmək olar. Onun:

- Dostluq münasibətini qorumaqda nə qədər sədaqətli və etibarlı olduğunu;
- Nəvainin Səmərqəndə sürgün edilmə səbəbini açıqlaya bilməsə də,

şairin bu sürgündən pessimizmə qapılmayaraq orada olduğu illərini dəyərləndirməsini;

- Əhməd Hacı bəy məktəbindən faydalanmasını;
- Sürgün kimi Səmərqəndə gələndə onun Heratda Sultan Hüseyin Bayqara ilə yaxın münasibətindən doğan etibarını və Bayqara Mirzə padşah olduqdan sonra Heratda dəvət edilməsini;
- Onun bütün münasibətlərdə səmimi və nəzakətli, qürurlu və mərdliyini;
- Fitrətən fazilliyini;
- Onu misilsiz insan kimi ucalığını;
- Doğma dilinə sevgisi və bu sevginin zirvəsində türk dilində ilk dəfə “Xəmsə” müəllifi kimi ədəbiyyat tarixində zirvə fəth etməsini;
- Onun şeiriyyətinin xarakteri kimi gözəl və duyğulu, sadə və səmimi olmasını;
- “Divan” müəllifi kimi dövrünün

məşhur şeir ustası olmasını;

- Mövlana Cami ilə yaxınlığını, ona ustad kimi yanaşmasını, yaradıcılıq yolunda ondan nümunə götürməsini (məktublara yazmasını və aldığı cavab məktublarını toplamasını);
- Ədəbi nəzəri görüşlərini ayrıca elmi əsər kimi təqdim etməsini;
- Farsca “Divan”ından bəhs etməsi ilə türk dilində yazan Nəvainin fars dilində də gözəl yazmasını;
- Musiqidə onun bəstəkarlıq məharətini;
- Saza olan məhəbbəti ilə məşhur saz ustaları yetişdirməsini;
- Nəqqaşlıq istedadını;
- Nəvainin sayəsində Behzad və Şah Müzəffərin məşhur və şöhrətli olmasını;
- Fəzl və hünər əhli üçün Nəvainin ustad simasının və qoruyucu olmasını;
- Onun qeyrət və ehtişamı ilə nə qədər xeyirli iş sahibi olan adamlar tanıdı-

ğını;

- Ailə vəziyyəti- ömrünün son gününə kimi subay həyat sürməsi məlumatını;
- Sarayda tutduğu vəzifələrini;
- Onun əliaçıq və dünya malında nəfsi toxluğunu;
- Ömrünün son günlərini təsvir etməsini və s.

Bütün bunlar təbii ki, klassik şair haqqında müasirdəsi və Teymurilər nəslinin nümayəndəsi İmperatorun Baburun qələmində cızılan ədəbi portretidir və etibarlı qaynaqdır.

Doğrudur, Nəvai haqqında, dövründə, hətta ustad Caminin, ədəbiyyat tarixində yer tutan qələm sahiblərinin, filosof və tarixçilərin, şagirdlərinin və himayədarlıq etdiyi sənət sahiblərinin qələmindən çox şeylər öyrənsək də, hər halda Babur qələmi, "Baburnamə" səhifələrinin də bir ayrı özəlliyi vardır.

"Baburnamə"də ana vətəni Əndicanın təsvirində xalq dilinin Nəvai dili ilə müqayisəsində müəllif səmimiyyəti əsərin estetik dəyərinə rəng verir: Əsərin "Fərqanə" bölümündə Əndicandan bəhs edərək yazır: Əhalisi türkdür. Şəhərdə və bazarda türkcə bilməyən yoxdur. Xalqın danışıq dili yazı dilinə uyğundur. Bu səbəblə Mir Əlişir Nəvai Heratda nəşvü nüma tapdığı halda, əsərlərini bu dillə yazmışdır. Camaatın dili poetikdir. Əhalisi arasında gözəllər çoxdur [4,s.22]. Bəlkə də bu səbəbdən Babur Nəvai poeziyasını daim zirvədə görmüşdür, eyni zamanda, Nəvai məhz bu səbəbdən poeziyanın zirvəsini fəth edə bilmişdir. "Baburnamə"də də qeyd edildiyi kimi, Əlişir Nəvai poeziyanın bütün janrlarında qələmini sınamış, qəzəllər,

məsnəvilər, rübailər, tüyuğlar, mətlələr, müəmmalar, qitələr yazmasını memuar müəllifi sanki öyünərək təsvir edir.

Əsərlərində rastlaşdığımız Nəvai humanizmini "Baburnamə"də də izləyə bilərik. Misal olaraq, yaxın dostu, həmdərdi Sultan Hüseyn Bayqara ilə oğlu arasındakı münasibəti, hətta savaş həddinə çatan münasibəti Nəvainin ədalətli qərarı, məsləhəti ilə həlli yoluna düşür: "Bu il Sultan Hüseyn Bayqara Mirzə ilə oğlu Bədiüzzaman Mirzə arasındakı anlaşmazlıqlar onları savaşa qədər apardı. Məsələ belə olmuşdu: keçən il Sultan Hüseyn Mirzənin Bəli Bədiüzzaman Mirzəyə, Astarabadi isə Müzəffər Mirzəyə verdiyini nəql etmişdik. O zamandan bugünə qədər bir çox elçilər gəlib getdi. Axırda Əlişir bəy Nəvai də elçi olaraq gəldi. Nə qədər çalışsalar da Bədiüzzaman Astarabadi kiçik qardaşına verməyə razı olmadı və "Mənim oğlum Məhəmməd Mömin Mirzə sünnet olunanda, babası Sultan Hüseyn Mirzə oranı ona hədiyyə etmişdi" - dedi. Bir gün Əlişir bəylə Mirzə arasında bir söhbət oldu ki, bu, Mirzənin sürətli fəhminə, Əlişir bəyin də həssasiyyətinə bir dəlildir. Əlişir bəy bir çox məhrəm sözü Mirzəyə pıçılıyla söylədi və "Bu sözləri unudun" dedi. Mirzə də dərhal "hansı sözləri?" deyər soruşanda, Əlişir bəy çox mütəəssir oldu və uzun-uzun ağıladı [4,s.60].

Bəs, Z.M.Babur Ə.Nəvai ilə heç görüşdümü? Bu, olduqca düşündürücü bir sualdır və bu sualın izi "Baburnamə"də belə görünür: "Səmərqəndi ikinci dəfə alanda Əli Şir Nəvai bəy hələ həyatda idi. Bir dəfə mənə bir məktubu da gəlmişdi. Mən də arxasına türkcə beyt yazıb bir məktub göndərmişdim. Cavab gəlincəyə qədər ayrılıq və qovğa çıxdı" [4,s.102]. Bu fikrimizin ardınca Nəvainin qardaşı Dərviş Əli bəy haqqında olan fikirlərinə nəzər salaq: "Dərviş Əli bəy: Əlişir bəyin doğma kiçik qardaşı idi. Bəlxin idarəsi bir müddət onda idi və yaxşı idarə etdi. Bacarıqsız və qabiliyyətsiz bir adam idi. Sultan Hüseyn Bayqara Mirzə Qunduz və Hisar üzərinə ilk dəfə gələndə onun bacarıqsızlığı üzündən uğur qazana bilmədi. Onu Bəlx hökumətindən əzl etdilər. Mən 916-cı (1510) ildə Qunduzda gələndə yanına gəlmişdi; çaşqın və bitkin bir halda idi. Bəylik qabiliyyətindən və elçilik səlahiyyətindən uzaqdı. Hər halda Əlişir bəy sayəsində belə etibar görmüşdür" [4,s.186].

"Baburnamə"də Nəvainin yetişdirdiyi kadrlar, dövlət adamlarına etibarından

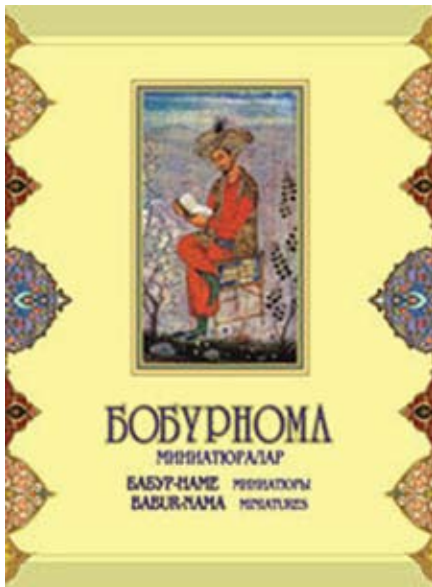
Almaz ÜLVİ

*Filologiya elmləri doktoru,
AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun "Azərbaycan –
Türkmənistan – Özbəkistan
ədəbi əlaqələr" şöbəsinin müdiri*

bəhs edərək yazır: "Baba Əli eşik-ağa: əvvəlcə Əlişir bəy Nəvai ona etibar edib bəylik, sonra eşik-ağası dərəcəsinə yüksəlmişdi. İndi mənim yanımda bəy, yaxınım olan Yunus Əli onun oğludur" [4,s.188].

Bayqaranın vəzirlərindən birini belə təqdim edir: "Məcdəddin Məhəmməd: Mirzə də onun istədiyi kimi əhd və şərt bağlayıb bütün Xorasan üzrə yetkiləri verərək, bütün mühüm işlərə onu məsul etdi. O da mümkün olduğu qədər çalışaraq az zamanda ordunu və xalqı razı və məmnun etdi, xəzinəyə çox pul topladı, vilayətləri də abad və şən etdi. Lakin Əlişir bəyin Nəvai ətrafındakı bütün bəylər və məqam sahibləri ilə dil tapa bilmədi, bu üzədən də bunların hamısı ona düşmən kəsildilər və yalan bilgilər verərək axırda Məcdəddin Məhəmmədi tutdurub vəzifədən qovdurdular" [4,s.190].

Dövrünün adı keçən şairlərindən biri də Bənnayi olmuşdur. "Baburnamə"də onun haqqında: "Heratdandır. Atası ustad Məhəmməd baş memar olduğu üçün bu təxəllüsü almışdır. Qəzəldə rəng və hal vardır. Bir divan tərtib etmişdir. Məsnəviləri də vardır. Mütəqarib bəhrində meyvələr haqqında bir məsnəvisi var, dəyərsizdir və boşuna uğraşmışdır... . Əvvəllər musiqidən xəbərsizmiş və bu üzədən də Əlişir bəy Nəvai tərifindən məzəmmət edilmişdir. Bir il Mirzə qışı keçirmək üçün Mərvə gedəndə Əlişir bəy də onunla birlikdə gedir. Bənnayi isə Heratda qalır. O qış musiqi ilə məşğul olur və yaza qədər bəstə yazacaq səviyyəyə çatır. Mirzə Herata qayıdanda sövt və nəqş oxuyur; Əlişir bəy çox heyrət edir və bəyənir. Musiqidə gözəl bəstələri vardır. Bunlardan biri Noh-rəng - Doqquz rəng adlanır, doqquz rəngin sonu və nəqşin məqamı rastdadır. Əlişir bəyə çox qarşı çıxmış, bu üzədən çox cəfa çəkmişdi. Axırda orada qala bilməyərək İraq və Azərbaycana - Uzun Həsənin oğlu Yaqub bəyin yanına getdi. Yaqub bəyin yanında vəziyyəti fəna deyildi və onun məclis dostu olmuşdu. Amma Yaqub bəyin ölümündən sonra o vilayətlərdə dura bilməyərək Herata qayıtdı. Ye-

nə də zarafatından və şuxluğundan geri qalmazdı.

Bənnayi ilə Nəvai arasında bir çox rəvayətlər günümüzdə qədər gəlib çıxmışdır. “Baburnamə”də də iki-üç belə rəvayətə rast gəlirik: “Əlişir bəy bir çox şeylər, həm də yaxşı şeylər icad etmişdi. Bir adam hər hansı bir işdə bir şey meydana gətirsə, onun rəğbət görməsi və məşhur olması üçün ona “Əlişiri” deyirdi və bəziləri za-

kişafi və yayılması üçün böyük önəm daşıyırdı” [6,s.34]. Eləcə də Nəvainin doğma türk dilində poetik incilər yaratması türk ədəbi dilinin formalaşmasında tarixi iz olması danılmazdır.

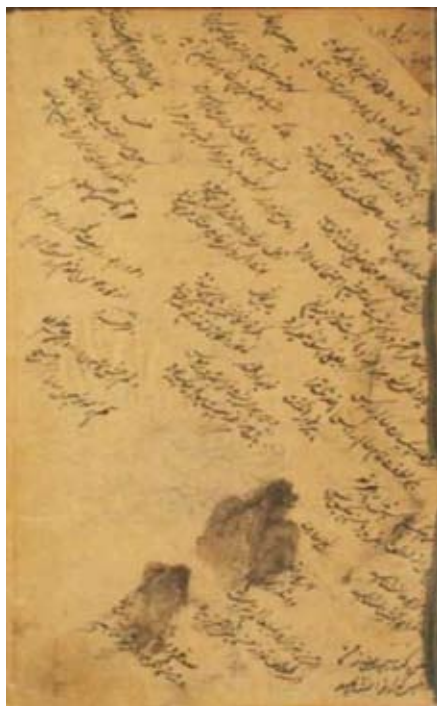
Tarixdə Nəvai dövrü orta əsr Şərq ədəbiyyatının Qızıl dövrü kimi dəyərləndirilir. Eyni zamanda sənətin bütün sahələri öz yüksək – qızıl dövrü zirvəsini fəth etmişdir. Məsələn, “Baburnamə”də xəttat-

də bir gecə qaldım. Sonra onu da uyğun görməyərək Əlişir bəyin Nəvai evlərini təyin etdilər və Heratdan gedənə qədər Əlişir bəyin ev-lərində qaldım. Hər iki-üç gündə bir dəfə gedib Baği-Cahanarada Bədiüzzaman Mirzə-nin hüzuruna çıxardım” [4,s.202]. Daha sonra “Babur Heratı gəzir” bölməsindən bir neçə xətti diqqətinizə yetirirəm: “Heratda qaldığım iyirmi gün ərzində hər gün ata minib görmədiyim yerləri gəzirdim. Bu gəzintilərdə bələdçimiz Yusif Əli Göyəldaş idi. Hər seyr yerinə gələndə o, başqa bir yemək ikram edirdi. Bu iyirmi gün içində məşhur seyr yerlərindən Sultan Hüseyin Mirzənin xanəqahından başqa görmədiyim yer bəlkə də qalmamışdır. Qazırgah, Əlişir bəyin Nəvai baği, kağız dəyirmanı, Təxti-Asitana, Püli-Gah, Kəhdistan, Baği-Nəzərgah, Nemətabad, Qazırgah Xiyabanı, Əlişir bəyin yaşadığı və Ünsiyyə dedikləri evləri, məqbərəsi və Qüdsiyyə dedikləri məscid camisi, mədrəsəsi, Xilasiyyə və İxlasıyyə dedikləri xanəqahı, hamam, Səfaiyyə və Şəfaiyyə dedikləri darüşşəfəsi .... - bunların hamısını bu qısa zaman içində gözdüm” [4,s.205] burada da dönə-dönə Ə.Nəvai adını qeyd etməsi məhz dahi Nəvaiyə olan mehr-məhəbbəti, onun fəth etdiyi zirvəyə heyranlığı, şəxsiyyətinə sevgisi, yolunun ustad məktəbi olmasını təsdiq və təqdir etməsidir. Əsərin “Baburun xəzan seyr etmək üçün istalifə getməsi” fəslində bircə cümləni qeyd etmək istədim: “Cümə günü, ayın iyirmi üçündə Əlişir bəyin Nəvai dörd divanından gözəlliyinə və vəznələrinə görə ən gözəl qəzəl və beytlərini seçib qurtardım”. Bəli, o səyahət zamanı gündəlik proqramında da Nəvai sevgisi ilə baş-başa qalmağı özünə şərəf bilmişdir [4,s.264].

“Baburnamə”də Z.M.Baburun Nəvai şəxsiyyətinə, Nəvai zirvəsinə heyranəti, Nəvai dəst-xəttinə ustad məktəbi kimi yanaşması onun özünün də nə qədər səmimi bir insan, elmə-ürfana, şeirə-sənətə bağlı Ali şəxsiyyət olmasına etibarlı və dəqiq mənbədir.

Türk dilində ilk olaraq yazılmış bu nadir memuar – xatirat kitabından Əlişir Nəvaiyə aid qeyd etdiyimiz tarixi izləri tədqiq etmək, oxumaq, öyrənmək günümüzdə də gəncliyə tərbiyə məktəbi, sənətkarlar arasında ehtiram və hörmət misalıdır.

“Baburnamə” məhz bu məqsəd və qayəsi, estetik fikri və ideya-məzmunu ilə ölməzdir, stolüstü tərbiyə kitabıdır.

Baburnamə”nin Bakı nüsxəsindən səhifələr

rafatla onu Əlişir bəyə isnad edərildilər. Bir dəfə Əlişir bəy qulağı ağrıdığı üçün başına yaylıq bağlamışdı. Qadınlar kimi yaylıq qıyıq bağlamağa “nazi-Əlişiri” adını verdilər. Bu fürsətdə Bənnayi Heratdan Səmərqəndə gedəndə palançıya eşşəyi üçün görünməmiş bir palan düzəltirir və ona “Əlişiri” adını verir. Sonra bu “palanı-Əlişiri” deyər məşhur oldu [4,s.193]. Nəvai ilə Bənnayi haqqında bir əhvalat da xatırladım: “Hüseyn Bayqara sarayının baş vəziri Nəvai ilə şair Bənnayi arasındakı söhbət əsrlərdir ki, rəvayətə dö-nüb danışılır. Söhbət əsnasında Bənnayinin sözünə hiddətlənən Nəvai: “Bənnayi, danışıq həddini aşdın. Sənin ağzın pisliklə doldurulmalıdır” - demişdir. Bənnayi isə onun sözünə cavab olaraq: “Pislik doldurmaq elə də çətin iş deyil. Türk dilində bir şeir oxu-maq kifayətdir” – demişdir. Türk dilinə - özbək türkcəsinə münasibətin pis olduğu belə bir zamanda Hüseyn Bayqaranın türk dilinə dair imzaladığı fərman ölkənin elmi dairələri və dövlət adamları üçün müəyyən mənada dövlət dilinin in-

lardan bəhs edərəkən Z.M.Babur yazır: Xəttatlardan çox adam vardı. Lakin bunların ən məşhuru nəsx və təliqdə Sultan Əli Məşhədi idi. Mirzə və Əlişir bəy Nəvai üçün bir çox kitab köçürdü. Hər gün Mirzə üçün otuz, Əlişir bəy üçün isə iyirmi beyt yazırdı. Rəssamlardan biri Behzad idi. Rəssamlıq işini fəvqəladə incəltdi. Lakin saqqalsızların üzünü pis çəkir, çənəni xeyli böyük verirdi. Saqqallı adamları yaxşı, üzlərini də gözəl çəkirdi” [4,s.195]. “Baburnamə”də diqqəti çəkən izlərdən birini də qeyd etmək istərdim: Babur və Nəvai üz-büz görüşmə faktını hələ dəqiq tədqiq etməsək də, Baburun Nəvai evində qonaq qalması maraqlı faktdır. Burada o inama da gələ bilirik ki, Nəvai şah və ya imperatora layiq evdə yaşamışdır. Əsərin “Baburun Sultan Hüseyin Mirzənin oğulları ilə görüşməsi və Herata getməsi” bölümündə oxuyuruq: “Yeməkdən sonra Payəndə Sultan bəyimmin evinə getdim. O gecə orada qaldım. Əvvəlcədən mənə Baği-Nevdə bir yer təyin etmişdilər. Ertəsi gün gəlib Baği-Nevə endim və Baği-Nev-

**Türk dünyasının
yeni parlayan lideri**

Özbəkistan prezidentinin psixoloji portreti

Bu gün Özbəkistanda post İslam Kərimov dövrünün özünəməxsus siyasi həyatındakı ciddi dəyişiklikləri bir çox beynəlxalq siyasi ekspertlərin və maliyyə qurumlarının marağına səbəb olmuşdur. Bu dəyişikliklər Orta Asiya dövlətlərinin ənənəvi xətlərindən fərqli olaraq Özbəkistanın yeni prezidenti Şevkət Mirziyoyevin həyata keçirdiyi iqtisadi-siyasi islahatları konsepsiyası nəticəsində özünü daha bariz göstərməyə başlamışdır. Onda belə bir sual ortalığa çıxma bilər ki, Şevkət Mirziyoyevi ənənəvi xətlərindən imtina etməyə nə vadar etdi ki, o, Özbəkistanda özünəməxsus siyasi-iqtisadi islahatlar həyata keçirməyə başladı?

Bunu Şevkət Mirziyoyevin dünyaya fərqli baxışından və illərlə onda formalaşmış qənaətdən, regionun problemlərinin əsas səbəblərini dərk etməsindən və həmçinin də onun öz fərdi psixoloji xarakterik xüsusiyyətlərindən irəli gələn bilən keyfiyyətləri ilə səciyyələndirmək olar. Əlbəttə ki, İslam Kərimov dövrünün kular intriqalarına tab gətirmiş və o dövrün qüvvələr nisbətini dəqiq hesablaya bilən və siyasi hakimiyyətə maneəsiz gələ bilən bir siyasi liderdən söhbət gedir. Bir çox müşahidəçilərin fikrinə görə Şevkət Mirziyoyev hamı ilə dil tapa bilən siyasətçi olsa

**Şevkət Mirziyoyevin uzaqgörənliyi və formalaşmış
stereotipləri qıra bilmək keyfiyyəti bütün Türk
dünyasını qucaqlaya biləcək imkanlarını ona verəcək**

da, strateji məqsədlər üçün üzde yumşaq, daxilən isə sərt təbiətli dövlət adamıdır.

Sözsüz ki, Şevkət Mirziyoyevin bu xarakterik keyfiyyətləri, onun keçdiyi həyat yolu və üzləşdiyi çətinliklərlə bərabər ailədən əxz etdiyi və yaddaşlarına hopdurulmuş dəyərlər sisteminin də hesabına formalaşmışdır. Tibb işçilərinin ailəsində dünyaya göz açmış bir insanın onun üzərində əks olunan ailə tərbiyəsinin məhrəmliliyinin, mərhəmətliliyinin və şəfqətliliyinin izlərini görmək bir o qədər də çətin deyil. Ata Miromon qonşu Tacikistanın Qançin rayonunun Yaxtan yaşay

yış məskənində yerli zadəgan nəslindən olan özbək ailəsində dünyaya göz açmışdı. Ata Miromon öz doğma ana dilində təhsil almaq üçün Özbəkistanda Tibb İnstitutuna daxil olur. Şevkətin anası ilə də tanışlığı da bu illərə təsadüf edirdi. Miromon eyni zamanda da çox ciddi ictimai aktiv bir şəxsiyyət idi. Lakin bu ailəyə zadəgan kökənli olduğuna görə Stalin dövründə əziyyətlər verilməyə başlanmışdır. Ailənin əlindən bütün torpaq sahələri, qışlaqlar alınaraq qonşuluqdakı tacik kəndliləri arasında bölüşdürüldü. Ailəyə də özbək millətçiləri damğası vurulmuş

du. Bu vəziyyət ailəni öz doğma yurdlardan Yaxtandan köç etməyə məcbur etdi. Yəni Miromon ailəsi, özbək milli şüurunun daşıyıcısı kimi gələcək prezidentin yeniyetməlik dövründə genoloji olaraq nəsilədən gələn milli dəyərlər sisteminin balaca Şevkətə aşılacaqdı. Özbəkistan prezidenti Şevkət Mirziyoyevin gəncliyi də aparılan rəsmi kommunist ideologiyasına baxmayaraq milli ruhlu zəminlər üzərində qurulmuşdu. Əslində bu baxışlar Stalin repressiyalarından əziyyət çəkmiş bir ailənin təmkinli və ehtiyatlı davranışı gənc Şevkətin baxışlarında özünü büruzə verirdi. Ata Miromon oğlu Şevkətin özü kimi sakit həyat sürməsinə istəyirdi və onun ictimai-siyasi aktivliyini görüb narahat olurdu. Şevkətin anasının vaxtsız ölümü isə gənc Şevkətə və onun bacı-qardaşlarına çox ciddi psixoloji sarsıntılar yaşatdı. Ata Miromon mütəvazi həyat tərzini övladlarına həm ata həm də ana olmuşdu ancaq bir çox hallarda hər işi çatdırıb bilmirdi. Mirimonun iki bacısı isə ailənin yaşadığı Zamin şəhərindən uzaqda məskunlaşmışdılar. Məhz Şevkətin təkidi ilə bu iztirablarına son qoymaq üçün ailəyə çox isti münasibət göstərən bir tatar qızı ilə Miromon evlənir. Həqiqətən də Şevkət və bacı-qardaşları bu xanımı anaları qədər çox sevir-dilər. Alagöz və olduqca istiqanlı bu tatar qızı da onların ona olan sevgisinə, doğma anaları qədər qarşılıq verirdi. Təsədüfi deyildir ki, bu qarşılıqlı sevgiyə kölgə salmamaq üçün bu xanım, Şevkət və onun

bacı-qardaşlarına ona öz doğma analarının adı ilə çağırmağı xahiş edirdi. Gənc Şevkət Mirziyev 1974-cü ildə Daşkənd irriqasiya və melorasiya universitetinə daxil olur və bu institutu bitirdikdən sonra burada da məllimlik edir. 1981-ci ildə öz tələbəsi Ziro Atxonla tanış olur. Əslində gənc alim üçün Fərqanə diyarının zəngin bir ailəsi ilə qohum olması onun gələcək karyerası üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyacaqdı. Gələcək qayınata Moxmidjon Həşimov o dövrün bir çox məsul vəzifələrində çalışan insanları ilə dostluğu vardı. Moxmidjon da məhz bu insanlara söykənərək böyük ticarət şəbəkəsinə malik idi. Şevkət Mirziyev 1992-ci ilə qədər öz doğma institutunda kiçik elmi işçidən prorektor vəzifəsinə qədər yüksəlir və o, eyni zamanda da kommunist partiyası institut komitəsinin sədri vəzifəsində daşıyırdı. O, 1990-cı ildə Özbəkistan ali sovetinin deputatı seçilir. 1994-cü ildə isə müstəqil Özbəkistan dövlətinin parlamentinin yenidən üzvü olur. 1996-cı ildə Özbəkistan prezidenti İslam Kərimovun sərəncamı ilə Şevkət Mirziyev Djizaq vilayətinin hakimi (icra hakimi) təyin olunur. 2001-ci ildən Səmərqənd vilayətinin icra hakimi təyin olunur. Nəzərə almaq lazımdır ki, Daşkəntdə siyasi hakimiyyətə yerləşənlərin böyük əksəriyyəti İslam Kərimovla Səmərqənddən çıxma insanları idi. Faktiki olaraq Özbəkistan Səmərqənd klanının əlində idi Şevkət Mirziyevin ustalığı və siyasi dühası ona imkan verirdi ki, heç bir şeyə baxmadan bu klanın üzvü

olmayanları taptalayan Özbəkistan siyasi hakimiyyətin ən mühüm vəzifələrini zəbt etmiş Səmərqənd klanının üzvləri ilə olduqca ehtiyatla və təmkinlə davransın. Şevkət Mirziyev xaraktercə dinləməyi bacaran idi. O, susmağı, hislərini gizlətməyi və qarşı tərəfi danışdırdıqca onun nə qədər səmimi və ya qeyri-səmimi olduğunu anlamağa çalışan həmsöhbətdir. O, məhz bu keyfiyyətlərlə onu əhatəyə almış Səmərqənd klanından sağ-salamat qurtula bilmək imkanına malik oldu. Bax bu məqamda Şevkət Mirziyevin psixoloji xarakterik xüsusiyyətləri və bunun əsasında formalaşan keyfiyyətləri onun işinə çox yararlıdır. Şevkətin valideynlərinin keçdiyi həyat tərzini və ailənin onların nəslinin repressiya burulğanından əziyyət çəkməsi xəbərdarlıqları ona öz hislərini gizlətə bilmək vərdislərinin yaratmışdı.

Həqiqətə naminə etiraf edək ki, Səmərqənd qruplaşmasından əziyyət çəkən Özbəkistan siyasi hakimiyyətinin aparıcı şəxsiyyətlərindən biri də Milli təhlükəsizlik xidmətinin sədri Rüstəm İnatayov idi. Şevkət Mirziyevə olan bu kanaldan olan dəstək də nəzərdən qaçmamalıdır. Çünki Mirziyevin Səmərqəndin icra hakimi işlədiyi müddətdə əzaq qıtlığının qarşısını almaq üçün yerli qruplaşmalarına qarşı apardığı mübarizəsi zamanı arxası Daşkəndə bağlı olan yerli qruplaşmaların hiddətinə səbəb olmuşdu. Artıq Şevkət Mirziyevə qarşı Özbəkistan baş prokurorluğunda ittihamlar səslənməyə başlamışdı ki, guya Şevkət Mirziyev onlarla mübarizəni əsassız aparır bu insanların heç bir günahı yoxdur. Baş Prokuror bu barədə İslam Kərimova məruzədə etmişdi. Bu ziddiyyəti araşdırmaq üçün İslam Kərimov Rüstəm İnatayova tapşırıq verir.

Rüstəm İnatayov bu məqamda Şevkət Mirziyevin həyatında çox ciddi rol oynadı.

O, İslam Kərimova izah etdi ki, Şevkət Mirziyev günahsızdır və Səmərqənddə insanları aclıq şəraitində saxlayan topdan satışçılar və monopolistlər barədə onun atdığı addımlar düzdür və o, haqlıdır. Bu

İslam Kərimovun o qədər xoşuna gəlmişdi ki, 2003-cü ildə

Şevkət Mirziyevi o, yeni hökumətin ba-

şına gətirir. Ədalət naminə qeyd edək ki, bu irəliləyişdə və siyasi hakimiyyətin öz-bəkləşməsində Rüstəm İnatovun da payı az olmamışdır. Gələcəkdə də Şevkət Mirziyevin qorunmasında onun ona çox məsləhətləri olacaqdı. Rüstəm İnatov saraydaxili intriqaqları çox gözəl bilirdi. Bu məsləhətləşmələrin nəticəsi kimi Şevkət Mirziyev, Səmərqənd qruplaşmasının və xüsusən "İslam Kərimovun sevimlisi" olan və bir çox hallarda rəhbərin varisi kimi bilinən Maliyyə naziri Rüstəm Əzi-

movun intriqaqlarının qurbanı olmaması üçün özünü heç bir siyasi iddiası olmayan icraçı texnokrat kimi göstərməyə nail olmuşdu. Əlbətdəki burda Şevkət Mirziyevin hislərini gizlədə bilmək, dinləmək, bütün qüvvələrlə dil tapmaq və əsl niyyətlərini içində saxlayaraq ətrafa isə yayındırıcı görüntülər verə bilmək keyfiyyəti və psixoloji xüsusiyyəti ilə rəqiblərinin bir çoxunun diqqətini öz üzərindən uzaqlaşdırma bilmədi. Əslində tam məxfi və ya gizli Rüstəm İnatov – Şevkət

Mirziyev tandemi yaranmışdı. Məhz bu tandem nəticəsində İslam Kərimovun ölümündən sonra geopolitik qarşılıqsız Şevkət

Mirziyevin hakimiyyətə gəlişi təmin olundu və yeni prezidentin ilk işlərindən biri siyasi hakimiyyətdə oturuşmuş Səmərqənd klanının üzvləri ilə mübarizə oldu. Bu klanın üzündən Özbəkistan siyasi elitesindən uzaqlaşdırılmış və ya sürgün edilmiş nazirlər kabinetinin bir çox məsul işçiləri Şevkət Mirziyev tərəfindən yenidən yüksək vəzifələrə təyin edildi və intriqaqlar ustası Rüstəm Əzimov işindən azad edildi. Bu gün süni şəkildə, Şevkət Mirziyev və Rüstəm İnatov qarşılıqsız yaratmağa çalışan qüvvələr də mövcuddur. Amma həqiqətdə isə Özbəkistan siyasi hakimiyyətində yeni prezidentin tam bərkiməsi üçün Rüstəm İna-

yatov ona hələ çox lazımdır. Rüstəm İnatovun həm nüfuzu, həm də məlumatlılığı və bir çox hallarda isə oyun quruculuğu yaxın illər üçün tələbolunandır.

Son vaxtlar Şevkət Mirziyevin ən ciddi addımlarında biri isə İslam Kərimov dönəmində münasibətləri çox zəifləmiş Türkiyə ilə əlaqələrin yenidən bərpa etməsi oldu. Bu addım Özbəkistan iqtisadiyyatının liberallaşması və inkişafı baxımından çox düşünülmüş bir gediş idi. Ortalama hesablamalara görə bu yaxınlaşma turizm, hərbi-sənaye, energetika, kənd təsərrüfatı, tekstil və digər sahələr baxımından yaxın 5 il üçün 17milyard \$ dəyərinə Özbəkistan iqtisadiyyatına vəsaitin axınısını təmin edəcəkdir. Ən əsas isə nəzərdə tutulan tarixi və strateji məqsədlərdən biri də Buxara və Səmərqəndin donor investisiyası hesabına Türk və İslam dünyasının mərkəzinə çevrilməsi planıdır. Burada həm Burxani, həm də Maturidi institutları təsis ediləcəkdir. Artıq türk dünyasının, İslam aləminin bu mərkəzlərə və ziyarətgahlara turistik səfərlərini təşkil etmək üçün dünyanın ən böyük təyyarə şirkətlərindən biri olan Türk hava yolları və tur operatorları müəyyən öhdəliklərlə götürmüşdür. Yaxın on illiklər üçün Özbəkistan öz məhsuldar və bərkətli torpaqları ilə bərabər böyük bir turizm ölkəsinə çevrilmək imkanını qazanmışdır. Beləliklə də Buxara yaxın gələcək üçün Türk dünyasının mərkəzinə çevriləcəkdir. Çox keçməz ki, Şevkət Mirziyevin uzaqgörənliyi və formalaşmış streatipləri qıra bilmək keyfiyyəti bütün Türk dünyasını qucaqlaya biləcək imkanlarını ona verəcək.

Adıgözəl Məmmədov,

Slavyan –Türk birliyi hərəkatının lideri, Psixoloji portretologiya siyasi analizlər mərkəzinin rəhbəri

Azərbaycanın xarici investisiya potensialının təhlili

Azərbaycan iqtisadiyyatı və onun əsas sektorları, xarici investisiyalar və bu sektorlarda gələcək xarici investisiya potensialı

Gününmüzədək Azərbaycanda xarici investisiya əsasən neft və təbii qaz sektorlarına cəlb edilmişdir. Lakin bu gün Azərbaycanda iqtisadiyyatın bir çox sektorları xarici investisiyaya uyğun olsa da, bu sektorlara investisiya yetəri qədər cəlb edilməmişdir. Məqalənin məqsədi bu cür sektorları statistik olaraq təhlil etmək və cəlb olunacaq investisiyanın hansı üstün cəhətləri olacağını müəyyənləşdirməkdir.

1. Kənd Təsərrüfatı

Azərbaycanda əhalinin ərzaq tələbatının ödənilməsində böyük paya sahib olan kənd təsərrüfatı sektorunun bu gün bir çox sahələri xarici investisiya baxımından çox əlverişlidir. Bu sahələrdən biri də fındıqçılıqdır.

Azərbaycan fındıq yetişdirilməsi üçün əlverişli hava şəraiti olan və Türkiyə, İtaliya kimi ölkələrdən sonra dünyada ən çox fındıq istehsal edən üçüncü ölkədir. Şimal bölgələrində yetişdirilən bitkilər iyulun sonuna qədər böyüyərək avqustun ortalarından sentyabr ayının ortalarına qədər yığılır. Bu gün Azərbaycan fındıq növlərini MDB ölkələrinə, Almaniyaya, İspaniyaya, İtaliyaya, Avropa ölkələrinə, Rusiyaya və Ukraynaya kimi ölkələrə ixrac edilir. Yaxın Şərqi ölkələrinin bazarlarına gələcəkdə ixrac edilməsi də hədəflənir.

Aşağıdakı cədvəldə göstəriləyi kimi, yeni texnologiyaların tətbiqi və artan ixrac tələbatının ödənilməsi üçün islahatlar Azərbaycanı ilk beş qoz-fındıq istehsal edən ölkədən birinə çevirmişdir. Bu sahə xarici investitorlar baxımından çox parlaq və cəlbedici görünür

Cədvəl 1: Azərbaycanda istehsal, idxal və ixrac edilən fındıq məhsulları (ton)

İl	İstehsal	İdxal	İxrac
2013	31 200	83.2	10 414.9
2014	30 039	85.7	12 079.6
2015	32 576	131	12 227

Mənbə: (AZPROMO nəşri, 2016)

2. Xidmət sektoru

Xalqın artan gəliri və rifahı xidmət sektoruna olan tələbatı hər keçən gün daha da artırmaqdadır. Azərbaycanda xidmət sektorunun bir çox sahələri xarici investisiyaya böyük məbləğdə qazanc gətirə bilər ki, bu sahələrdən biri də nəqliyyat və logistika sektorudur.

Azərbaycan İpək Yolu üzərində yerləşərək şərq və qərb arasında bir dəhliz rolu oynamaqdadır. Avropa və Asiya arasında ticarət axınları artıqca, Azərbaycan Avrasiya qovşağında nəqliyyat və logistika mərkəzi kimi çıxış etməkdədir. Azərbaycan Avropadan Asiyaya Qafqaz üzərində nəqliyyat dəhlizinin yaradılması üzrə beynəlxalq proqram olan TRA-

CECA-ya ev sahibliyi etməkdədir. Trans-Xəzər, Şərqi-Qərbi Dəhlizi Çin və Avropanın ən qısa əlaqəsi hesab olunduğundan, Azərbaycan bu proqramın mərkəzi hesab olunur. Dəhlizin orta uzunluğu 4,200 km təşkil edir və ehtimal olunan tranzit müddəti təxminən 12-14 gündür ki,

buda yük daşıyıcılarına ənənəvi okean nəqliyyatına nisbətən vaxtın 70% -ni qənaət etməyə imkan verir. Bununla yanaşı, bu marşrut Mərkəzi Asiyanın inkişaf edən iqtisadiyyatı və Avropanın bazarlarına çatmaq üçün bir çox imkanlar təklif edir. Belə strateji üstünlükləri sayəsində nəqliyyat və logistika sektoru son illərdə əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etmişdir. 1995-ci ildən etibarən, dəniz nəqliyyatının orta illik artım tempi təxminən 20% -ə çatmışdır. Nəqliyyat infrastrukturunun Avropa standartlarına yüksəldilməsi və bu artan qitələrarası nəqliyyat əlaqələrini təmin etmək üçün əhəmiyyətli investisiyalar edilmişdir. Buna ilk olaraq 10185 km tikinti və bərpa işlə-

ARAŞDIRMA

Cədvəl 2: Nəqliyyat sektoruna qoyulan investisiyalar (milyon manat)

Nəqliyyat sektoruna qoyulan investisiyalar (milyon manat)						
İllər	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Toplam	2 434,8	2 509,4	2 610,3	3 559,7	2.432,4	2.195,3
Borukəməri daşımaları	511,1	484,6	610,6	677,3	416,2	553,1
Dəmir yolu daşımaları	3,4	3,1	2,8	5,9	4,3	1,6
Avtomobil daşımaları	162,9	228,0	433,3	453,1	358,2	237,6
Neft kəməri daşımaları	344,8	253,5	174,5	218,3	53,7	313,8
Deniz yolu daşımaları	13,2	83,5	67,3	9,7	142,6	112,7
Hava yolu daşımaları	214,1	180,4	280,5	281,9	82,2	397,2

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

ri daxildir. Müstəqilliyin ilk illərindən etibarən logistik mərkəz olmağı planlaşdıran Azərbaycan (cədvəl 2) bunun üçün bu sektora çox böyük sərmayələr qoymuşdur.

Bu investisiyalar qısa müddət ərzində ölkə iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərmişdir. Bu son dörd il ərzində aşağıdakı cədvəldən görünə bilər (cədvəl 3).

Cədvəl 2: İllərə görə nəqliyyat yük daşımaları (milyon manat)

Yük daşımaları 1000 ton						
İllər	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Toplam	196.452	203.586	210.862	217.926	221.991	222.373
Dəmir yolu daşımaları	22.349	22.203	23.116	23.127	21.795	17.090
Deniz yolu daşımaları	11.714	12.499	12.371	11.510	9.934	6.626
Hava yolu daşımaları	40	51	82	126	125	129
Borukəməri daşımaları	62.458	59.053	57.170	57.941	61.534	60.923
Neft kəməri daşımaları	49.982	45.602	43.316	43.549	45.784	45.672
Təbii qaz daşımaları	12.476	13.451	13.854	14.392	15.750	15.251
Avtomobil daşımaları	99.891	109.780	118.123	125.222	128.603	137.605

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Bu investisiyalar qısa müddətdə öz müsbət təsirini göstərərək , hər il ötən illə müqayisədə Azərbaycan üzərindən keçən nəqliyyatın həcmi artırıq.

Cədvəldən görüldüyü kimi Azərbaycanın 2020-ci ilə qədər qısa, orta və uzun müddətli perspektivi hökumətin yeni yol xəritəsində lojistik və ticarət sahəsində iqtisadi inkişaf üçün müəyyən edilmişdir. Burada, 2020-ci ilə qədər olan inkişaf perspektivini əhatə edən strateji məqsəd və vəzifələrlə, bu məqsədlərə və vəzifələrə nail olmaq üçün bir sıra prioritet tədbirlər göstərilmişdir. Bu proqramlar nəticəsində 2020-ci ildə Azərbaycanda ümumdaxili məhsulun 605 mln. manat artacağı eyni zamanda 18900 yeni iş yerinin yaradılacağı təxmin edilir. Bütün bunların reallaşması üçün dövlət və özəl sektor hesabına bu sektora 3 milyard manat investisiya qoyulacağı gözlənilir. Hökumətin açıqladığı bütün məlumatları və logistik proqramını nəzərdən keçirərkən, gələcəkdə logistika sektorunun böyük potensialı malik olduğunu və xarici investisiya üçün açıq və əlverişli olduğunu görə bilərik.

3. Sənaye sektoru

Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ən çox xarici investisiya bu sektora qoyulmuşdur. Bütün

bunlara baxmayaraq bu sektorun bir çox sahələrində xarici investisiya potensialı hələdə yüksəkdir. Bu sahələrdən biri də qida sənayesidir.

1995-ci ildən etibarən iqtisadiyyatın bazar münasibətləri əsasında qurulması, kənd təsərrüfatı islahatlarının həyata keçirilməsi, xüsusilə sovxoz və kolxozların ləğvi, onlara aid

torpağın, heyvanların kəndlilərə paylanması, məhsulun alışı qiymətlərinin sərbəstləşdirilməsi, qida və qida məhsulları emal edən sənaye müəssisələrinin özəlləşdirilməsi və s. bu kimi tədbirlər dövlətə aid olan və kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı ilə məşğul olan sənaye müəssisələrini də əhatə etmiş və nəticədə

qida sənayesi sahəsində də yeni iqtisadi münasibətlərin inkişafına səbəb olmuşdur.

Ölkə ərazisində çox sayda şərab, toyuq, taxıl emalı, süd məhsullarının işlənməsi, müxtəlif qida sənayesi məhsulları istehsalı və kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı ixtisaslaşmış kiçik və orta sənaye müəssisələri təmin edilməkdədir. Lakin qurulan yeyinti sənayesi fabrikləri bu gün ölkənin daxili ehtiyaclarını qarşılıya bilmir. Cədvəl 4-dən göründüyü kimi, Azərbaycanın hazırda böyük miqdarda ərzaq məhsulları idxal və ixrac edir. 2015-2016 illər arasında daxili tələbatın və ixracın artması səbəbiylə idxal artmağa başlamışdır. Azərbaycanla mövcud iqlim şəraitini nəzərə alaraq, öz imkanları ilə bir çox ərzaq məhsuluna olan tələbatı təmin etmək mümkündür. Bu gün Azersun, Gilan, Ləzzət kimi böyük şirkətlərdən başqa, yeyinti sənayesi məhsulları istehsal edən çox az şirkət vardır.

Qəbul olunan ərzaq təhlükəsizliyinə dair hökumət proqramına idxalın minimuma endirilməsi lazım olduğunu bildirilmişdir. Lakin hal-hazırkı qida sənayesi şirkətləri ilə bu hədəfə çatmaq qeyri mümkündür. Xarici investorlar bu sahədə boşluqları doldura və böyük mənfəət əldə

Cədvəl 2: Azərbaycana idxal və ixrac edilən qida məhsulları (min ABŞ dolları)

Yük daşımaları 1000 ton				
Məhsul	İxrac 2015– ci il	İxrac 2016– cı il	İdxal 2015– ci il	İdxal 2016–cı il
Müxtəlif qida məhsulları	3 499.8	1 977.0	32 375.7	52 332.1
Alkollu və Alkoqolsuz içkilər	25 829.5	18 731.3	63 299.0	58 428.5
Taxıl vənişastadan alınan məhsullar	1 487.6	1 094.2	57 928.9	74 836.4
Şəkər və şəkərdən hazırlanan məhsullar	212 207.5	62 275.4	149 858.4	187 593.1

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikası bülleteni 2016-cı ilin I rübündə

edə bilirlər. Yuxarıda göstərilən idxal və ixrac məbləğlərinin əksəriyyətini xarici investorlar Azərbaycanda quracağı qida sənayesi müəssisələri ilə təmin edə bilər.

Nəticə

1991-ci ildə müstəqillik qazanan Azərbaycan müstəqilliyinin ilk illərində ciddi iqtisadi çətinliklərə məruz qalmışdır. Bir tərəfdən, sovet iqtisadiyyatından bazar iqtisadiyyatına keçmək çətinliyi, digər tərəfdən Dağlıq Qarabağ müharibəsi hər gün ölkə-

lif sektorlarında baş verən böhranlar aradan qalxmış və Ümumdaxili məhsul sürətlə artmağa başlamışdır. Bu investisiyalar sayəsində ölkə böhrandan qısa müddətdə xilas ola bilmişdir.

XXI əsrdə neft-qaz sektorunda böyük investisiyalarla başlayan Azərbaycan iqtisadiyyatı dünyanın ən sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatlarından biri olmuşdur. 2014-cü ilədək bu dinamizmi davam etdirən Azərbaycan iqtisadiyyatı neft və təbii qazın qiymətinin düşməsi ilə bu

hısı baxıldığı zaman hər cür təbii sərvətlərə baxmayaraq, ölkəyə böyük miqdarda məhsul idxal edilmişdir. Kənd təsərrüfatı sektoru ilə bağlı olaraq, xarici investisiyalar bu günə qədər geniş vüsət almamışdır. Ölkənin təbii ehtiyatlarını və xalqın istehlak gücünü araşdırdığımızda, bu sektor xarici investisiyalar baxımından çox sərfəli görünməkdədir. Xüsusilə, ərzaq məhsulu olan buğda, kartof və ət kimi məhsulların idxalı xarici investorlar üçün daha uyğun görünür. Xarici ölkələrdəki məhsulların qiymətlərinin qəfil artması və digər tərəfdən dolların devalvasiyasından sonra ölkədə yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının daha çox üstünlük verməsinə gətirib çıxardı. Bununla belə, infrastrukturun və texnologiyanın yetərli olmaması bu daxili tələbatın ödənilməsi üçün kifayət deyil. Bütün bunları nəzərə alaraq, xarici investorlar bu sektorda kiçik investisiyalarla böyük mənfəət əldə edə bilirlər.

İkinci olaraq analiz edilən xidmət sektorunda xarici investisiyalar üçün ən əlverişli sahələr nəqliyyat, turizm kimi sahələr olmuşdur. Ölkənin son 2 ilindəki məlumatlar araşdırıldıqda, bu sahələrdə çox tələbatın olduğu lakin bu tələbatın ödənilməsi üçün imkanların məhdudu olduğunu görürük. Gündəlik böyüyən tələbatı xarici investorlar qarşılaya bilirlər.

Son olaraq araşdırılan sektor olan sənaye sektorunda xarici investisiya üçün ən uyğun sahə qida sənayesi olmuşdur. Ölkənin qida tələbinin böyük miqdarı hələdə idxal vasitəsi ilə qarşılanaqdadır. Xarici investorlar yatıracağıları sərmayə ilə bir tərəfdən ölkədaxili tələbatı qarşılaya, digər tərəfdən sahib olacağı ucuz işçi qüvvəsi ilə xarici ölkələrə bu məhsulları ixrac edərək daha çox mənfəət əldə edə bilirlər.

Ümumiyyətlə, məqaləni ümumiləşdirildikdə, Azərbaycana xarici investorlar doğru sektora doğru zamanda sərmayə qoyaraq böyük məbləğdə qazanc əldə edə bilirlər.

Altun Yasinli

*İstanbul Aydın Universiteti,
"Biznesin idarəedilməsi" fakültəsi
əyani, Global Trading Company
Satınalma və Logistika şöbəsinin müdiri*

də iqtisadi böhranı artırdı. Bunu aradan qaldırmaq üçün, əsas formul ölkənin sahib olduğu təbii ehtiyatlarının istehsal və istismarı idi. Dövlət büdcəsinin əmək haqqlarını belə ödəməyə yetmədiyi Azərbaycan üçün çarə yalnız xarici investorların bu resurslara qoyacağı investisiyada idi. Bu səbəbdən, ilk növbədə, hökumət böyük miqyasda təbii ehtiyatları olan neft və təbii qaz ehtiyatlarının istismarı üçün xarici investisiyaya qapıları açdı. Tezliklə iqtisadiyyatın müxtə-

inkişafı qoruyub saxlaya bilməmişdir. Bunun təməl səbəblərindən biri də xarici sərmayələrin iqtisadiyyatın digər sahələrinə az və ya heç cəlb edilməməsidir. Yazılan məqalədə Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələri ətraflı araşdırılaraq və hər bir sektor üçün hansı sahənin xarici investisiyaların uyğun olduğu hesablanmışdır.

İlk olaraq təhlil olunan kənd təsərrüfatı sektorunda ölkə tərəfindən idxal və ixrac olunan məhsulların siya-

Ukraynadakı Azərbaycan diasporu sədrindən tarix elminə böyük tövhə

Fərhad Turanlı "Türk-Osmanlı yazılı mənbələrində XVI–XVIII əsrlərdə Kazak dönəmi Ukrayna tarixi" monoqrafiyasını müdafiə edib

Bu günlərdə Ukraynada Azərbaycan diasporunun fəal üzvlərindən biri, "Ukraynalı və Azərbaycanlı Ziyalılar Asambleyası"nın rəhbəri Fərhad Turanlı "Türk-Osmanlı yazılı mənbələrində XVI–XVIII əsrlərdə Kazak dönəmi Ukrayna tarixi" tarix elmlər doktorluğu dissertasiyası mövzusunda yazdığı monoqrafiyasını Taras Şevçenko adına Kyiv Milli Universitetinin Xüsusi Elmi Şurasında– tarix yazıcılığı, mənbəşünaslıq və xüsusi tarixi fənlər ixtisası üzrə elmi müdafiə edib. Elmi şuranın iclasında Türkiyədən - Prof. Dr. Mustafa Öztürk, Prof.Dr. Azmi Özcan, Prof.Dr. Yücel Öztürk, Prof.Dr. Məhmət İnbəşi, Prof.Dr. Orhan Kılıç, o cümlədən Ukrayan alimləri - Prof.Dr. Yaroslav Kalakura, Prof.Dr. Yuriy Koçubey, Prof.Dr. Ludmila Dyaçenko, Prof.Dr. Prof.Dr. İqor Verba, Prof.Dr. İrina Voytsehvskaya, Prof.Dr. Taras Çuhlib, Prof.Dr. Vitaliy Şerbak, Prof. Dr. Serhiy Kudryaçenko, Prof.Dr. Viktor Kiryukov, Prof.Dr. Marina Pali-

ko, Prof.Dr. Oleq Bubenok, Prof.Dr. Olha Borisova kimi nüfuzlu alimlər iştirak ediblər.

Qeyd edək ki, Fərhad Turanlı 1960-cı ildə Azərbaycanın Sabirabad rayonunun Çiçəkli kəndində anadan olub. Ukrayna vətəndaşı olan Fərhad Turanlı 1992-ci ildə Vasil Stefanik adına İvano-Frankivsk (Urayina) Dövlət Pedagoji İnstitutunun tarix fakültəsini bitirib. 1993-1996 illərdə Prikarpatya Dövlət Unversitetin aspiranturasında (Ukrayna) "Dünya tarixi" ixtisası üzrə oxuyaraq "Türk mənbələrinə görə XVII y. Ukrayna Kazak Dövləti-Kırım Hanlığı-Türk Osmanlı İmperatorluğu münasibətləri" mövzusunda elmi tətqiqat işləri aparmaqala bərabər, 1994-1996-cı (o cümlədən 2001-ci ilin oktyabr ayında) illərdə İstanbul Universitetinə dəvət olunaraq Osmanlı Türkçəsi, ərəbcə, qədim əlyazmalar (paleoqrafiya), tarix, dinşünaslıq, mədəniyyət vs. elmləri üzrə xüsusi dərslər keçərək, elmi tətqiqat

işlərini Türkiyənin arxiv və kitabxanalarında davam etdirmişdir.

1997-ci ildə Tarix elmləri namizədliyi üzrə elmi dərəcəyə nail olmaq üçün, Ukrayna Milli Elmlər Akademiyasının Mihaylo Hruşevskiy adına Qədim Əlyazmalar və Mənbəşünaslıq institutunun (Kyiv ş.) xüsusi Elmi Şurasında dissertasiyaya müdafiə edib. 2003-cü ildə isə həmin institutun doktoranturasını bitirib. 2017-ci il oktyabr ayının 12-də də "Türk-Osmanlı yazılı mənbələrində XVI–XVIII əsrlərdə Kazak dönəmi Ukrayna tarixi" tarix elmlər doktorluğu dissertasiyası mövzusunda yazdığı monoqrafiyası Ukrayna Təhsil və Elm Nazirliyi Taras Şevçenko adına Kyiv Milli Universitetində müdafiə edib. Hazırda, "XVI–XIX yüzillərdə Türk-Osmanlı İmperatorluğu, Ukrayna Kazak Dövləti, Kırım Hanlığı və Şərqi Avropa Dövlətləri arsındakı münasibətlər" mövzusunda elmi tədqiqatını davam etdirir.

Fərhad Turanlı 1997-2000-ci illərdə Prikarpatya Vasil Stefanik Milli Universitetində də elmi-pedaqoji fəaliyyət göstərmişdir. 2002-2006-cı illərdə Taras Şevçenko adına Kyiv Milli Universitetinin Filologiya İnstitutunun Türkolgiya kafedrasının dosenti vəzifəsində elmi-pedaqoji fəaliyyət göstərərək, bilavasitə bu universitetdə "Türk Enformasyon və Araştırma Mərkəzi"ni qurub. 2006-2007 illərdə Beynəlxalq İdarəçilik Akademiyasının Averroes adına Ukrayna-Ərəb İnstitutunun Beynəlxalq əlaqələr kafedrasının dosenti vəzifəsində işləyib. 2007-ci ildən etibarən və hal-hazırda 1615-ci ildə təsis olunan, o cümlədən Amerika və Aropada tanınan "Kyevo-Mohulyanska Akademiya" Milli Universitetinin Humanitar Elmlər Fakul-

təsinin dosenti vəzifəsində elmi-pedaqoji fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda 2011– 2012-ci dərslər olub İvano Franko L`viv Milli Universitetinin Yaroslav Daşkeviç adına Şərqsünaslıq kafedrasının müdiri vəzifəsində işləyib; 2012-2014-cü illərdə Beynəlxalq Ukrayna Universitetində yeni qurulan Şərqsünaslıq kafedrasının professoru və müdiri vəzifəsində də fəaliyyət göstərir. Türkologiya, İslamşünaslıq, Ukraynaşünaslıq, Beynəlxalq münasibətlər, Politologiya mövzusunda bir sıra dərslər proqramlarının müəllifidir.

Fərhad Turanlı bütün bu fəaliyyətlərinə görə "Ukraynada Şərqsünaslıq elminin inkişafında xüsusi əməyinə görə" (2002); "Kyevo Mohulyanska Akademiya" Milli Universitetində

Şərqsünaslıq elminin inkişafında xüsusi əməyinə görə" (2008) mükafatlarla təltif olunub. Eyni zamanda 2010-cu ildə Ukrayna Dini və Milli münasibətlər Dövlət Komitəsinin, Ukrayna Milli Yazarlar Birliyinin mükafatları ilə də təltif olunub.

Azərbaycan diasporunun fəal üzvlərindən olan Fərhad Turanlı 2001-ci ildə Bakıda keçirilən Dünya azərbaycanlılarının Birinci Qurultayında və bir sıra Beynəlxalq elmi konfranslarda (Ukraynada, Polşada, Türkiyədə, Azərbaycanda, Rumuniyada vs.) iştirak edib. Azərbaycan-Ukrayna (2001), Türkiyə-Ukrayna (2002) münasibətləri mövzusunda ilk konfranslar təşkil edərək kitablar nəşr etdirib. Ukraynada və xarici ölkələrdə nəşr olunan 118 elmi əsərlərin, o cümlədən 3 monoqrafianın müəllifidir. Ukrayna Azərbaycanlılar Konqresinin və diaspora hərəkatının rəsmi qurucularından və iştirakçılardan biridir.

Ukraynada siyasi fəaliyyətlə də məşğul olan Fərhad Turanlı 2006-2008 illərdə Ukrayna Ali Şurasının (Parlamentinin) millət vəkili Gennadiy Udovenkonun, 2014-cü ildə isə Liliya Qirineviçin köməkçi və məsləhətçisi olaraq da fəaliyyət göstərmişdir.

Qeyd edək ki, Fərhad Turanlı 2016-cı ildə Dünya Azərbaycanlılarının IV Qurultayında Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən "Tərəqqi" medalı ilə də təltif olunub.

Birlik

XIX əsrin II yarısı – XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan xalqının tarixinə milli özünüdərkətmə və oyanış dövrü kimi daxil olmuşdur. İmperiyanın daxilində baş verən siyasi, ictimai dəyişikliklər öz növbəsində Azərbaycanın ictimai-siyasi və mədəni həyatına təsirini göstərirdi. Məhz belə bir şəraitdə Azərbaycanın görkəmli ziyalılarının təşəbbüsü və böyük mübarizəsi sayəsində milli maarifçilik tariximizdə özünəməxsus silinməz iz buraxmış ictimai təşkilatlar yaradılmışdır.

Həsən bəy Zərdabi Azərbaycanda milli QHT-lərin banisidir

Azərbaycanda ictimai təşkilatların – mədəni-maarif və xeyriyyə cəmiyyətlərinin yaranması tarixindən bəhs edərkən qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə azərbaycanlılar arasında təşkilatlanma prosesi digər xalqlarla müqayisədə bir qədər gec meydana gəlmişdir. XIX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq Azərbaycanda yaşayan digər xalqların nümayəndələri (ruslar, gürcülər, yəhudilər, almanlar, polyaklar və b.) tərəfindən yaradılmış xeyriyyə cəmiyyətləri fəaliyyət göstərirdisə, həmin illərdə azərbaycanlılara məxsus hüquqi əsaslarla təsdiq olunmuş heç bir maarifçilik-xeyriyyəçilik sahəsində fəaliyyət göstərən təşkilat qeydə alınmamışdır. Doğrudur, həmin dövrdə və ondan əvvəlki dövrlərdə Azərbaycanın, demək olar ki, bütün ərazisində imkanlı şəxslər tərəfindən xeyriyyəçilik məqsədilə müəyyən tədbirlər həyata keçirilirdi. Bu tədbirlərin müsbət karakter daşmasına baxmayaraq, Azərbaycanda yerli əhali arasında ana dilində, eyni zamanda dövrün müasir tələblərinə uyğun savadın yayılmasına və inkişafına xidmət edəcək güclü maddi bazaya malik bir təşkilatların yaradılmasına böyük ehtiyac var idi və bu artıq zərurətə çevrilmişdir.

Mövcud şərait Azərbaycanın tərəqqipərvər ziyalılarını məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsinə istiqamətləndirirdi. Bu baxımdan Azərbaycanın görkəmli ziyalılarında olan böyük maarifçi, ictimai xadim Həsən bəy Məlikovun (Zərdabi) fəaliyyəti mühüm tarixi əhəmiyyətə malikdir. Məhz onun təşəbbüsü və böyük mübarizəsi nəticəsində Azərbaycanda maarif sahəsində ilk milli-ictimai təşkilatın əsası qoyulmuşdur.

Azərbaycanda ilk ictimai təşkilatın ya-

ranması işi araşdırılarkən aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilmişdir:

1. Təşkilatın adı (həm Azərbaycan, həm rus dilindən tərcümədə) olduğu kimi verilmişdir;
2. Təşkilatın Qafqaz canişini tərəfindən təsdiq olunmuş Nizamnamə layihəsi tam olaraq araşdırılmışdır;
3. İndiyədək tarixşünaslıqda bu təşkilatın iki il fəaliyyət göstərməsi və 1873-cü ildə bağlandığı qeyd olunurdu. Lakin apardığımız araşdırmalar göstərir ki, bu təşkilat 1876-cı ildə öz fəaliyyətini davam etdirmişdir. 1877-ci ildən isə təşkilatın fəaliyyəti barədə heç bir məlumata rast gəlinmir. Çox ehtimal ki, cəmiyyətin fəaliyyətinin son ili 1876-cı il olmuşdur.

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq çarizmin Azərbaycanda tətbiq etdiyi ruslaşdırma siyasətinin hökm sürdüüyü bir dövrdə azərbaycanlıların savadlanması istiqamətində iş aparacaq bir təşkilatın yaradılması ağılsız idi. Hökumət azərbaycanlıların bu sahədəki hər bir təşəbbüsünün qarşısını alırdı. Bütün bu çətinliklərə, Azərbaycan ərazisində milli mədəniyyətin inkişafına, eyni zamanda ana dilində təhsilin yayılmasına qoyulan məhdudiyətlərə baxmayaraq, görkəmli ictimai xadim Həsən bəy Zərdabi bu istiqamətdə mübarizə apararaq, Azərbaycanda ilk milli-ictimai təşkilatın dövlət və hökumət orqanları tərəfindən hüquqi təsdiqinə nail olmuşdur.

Həsən bəy Zərdabi sonrakı illərdə "Həyat" qəzeti səhifələrində nəşr etdirdiyi "Cəmiyyəti-xeyriyyə binası" adlı məqaləsində yazırdı: "...1871-ci sənədə mən bizim müsəlmanlar üçün cəmiyyəti-xey-

riyyə Nizamnaməsi tərtib edib və bir neçə qeyri adamlara da onun ərizəsinə qol çəkilib, sərdara verib təsdiq elətdirdim". Burada Azərbaycanda ilk ictimai təşkilatın hökumət orqanları tərəfindən hüquqi əsaslarla təsdiq olunması faktı bir daha qeyd olunur.

Həsən bəy Zərdabi tərəfindən tərtib olunan həmin Nizamnamə hazırda Azərbaycan MEA Əlyazmaları İnstitutunda Həsən bəy Zərdabinin fondunda saxlanılır. Bu Nizamnamə Həsən bəy Zərdabinin dəsti-xətti ilə Azərbaycan (əski əlifba ilə) və rus dillərində yazılmışdır. Nizamnamə layihəsində cəmiyyətin adı hər iki dildə – həm Azərbaycan, həm də rus dillərində özünəməxsus formada aşağıdakı qaydada göstərilir:

1. "Müsəlmanlardan dərslər oxuyan uşaqlara ianət etmək üçün fərahət olan icma" (Azərbaycan dili variantında olduğu kimi);
2. "Müsəlman şagirdlərinə kömək edən cəmiyyət" (ruscadan tərcümə).

Lakin araşdırmalar apardığımız zaman görürük ki, Həsən bəy Zərdabi bu cəmiyyətdən bəhs edərkən onu sadəcə "Cəmiyyəti-xeyriyyə" adlandırır. Buna "Həyat" qəzeti səhifələrində daha tez-tez rast gəlirik. Biz isə cəmiyyətin Azərbaycan dilində olan orijinal variantını müasir Azərbaycan dilinə uyğunlaşdıraraq aşağıdakı qaydada redaktə etdik və tədqiqat işində daha çox bu addan istifadə edəcəyik: "Təhsil alan müsəlman uşaqlarına kömək cəmiyyəti".

Azərbaycan MEA Əlyazmaları İnstitutunda Həsən bəy Zərdabinin fondunda saxlanılan "Təhsil alan müsəlman uşaqlarına kömək cəmiyyəti"nin Nizamnamə layihəsi bizə məlum olan 4 bölmədən və bu bölmələrdə əks olunan 46 maddədən ibarətdir. Təəssüflər olsun ki, bu Nizamnamənin 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31 və 32-ci bəndlərinin məzmununun nədən ibarət olması barədə hələlik heç bir məlumata rast gəlmirik.

"Təhsil alan müsəlman uşaqlarına kömək cəmiyyəti"nin Nizamnaməsi Həsən bəy Zərdabinin fondunda saxlanılan aşağıdakı bölmələrdən ibarətdir:

1. Cəmiyyətin məqsədi və fəaliyyət proqramı;
2. Cəmiyyətin idarə heyətinin tərkibi;
3. Cəmiyyətin vəsaiti;
4. Cəmiyyətin hesabatı.

Nizamnamənin I bölməsinin I maddə-

sində cəmiyyətin yaradılmasının məqsədi açıqlanır və göstərilir ki, "...Zaqafqaziya-da olan müsəlmanlar üçün labüdlük üz verir ki, elmə rəqib olsunlar. Onların çox hissəsi kasıb olduqları səbəbindən təhsil ocaqlarından uzaq sakin olduqları üçün öz uşaqlarına da təhsil vermək imkanları olmur. Buna görə də Bakı şəhərində belə bir cəmiyyət yaradılır ki, kasıb ailələrin uşaqların təhsil almaq xahişlərini yerinə yetirsin". Həmin bölmənin 6-cı maddəsində cəmiyyətin qəbul edəcəyi şagirdlər sırasına təhsil almaq üçün heç bir maddi vəsaiti olmayan bütün müsəlmanların və əksərən yetim uşaqların daxil olacaqları qeyd olunurdu.

Nizamnamədə göstərilirdi ki, öz məqsədinə çatmaq üçün cəmiyyət ilk olaraq

Qafqaz Təhsil Dairəsinə daxil olan təhsil müəssisələrində öz şagirdlərinin təhsil almaq hüququnu təmin edir.

"Təhsil alan müsəlman uşaqlarına kömək cəmiyyəti"nin şagirdlərinin qəbul qaydası Nizamnamənin 7-ci maddəsində qeyd olunur. Göstərilir ki, cəmiyyətin Şurasına uşaqların ata, anası və yaxud qohumları tərəfindən onların cəmiyyət tərəfindən qeydə alınmaları barədə ərizə verilməlidir. Ərizədə qəbul olunacaq şagirdin yaşının və yaşadığı yerin qeyd olunması vacib sayılırdı. Nizamnamədə, həmçinin qeyd olunurdu ki, yer çatışmazlığına görə qəbul oluna bilməyən şagirdlər növbəti qəbula namizəd hesab olunurlar. Nizamnamənin bu maddəsinə diqqət yetirdikdə görürük ki, burada həmin dövrdə maarif sahəsində olan acınacaqlı vəziyyət, bununla yanaşı, əhəlinin təhsilə olan marağı və bu sahədə kifayət qədər aclıq nəzərə çarpır. Məhz buna görə də görkəmli

ziyalı Zərdabi hesab edirdi ki, cəmiyyət fəaliyyətə başlayan kimi təhsil almaq üçün buraya güclü axın olacaq. Bu da aydındır ki, təlabatı ödəmək üçün ilk növbədə, maddi bazanın olması zəruri idi.

"Təhsil alan müsəlman uşaqlarına kömək cəmiyyəti"nin Nizamnamə layihəsində təhsil almaları üçün şagirdlərə çox yüksək səviyyədə təhsil və qayğı nəzərdə tutulurdu. Şagirdlərin cəmiyyətin idarə heyəti tərəfindən həmin təhsil müəssisələrində olan pansionlarda yerləşdiriləcəyi və yaxud rus gimnaziyalarına məxsus xüsusi yerlərdə saxlanılacağı nəzərdə tutulurdu. Layihədə, həmçinin bu kimi yerlərdə saxlanacaq uşaqların yaşayış tərzinin yüksək təminatlı olacağı qeyd olunurdu.

Qeyd edək ki, Nizamnamədə, həmçinin

ni cəmiyyətin şagirdlərinin təkcə gimnaziyalarda deyil, digər ali təhsil müəssisələrində oxumaları da nəzərdə tutulurdu. Bu məsələ ilə bağlı olaraq göstərilirdi ki, cəmiyyətin Şurası tərəfindən daha yüksək təhsil ocaqlarında təhsil almaq üçün şagirdlər arasından bir və yaxud bir neçə nəfər seçiləcək və nəzərdə tutulan təhsil müəssisəsinə qəbulu, oxuduqları müddətdə təhsil haqqı və digər yaşayış təminatı verilməkdir. Nizamnamədə cəmiyyətin maddi vəsaiti artdıqca digər şəhərlərdə də şöbələrini yaradılacağı və cəmiyyətin idarə heyəti üzvlərinin hər şöbə üzrə bölünəcəyi nəzərdə tutulurdu. Cəmiyyətin fəaliyyəti ilə bağlı bir faktı da qeyd edək ki, Nizamnamənin I bölməsində göstərilirdi ki, cəmiyyətin işləri üzrə cəmiyyətin idarə heyətinin yerləşdiyi yer Bakı şəhəri idi.

Cəmiyyətin Nizamnaməsində idarə heyətinin tərkibi məsələsi də açıqlanır.

Həmin bölmədə, Nizamnamənin 12-ci maddəsində göstərilir ki, rütbəsindən, dini mənsubiyyətindən və cinsindən asılı olmayaraq, hər bir şəxs cəmiyyətə üzv ola bilər. Nizamnamədə cəmiyyətin idarə heyətinin strukturu da müəyyənləşdirilmişdi. Burada göstərilir ki, cəmiyyət – fəxri, həqiqi və illik üzvlərdən ibarətdir. Qaydaya görə fəxri üzvlər birdəfəlik 200 rubldan az olmayaraq, illik isə 100 rubldan az olmayaraq, həqiqi üzvlər birdəfəlik 100 rubl, illik isə 50 rubl, illik üzvlər ildə 50 rubldan az olmayaraq pul ödəməli idilər.

Nizamnaməyə uyğun olaraq, cəmiyyətin fəaliyyətində ali orqan Ümumi İclas və Şura sayılırdı. Şura Bakı şəhərində qeydiyyatda olan və yaxud müvəqqəti yaşayan fəxri və həqiqi üzvlərdən təşkil olunurdu. Nizamnamənin 17-ci maddəsində göstərilir ki, əgər hər hansı bir səbəbdən idarə heyəti digər şəhərə köçərsə, Şura həmin şəhərdə qeydiyyatda olan və yaxud müvəqqəti yaşayan fəxri və həqiqi üzvlərdən təşkil olunmalıdır. Qəbul olunmuş qaydaya görə Şura üzvləri Ümumi İclasda səs çoxluğu ilə seçilməli idi.

Cəmiyyətin qarşıya qoyduğu məqsədlərinin həyata keçirilməsi üçün güclü maddi bazası olmalı idi. Nizamnamədə göstərilir ki, cəmiyyətin maddi bazası cəmiyyətin bütün üzvlərindən daxil olan

yardımlardan, həmçinin birdəfəlik yardımlardan yaranırdı. Cəmiyyətin əsas kapitalı toxunulmaz hesab olunurdu və dövlət kredit müəssisələrinin birində saxlanmalı, cəmiyyətin xərcləri isə əsas kapitalın illik faizindən götürülməli idi. Qaydaya görə cari il üçün müəyyən olunmuş məbləğ cəmiyyətin xəzinədarlığında xüsusi qutuda, üzərində cəmiyyətin möhürü olmaqla saxlanılırdı. Həmin qutuda, həmçinin kredit müəssisəsinin biletləri də qorunurdu.

Nizamnamədə cəmiyyətin sonrakı

fəaliyyəti dövründə yeni tipli məktəblərin açılmasını, əhalinin maarifləndirilməsi məqsədilə ana dilində öz qəzetini nəşr etdirməsi də nəzərdə tutulurdu.

Nizamnaməyə görə cəmiyyətin mədəxil və məxaric kitabı yerli notariat kontoru tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra yazılırdı.

Nizamnamənin 11-ci maddəsində cəmiyyətin bağlanması ilə əlaqədar göstərilir ki, əgər cəmiyyət hər hansı bir şəraitdə öz fəaliyyətini dayandırarsa, cəmiyyətin bütün kapitalından Ümumi İclas üzvlərinin təklifləri əsasında müxtəlif təhsil müəssisələrində oxuyan müsəlmanlara təqaüd təsis olunmalıdır.

Cəmiyyətin ilk iclası 1871-ci ildə Bakı şəhər qazısı Molla Cavad Axundzadənin

evində keçirilmişdir. Buraya Bakının adlı-sanlı, imkanlı şəxsləri dəvət olunmuşdular. Həsən bəy Zərdabi xüsusilə qeyd edirdi ki, Hacı Zeynalabdin Tağıyevdən başqa bu işə maddi dəstək verən olmamışdır. O, bu barədə yazırdı: "Həzarat cəm olanda onlara cəmiyyəti-xeyriyyə nədir və onun gələcəkdə xeyri nə olacağını ərz elədim və Hacı Zeynalabdin Tağıyev də bu barədə çox danışdı...". Müəllif bunun heç bir müsbət nəticəsi olmadığını vurğulayırdı.

Qeyd edək ki, həmin dövrdə çarizmin Şimali Azərbaycanda həyata keçirdiyi milli müstəmləkə siyasəti insanların şüurunda, onların elmə, maarifə olan baxışlarında o qədər dərin kök salmışdı ki, azərbaycanlılar arasında belə bir cəmiyyətin yaradılması onlar üçün ağlasığmaz idi. Həmin şəxslərin elmə, təhsilə xidmət edəcək bir cəmiyyətin yaradılmasına olan bu münasibəti, o demək deyildi ki, onlar belə bir cəmiyyətin yaradılmasını istəmirdilər. Apardığımız araşdırmalar göstərir ki, ilk müsəlman xeyriyyə cəmiyyətinin yaradılmasına yad münasibət göstərən

adlı-sanlı şəxslər sonrakı illərdə, onlarla azərbaycanlının elmə, təhsilə yiyələnməsi, xalq arasında maarifin yayılması, bir çox təhsil və mədəniyyət ocaqlarının yaradılmasında və xalq maarifinin inkişafında böyük xidmətlər göstərmişdirlər.

Bakı şəhərində cəmiyyətin üzvlüyünə yazılanların sayının olduqca məhdud olduğu bir şəraitdə yeni üzvlərin cəlb olunması məqsədilə, Cəmiyyətin təsisçisi Zərdabi Azərbaycanın digər bölgələrində də bu işi təşkil etmək qərarına gəldi. Qeyd edək ki,

cəmiyyətin fəaliyyəti təkcə Bakı şəhərinin müsəlman əhalisi üçün deyil, bütün Qafqazda yaşayan müsəlman əhalisi üçün nəzərdə tutulurdu. Həsən bəy Zərdabinin yazdığına görə, həmin dövrdə "Qafqazda dövlətli müsəlman sakinləri olan üç şəhər var idi; Bakı, Şamaxı və Şuşa".

Cəmiyyətin fəaliyyətə başlaması üçün Həsən bəy Zərdabiyə Azərbaycanın görkəmli ziyalıları, həmin dövrdə isə onun sadəcə şagirdləri olan Nəcəf bəy Vəzirov və Əsgər Adıgözəlov yaxından kömək edirdilər. Məhz bu fəaliyyətin nəticəsi olaraq, Azərbaycanın bir çox ərazilərindən olan imkanlı şəxslər cəmiyyətin üzvlüyünə cəlb olunmuşdular. Cəmiyyətin fəaliyyətə başlaması üçün cəmiyyətin üzvlüyünə ilk olaraq Şamaxı bölgəsindən yazılanlar olmuşdur. Cəmiyyətin geniş miqyasda təbliğinə Şamaxıdan başlanılması təsadüfi deyildi. Bu məsələyə aydınlıq gətirərkən Həsən bəy Zərdabi yazırdı: "...mən Şamaxının məktəbində təhsil aldığıma görə mənim orada dostlarım və qohum-əqrabam çox idi".

Cəmiyyətə yardım etmək məqsədilə

Şamaxının adlı-sanlı, imkanlı şəxsləri, yerli əhali arasında böyük hörmət və nüfuza malik olan Kərim bəy Hüseynovun evində toplanmış və burada müsəlman cəmiyyətinin fəaliyyətə başlaması məqsədi – müsəlmanlar arasında savadsızlığın aradan qaldırılması, onlara elm, təhsil vermək məqsədi açıqlanmışdır. Beləliklə, orada iştirak edən şəxslər müsəlman xeyriyyə cəmiyyətinin fəaliyyətə başlaması üçün iki min rubla qədər ianə etmişdilər. Bu məbləğ həmin dövr üçün böyük bir

məbləğ idi. Bu vəsaitlə bir neçə tələbəyə illik təhsil haqqı vermək və onların zəruri ehtiyaclarını ödəmək mümkün idi.

Cəmiyyətə daxil olan bütün ianələr Həsən bəy Zərdabi tərəfindən tərtib olunmuş və notariat kontoru tərəfindən təsdiq edilmiş sənəddə rəsmiləşdirilirdi. Belə ki, ianə etmək imkanı olan hər bir şəxs dəftərə ianə edəcəyi məbləği yazır və imzalayırdı. Həsən bəy Zərdabi yazırdı ki, "...imza edən hər bir şəxs borclu olurdu, vəd elədiyi məbləği sentyabr ayının əvvəlində Bakıya – cəmiyyəti-xeyriyyənin adına göndərməli idi".

Azərbaycanlı uşaqlarının elmə, təhsilə sahib olmaları üçün müxtəlif bölgələrdən – Gəncə, Tiflis, İrəvan, Naxçıvan və Qarabağdan cəmiyyətin üzvlüyünə yazılanlar olmuşdur. Lakin təəssüflər olsun ki, yazılan üzvlərin sayının çoxluğuna baxmayaraq, cəmiyyətin nəzərdə tutduğu geniş proqram layihəsini həyata keçirmək üçün lazımı qədər ianələr toplamaq mümkün olmurdu.

Cəmiyyətin növbəti iclası Qarabağda – Şuşa şəhərində dövrünün görkəmli şəxslərindən olan Qasım bəy Mehmandarovun evində keçirilmişdir. Buraya da Qarabağın adlı-sanlı şəxsləri toplanmış, onlara cəmiyyətin məqsədi barədə məlumat verilmişdir. Həsən bəy Zərdabi yazırdı ki, "...Şuşa yaylaq olduğuna görə o vaxt Qarabağın ağa və bəyzadələri hamısı burada toplanırdılar. Bu şəxslərdən yalnız bir qismi bu işin həyata keçirilməsi üçün maddi dəstək olacaqları barədə sənədə imza etdilər".

Cəmiyyətin nəzərdə tutduğu proqramın həyata keçirilməsi üçün Həsən bəy Zərdabi və bu işdə ona dəstək olan ziyalıların göstərdikləri fədakarlıqlara baxmayaraq, Bakıdan və Azərbaycanın digər bölgələrindən yalnız müəyyən say məhdudiyyətində şagirdlərin təhsil almaları mümkün olmuşdur. Cəmiyyət ilk olaraq şagirdlərin yerləşdirilməsi üçün pansion açmışdı. Lakin maddi vəsaitin çatışmazlığından bu pansionu saxlamaq o qədər də uzun çəkməmişdir. Cəmiyyətin fəaliyyəti üçün daxil olan ianələrlə yalnız şagirdlərin təhsil haqqının ödənilməsi, dərs ləvazimatları, geyim əşyaları ilə təchiz olunması tədbirləri həyata keçirilirdi. Belə bir şəraitdə Həsən bəy Zərdabi pansionu bağlamaq məcburiyyətində qaldı. Bu barədə Hənifə xanım Məlikova öz xatirələrində yazdı: "...əvvəlcə öz mənzilində cəmiyyətin hesabına təhsil alan iki tələbəni

Nüşabə Məmmədova

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru

yerləşdirdi, sonralar isə O (Həsən bəy Zərdabi – N.M.) mənzilində 2 nəfər əvəzinə 10 nəfərə yer verirdi".

Cəmiyyətin böyük zəhmət hesabına yaradılmasına baxmayaraq, onun saxlanılması üçün Həsən bəy Zərdabi daha çox çətinliklərlə qarşılaşırdı. Bu, ilk növbədə, maddi vəsaitin çatışmazlığı ilə bağlı idi. Bunun nəticəsində isə cəmiyyət getdikcə tənəzzülə uğrayırdı. Cəmiyyətin üzvlərinin sayı ildən-ilə azalırdı. 1876-cı ildə cəmiyyətin cəmi 5 üzvü qalmışdı. Bu az sayda üzvlərinin dəstəyi ilə cəmiyyətin fəaliyyət göstərməsi mümkün deyildi.

1876-cı ildən 1905-ci ilədək azərbaycanlılara məxsus heç bir ictimai təşkilat qeydə alınmamışdır.

Beləliklə, Azərbaycan milli mədəniyyətinin, maarifçilik ənənələrinin inkişafında böyük xidmətləri olan ictimai xadim Həsən bəy Məlikov (Zərdabi) tərəfindən əsas qoyulan Azərbaycanda yerli əhali üçün nəzərdə tutulan ilk ictimai təşkilat – "Təhsil alan müsəlman uşaqlarına kömək cəmiyyəti" maddi vəsait çatışmazlığına görə öz fəaliyyətini dayandıрмаq məcburiyyətində qaldı. Cəmiyyət Nizamnaməsində nəzərdə tutduğu bütün proqramın həyata keçirilməsinə nail ola bilməsə də, bu cəmiyyətin yaradılması özü artıq müsəlman aləmində inkişafa doğru böyük bir addım idi. Cəmiyyətin hüquqi sənədlərlə rəsmiləşdirilməsi çarizmin Şimali Azərbaycanda həyata keçirdiyi milli müstəmləkə siyasəti – "tatar-müsəlmanlarını ruslaşdırmaq və rus xalqı ilə qovuşdurmaq" siyasəti üzərində qələbəyə ümid idi.

“Əhməd Yaşat yaxşı bir azərbaycanlı, milli və insani məziyyətləri kamil, sevgi və məhəbbət dolu bir insan olmaqla yanaşı Azərbaycan musiqisinə vaqif bir sənətkar ruhu daşıyırdı”.

Əhməd Qaraca

ŞƏKİDƏN ANKARAYA- bir legionerin həyatı

İkinci Dünya Müharibəsi bitdikdən sonra Avropada fəaliyyət göstərən Məhəmmədəmin Rəsulzadə Türkiyəyə dönməyi qərara alır. 1930-cu ildən etibarən Türkiyəyə girişi qadağan olunan Rəsulzadə yenidən bu ölkəyə dönmək üçün oradakı dostlarına məktublar göndərir. Başda yaxın dostu Həmdullah Sübhi Tanrıövər olmaqla onun Türkiyəyə qayıtması üçün Xariciyyə vəkili ilə danışıqlar aparılır. Nəhayət, Türkiyə Prezidenti İsmət İnönünün sərəncamı ilə onun bu ölkəyə qayıtmasına icazə verilir. Rəsulzadə həmin ilin sentyabrında Türkiyəyə dönür, bu ölkənin vətəndaşlığına qəbul edilir.

Türkiyəyə gəldikdən sonra Rəsulzadə Azərbaycanın istiqlal mübarizəsini Ankarada davam etdirir. 1949-cu il fevral ayının 1-də Ankarada Azərbaycan Kültür Dərnəyi yaradılır. Dərnəyin qurucuları Məhəmməd

Altunbay, Həmid Ataman və Əziz Alpoud olur. İlk başqan Həmid Ataman, fəxri başqan isə Məhəmmədəmin Rəsulzadə olur.

Rəsulzadənin Ankaraya gəlməsi ilə Türkiyəyə sığınan mühacirlər arasında canlanma yaranır. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Almaniya, İtaliya, İsveçrə, Fransa kimi ölkələrdə yaşayan legionerlərin də 1948-ci ildə Türkiyəyə geri dönmələri nəticəsində mühacirlərin fəaliyyəti yenidən güclənməyə başlayır.

Azərbaycan Kültür Dərnəyinin qurulmasından sonra Rəsulzadə silsilə konfranslar verir, “Azərbaycan kultür gələnləri”, “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Çağdaş Azərbaycan tarixi” kimi əsərlər bu şəkildə ərsəyə gəlir.

Bu dövrdə Rəsulzadə yenidən mətbuatla bağlı plan üzərində düşünür. Sonralar dərnəyin başqanı olan

Feyzi Aküzüm “Rəsulzadə ilə 5 il” adlı xatirə xarakterli məqaləsində yazır: “Məhəmmədəmin bəy Azərbaycanın səsinə duyuracaq, haqlı davasını dünyaya yayacaq, kommunizmin dünyaya gətirəcəyi fəlakəti izah edəcək bir mətbuata ehtiyac olduğunu, çətinlik və maddi sıxıntılar içində olsa da, mütləq həyata keçirilməsi fikrini müdafiə edirdi. Bu məqsədlə Yenişəhər Sakarya küçəsindəki sadə evində dərnək üzvləri ilə birlikdə toplantı keçirdi. Bu toplantıda mən də iştirak etdim... Bir xeyli müzakirədən sonra Əmin bəyin tövsiyəsi ilə aylıq bir dərginin nəşri üzərində razılaşıdıq. Növbə jurnalın adına gəldi. Təklif edilən adlar arasında “Qurtuluş”, “Odlu vətən”, “Dirilik”, “İstiqlal” kimi indi adını xatırladığım bir çox adlar vardı. Mən də “Madam ki, dərnəyimiz Azərbaycan Kültür Dərnəyi adlanır, o halda dərnək

ARAŞDIRMA

nəyin adını daşması baxımından jurnalın adının "Azərbaycan" olması lazımdır, bu ad dərnəyin qayəsi, çalışmaları, hər kəs tərəfindən mənim-sənilməsi üçün daha rahat olar" dedim. Məhəmmədəmin bəy diqqətlə məni süzdü və "mən də Feyzinin fikrinə qatılıram, dərginin adı "Azərbaycan" olsun" dedi və dərginin bütün yükü mənə verildi. Dr.Əhməd Yaşat məsul müdir oldu. Ertəsi gün Əhməd Yaşat, Ənvər Roman, Qurban Biter və mən

fəaliyyətə keçərək Əmin bəylə birlikdə dərginin ilk sayının hazırlığına başladıq. 1952-ci ilin aprelində birinci sayı nəşr etdik. Dərginin 12 sayını Əmin bəylə birlikdə yayınladıq. Baş məqalələri zamanına görə Əmin bəylə Vahab bəy və digər yazıları Əmin bəy hazırlayırdı".

Beləliklə, 1952-ci il aprel ayının 1-də "Azərbaycan" jurnalının ilk sayı nəşr olunur. Jurnal "Birlik dirilikdir" şüarı ilə yayımlanır. İlk sayın üzərində Azərbaycan Cümhuriyyətinin xəritəsi çap olunur. Xəritənin üstündə isə məşhur türkləşmək, müasirləşmək, islamlaşmaq formulu yazılır. Jurnalın ilk yazısı Rəsulzadənin "Azərbaycan Cümhuriyyəti haqqında ümumi məlumat" adlı məqaləsi olur. İlk say 16 səhifə çap olunur.

***

Feyzi Aküzümün də qeyd etdiyi kimi, jurnalın məsul müdiri Dr.Əhməd Yaşat olub.

Ə.Yaşat 1917-ci ildə Şəkidə Həsən Şirinadə və Zəhra xanımın ikinci oğlan övladı olaraq doğulub. Qardaşının adı Ənvər, bacılarının adı Zərifə və Əzizə olub. İlk və orta təhsilini

Şəkidə alıb, daha sonra Bakıya gedərək tibb üzrə oxuyub.

İkinci Dünya Müharibəsi dönməmində gənc həkim Əhməd Şirinadə Finlandiya cəbhəsinə göndərilib. Bununla bağlı mühacir dostlarına bu xatirəsini danışır: "Gənc bir həkim ikən Fin cəbhəsinə göndərildim. Rus orduları bir-iki ay içində Finlandiyanı məğlub edəcəyini zənn edirdi. Fəqət qocaman birliklər bir ovuc Fin ordusu qar-

qocaman Sovet Rusiyası dünyaya rəzil oldu".

Almanlar SSRİ üzərinə hücum etdikdən sonra Əhməd bəy alman cəbhəsinə göndərilib. Bu dövrlə bağlı bir xatirəsini dostlarına bölüşüb: "Almanların hücumunu gözləyirdik. Mən bir tank tuqayında həkim idim. Hücumdan bir gün əvvəlki gecə ruslar birliklərə ziyafət verdilər. Yeyib içdiklər. Sabahın erkən saatlarında almanların hücumu başladı. Rus tankları hərəkətə keçənə qədər bir mərmə də atmayan bizim tuqay kimi digər rus birlikləri də almanlar tərəfindən mühasirəyə alınaraq əsir götürüldü. İlk əsarət həyatı belə başladı".

Əsirlikdən qurtulduqdan sonra Yaşat arxa cəbhədə həkim kimi çalışıb, Azərbaycan legionuna maddi-mənəvi dəstək olub.

Müharibədən sonra Yaşat bir müddət Hannoverdə həkimlik edib. Eyni zamanda Rəsulzadənin göstərişləri əsasında milli istiqlal mübarizəsinə qatılıb. Almaniyanın tərəfində vuruşan legionerlər ruslara təslim edildiyi ərafədə Yaşat özünü xilas edə bilib, 1948-ci ildə Türkiyəyə gəlib. Burada da ixtisası üzrə çalışan Yaşat quru yolları 4-cü bölgədə ölənə qədər həkimlik

şısında bir

addım da irəli gedə bilmirdi. Böyük meşələrlə örtülü olan Finlandiyada qara bürünən hər ağac bir fin əsgərinin qərargahı idi. İldırım sürətiylə gələn bir neçə fin əsgəri rus bölmələrini güllələyib gədirdi. Buna alışıq olmayan rus orduları pərişan halda idilər. Bu dəfə xizək sürən kişilərdən ibarət birliklər cəbhəyə göndərildi, onlar da mübarizə apara bilmədilər. Beləcə, kiçik Finlandiya qarşısında

fəaliyyəti ilə məşğul olub.

Ankarada Azərbaycan Kültür Dərnəyi qurulduğu zaman idarə heyətində təmsil olunub, iki dəfə sədr seçilib. İlk sədrliyi 2 dekabr 1962-ci ildən 20 dekabr 1965-ci ilədək, ikinci sədrliyi isə 2 sentyabr 1969-cu ildən 26 dekabr 1970-ci ilədək davam edib.

68 il ömür sürən Yaşat 26 yanvar 1985-ci ildə vəfat edib.

Dilqəm Əhməd

MANQALA

Türkün əsrlərdən süzülüb gələn zəka və strategiya oyunu

Manqala bütün dünyada tanınan və çox müxtəlif formaları olan masaüstü strategiya oyunudur. Hazırda masaüstü oyun olmağına baxmayaraq ilk formalarının yerdə çuxurlar qazılaraq kiçik çay daşları ilə oynanıdığı məlumdur. Oyundakı çuxur və istifadə daşların sayı hər millətdə müxtəlifdir. Dünyada Mancala, Mankalah, Mangala və bənzər adlarla adlandırılır. Türkiyədə və Türk dünyasındakı ümumi adı "Köçürmədir". Oyun, min il əvvəl yazılan Qaşqarlı Mahmudun Divan-ı Lüğət-i Türk adlı kitabında da bu adla keçməkdədir. Türkiyədə və Türk Dünyasında; Qala, Quyu, Quyu Qayası, Quyuçu, Mankala, Manqala, Melleqayası, Güc Oyunu, Qırnık, Toxux Korqool, Doqquz Kumalak və s. adlarla adlanır və hələ də oynanılır. Keçmişin dərinliklərindən gələn; əsrlərdir oynanan Orta Asiya Türk xalqlarının Zəka və strategiya oyunu Manqala, küçələrdən Türk saraylarına, 7-dən 77-yə qədər geniş bir oyunçu kütləsinə malikdir (Vikipediya-1).

Tarixi araşdırmalar bu oyunun Sakalar, Hunlar və Göytürklər dövründə oynandığını göstərir. Koroğlu və Manas Dastanlarında Manqala oyunundan bəhs edilir. Türklər oturaq həyata keçib şəhərlərdə yaşamağa başladıqdan sonra da bu oyunu oynamağa davam etmişlər. Belə ki, Qaraxanlılar, Səlcuqlular və nəhayət Osmanlıların da Manqala adıyla oyunu davam etdirdiyi məlumdur. (Şəkil-1) XVI əsrə aid Osmanlı miniatürlərində də bu oyunu görmək mümkündür (3 rəng). (Şəkil-2 və 3) Mətn Andın fikrincə bu oyun manqala oyunlarından bəhs edən ilk əsrlərdən olan Minbir gecə nağılla-

Şəkil 1. Qaziantəp qalasında olan Manqala oyunu daşı – (20-ci əsrdə Qaziantəpdə əyləncə həyatı - GoncaTokuz)

Şəkil 2. 1582-ci ildə Nəqqəş Osman və qrupu tərəfindən çəkilmiş Surname - i Hümayun adlı əsər¹

rında təsvir edilən (15. gecə) mankala ilə birbaşa əlaqəli ola bilər. Qərb qaynaqlarda isə manqala haqqında ilk dəfə 1694-cü ildə İngilis şərqşünas Thomas Hydenin yazılarında bəhs edilmişdir. Jean Antoine Guerin 1747-ci ildə Parisdə nümayiş olunan

Moeurs et usages des Turcs (Türklərin Ənənə və vərdişləri) adlı əsərində, oyundan Mangola olaraq bəhs edilir. İngiltərədə 1860 əvvəllərində Mangola yeni bir oyun olaraq tanındı və Jaques şirkəti tərəfindən nümayiş olunmuşdur (Vikipediya-2).

¹ Şahzadə Mehmədin sünnət toyunda İstanbulda Osmanlı sənətkarların təsvir edildiyi miniatür. Əsli 367a nömrəli qeydlə Topqapı Sarayı Muzeyindədir

“Mankala” kəlməsi türkcə köçürmə sözünün ərəbcəsidir. Bununla birlikdə Mətn And bu sözün daşların sıralanması düşünülərək Türkcədə ən kiçik hərbi birlik üçün istifadə “manqa” sözündən və ya daşların qoyulduğu çuxurlar düşünülərək “manqal” sözcüyündən törədilmiş ola biləcəyi şərhini verir. Türk dilində m>b bənzəməsi səbəbindən min-kale(min qala) sözündən törədiyi də düşünülür. (Murun> burun, binkale>min-kale).

Manqalanın Türklərin dünya görüşünü əks etdirən etnoqrafik bir oyun olduğunda nəzərdən qaçmamalıdır. Dünyada millətlərin öz milli zəka oyunlarının olması, milli əlifbalarının olması qədər əhəmiyyətli bir mədəni xüsusiyyətdir. Manqala şans oyun deyil. Yalnız taktika və öncəgörmə vacibdir. Bütün oyunu tək bir hərəkətlə dəyişə bilərsiniz. Məlumdur ki, “Manqala” oyununa oxşar oyunlar Afrikada, Yaxın Şərqdə və bəzi Uzaq Şərq xalqlarında “Bao”, “Deka”, “Vari” və “Ovari” adları ilə mövcuddur. Türk dünyasında yüzlərlə il boyunca 9 Korqol, Tokuzkorqol, Esonkorqol, Ninekumalak, Kale, Altiev, MeneliDaş, Evcik, Mereköçdü adlı oyunlar mövcud olmuşdur. Bu oyunların hamısı “nəql” kökündən yaranan “mankala”- nəql etmə adlanır.

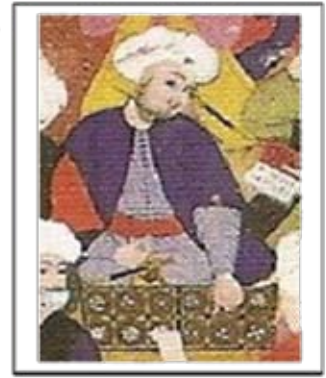
Türk dünyasında oynanılan Manqala oyunun digərlərindən bir neçə mühüm fərqi var:

Digər manqala növlərində daşlar ümumiyyətlə “toxum” adlanır, daşları hərəkət etdirmək isə “toxum axmaq” olaraq ifadə edilir. Bu da o cəmiyyətlərin əkinçiliklə məşğul olduğunu göstərir. Halbuki Türk Manqala oyununda daşlar “əsgər” hesab edilir; bu da oyunun bir əkinçilik oyunu deyil, döyüş oyunu olduğunu ortaya qoymaqladır.

Türk Manqalasının bir digər fərqi isə ələ alınan daşların bir dənəsinin öz otağına, yəni çuxuruna qoyulması qaydasıdır. Digər manqala oyunlarında öz çuxuruna daş buraxmaq qaydası yoxdur. Manqalada öz çuxuruna bir daş buraxmaq qaydası, Türk ictimai həyatındaki ata ocağına

Şəkil 3. Osmanlı Qəhvəxanaları ilə əlaqədar ən qədim bir vizual qaynaq 16. əsrin sonunda İstanbulda çəkilmiş akvarel bir şəkildir².

Şəkil 4. Manqala oyununun qaydaları.

sahib çıxmaq ənənəsinin bir təzahürüdür. Daş qazanmaq üçün rəqibin daşlarını cütləmə qaydası isə Türk inanc və dövlət sistemi tarixindəki ikili anlayışı simvollaşdırır və Türklərin ənənəvi dünya görüşünə uyğun gəlir. Qədim Türklərin göyü ata, yeri ana olaraq qəbul etməsini; Türk dövlət sistemindəki Töles-sol və Tardus-sağ ilə idarəetmədəki “yabqu” və “şad” sistemi kimi cütləri buna nümunə göstərə bilərik.

Oyunun materialları hər yerdə və

ya praktik olaraq tapıla bilməyi; oyunun yayılmasına və mədəniyyət fərqi olmadan oynanmasına zəmin hazırlamışdır. Belə ki, oyunu oynamaq üçün 48 ədəd daş (adi çay daşı), və hər birində 6 ədəd kiçik, bir ədəd nisbətən böyük quyu olmaq 14 quyudan ibarət oyun sahəsi və iki nəfər tələb olunur. Oyunçular 48 daş hər bir kiçik quyuya 4 ədəd olmaqla paylayır. Oyunda hər oyunçunun qarşısında olan yan-yana 6 kiçik quyu, o oyunçunun bölgəsidir. Qarşı-

2. Şəkilin orijinalı Dublində ChesterBeatty Kitabxanasında, 439 nömrəli qaynaqda saxlanılır. Şəkildə Manqala oynayanlar görünür.

YADDAŞ

sında olan 6 kiçik quyu rəqibin bölgəsidir. Oyunçular xəzinələrində (öz böyük quyusundan) ən çox daşı yığmağa çalışır. Oyun sonunda ən çox daşı toplayan oyunçu o partiyayı qazanmış olur (e-zeka).

Oyunun 4 əsas qaydası vardır. (Şəkil-4)

1. Püşkatma nəticəsində başlamaq haqqı qazanan oyunçu öz bölgəsində olan istədiyi quyudan 4 ədəd daşı əlinə alır. Bir ədəd daşı həmin quyuya buraxıb saat əqrəbinin əksi istiqamətdə, yəni sağa doğru hər bir quyuya bir ədəd daş ataraq əlindəki daşlar bitənə qədər paylayır. Əlindəki son daş xəzinəsinə gəlirsə, oyunçu təkrar oynamaq haqqı qazanır. Oyunçunun quyusunda bir ədəd daş varsa, növbəsi çatanda bu daşı növbəti quyuya daşıya bilər. Həmlə sırası rəqibinə keçir. Hər dəfə oyunçunun əlində qalan son daş oyunun taleyini müəyyən edir.

2. Həmlə sırası gələn oyunçu öz quyusundan aldığı daşları payladığı əlində daş qaldısa, rəqibin bölgəsindəki quyulara da daş yığmağa davam edir. Oyunçunun əlindəki son daş, rəqibinin bölgəsində gəldiyi quyudakı daşların sayını cüt rəqəmətsə (2, 4, 6, 8) oyunçu bu quyuda olan

həm də öz boş quyusuna buraxdığı daşı götürüb xəzinəsinə qoyur. Həmlə sırası rəqibinə keçir.

4. Oyunçulardan hər hansı birinin bölgəsindəki daşlar bitdikdə oyun bitir. Oyunda öz bölgəsində daşları ilk bitən oyunçu, rəqibinin bölgəsindəki bütün daşları da qazanır. Bu səbəbdən, oyunun şiddəti son ana qədər aşağı düşür.

Manqala Oyunu 5 tur oynanılır. Tur qazanan oyunçu (1) bal uduzan (0) və heç-heçə (0.5) bal alır. Sonda ən çox xalı toplayan qalib olur.

Tədqiqatçı Philip Tovnshendin fikrincə cəmiyyətdə, insanlarda ən çox bəyənən və nümunə alınan xüsusiyyətlərdən yeddisi Manqala oyunuyla əlaqədardır: 1-hiyləgərlik, 2-oyanıqlıq, 3-əvvəldən görmə, 4-elastiklik, 5-müqavimət, 6-sağgörü, 7-yaddaş (Küçükyıldız: 2011).

Qaydaları yuxarıda izah edilən oyunu oynamaq üçün tələb olunan materiallar da çox asanlıqla əldə edilə bilər. Belə ki, müxtəlif internet saytlarından oyunu sifariş verməklə yanaşı ev şəraitində də hazırlamaq mümkündür. (Şəkil 5)

Zəka səviyyəsi, strateji və analitik düşünmə qabiliyyətlərinin gücləndirilməsi üçün müstəsna rol oynayan,

Fərrux Rəhimov

rində müvafiq oyuqları açaraq təbii daşlarla oynanıla bilər. Oyunun həmçinin müvafiq internet saytı vasitəsi ilə və ya kompüterə yaxud mobil telefona yükləyərək də oynamaq mümkündür (Manqala oyna). Hesab edirik ki, bu cür oyunların Ölkəmizdə də kifayət qədər tanınması və gənc nəsə öyrədilməsi çox vacibdir.

Mənbə:

1. "Mangala-TürkZekave Strateji Oyunu" – 3 rəng təşkilatı,
2. Vikipediya -1 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Mankala/> Tarix: 04.09.2017
3. Vikipediya -2 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Mangala/> Tarix: 04.09.2017

Yumurta qabı və lobya dənələri ilə manqala oyunu

Şəkil 5. Ev şəraitində manqala oyunu hazırlamaq. (E-zeka)

bütün daşların sahibi olur və onları öz xəzinəsinə qoyur. Həmlə sırası rəqibinə keçir.

3. Oyunçu daşları payladığı əlində qalan son daş, öz bölgəsindəki boş bir quyuya qoyulduqda və əgər boş quyusunun qarşısındakı quyuda da rəqibinə aid daş varsa, həm rəqibinin quyusundakı daşları alır,

7-dən 77-yə hər yaşda insanın rahatlıqla öyrənə və oynaya biləcəyi Manqala oyunu Türk millətinin əsrlərdən süzülüb gələn milli sərəvətlərindən biridir. Manqala oyunu həmçinin əldə edilməsi və ya düzəldilməsi asan olduğuna görə hər yerdə çox istifadə edilə bilər. Hətta, heç bir vasitə olmadığı təqdirdə torpaq üzə-

[org/wiki/Mangala/](https://tr.wikipedia.org/wiki/Mangala/) Tarix: 04.09.2017

4. E-Zeka - <http://www.e-zeka.net/2014/05/mangala-oyunu-nedir-nasil-oynanir/> Tarix: 04.09.2017

5. Küçükyıldız Arslan "Satrancın Atası Türk Zeka Oyunu "Mangala" Türk Yurdu jurnalı dekabr 2011.

6. https://www.academia.edu/10711098/Mangala-Turk_Zeka_ve_Strateji_Oyunu

7. Manqala oyna - <http://www.mangalaoyuna.com.tr/> Tarix: 06.09.2017

DÖVLƏTŞAH SƏMƏRQƏNDİ VƏ ONUN "TƏZKİRƏT ÜŞ-ŞÜƏRƏ" TƏZKİRƏSİ

(II məqalə)

Dövlətşah Səmərqəndi M.Ovfi "Lübab ül-əlbab" təzkirəsini yazandan 265 il sonra "Dövlətşah Səmərqəndi "Təzkirət üş-şüərə" ("Şairlər təzkirəsi") əsərini yaratmışdır. Bu təzkirə, klassik irsimizin məşhur tədqiqatçısı Əliyər Səfərlinin yazdığı kimi, Şərq ədəbiyyatının önəmli bir qaynağı sayılır". Bu mənada, Şərq ədəbiyyatı tarixində Dövlətşah ibn Əlaəddövlə Bəxtişah əl-Qazi əs-Səmərqəndinin yeri, ədəbiyyatşünaslıq sahəsində xidmətləri haqqında məlumat da maraqlı olar – fikri ilə bir sıra araşdırmalara nəzər salmalı olduq.

Bəzi mənbələrdə onun fars olduğu yazılsa da, türk alimi Əhməd Atəşin tədqiqlərinə görə, "o, ... bir türk bəyzadəsi idi". Dövlətşahın doğum tarixi dəqiq deyil, lakin məşhur "Təzkirət üş-şüərə" əsərini (bəzən bu əsərə "Təzkireyi-Dövlətşah" və ya "Şairlər təzkirəsi" da deyilir) 50 yaşında yazdığını və 1487-ci ildə tamamladığını nəzərə alanda (əsəri iki-üç ilə yazmışdır), onun doğum tarixi 1435 – 1436-cı illərə təsadüf edir.

Ədəbi təxəllüsündən də göründüyü kimi, Dövlətşah Səmərqəndi əslən Səmərqənd şəhərindən olub, hərbi və dövlət məmuru ailəsində doğulub böyümüşdür. Atası Əmir Bəxtişah Şahruh Mirzə sarayının sadıq xidmətçilərindən biri olaraq, daim hərbi səfərlərdə olub, döyüşlərdəki qəhrəmanlıq şücaətlərinə görə, hətta "əl-Qazi" adını qazanmışdır.

Uşaqlıq illərindən mükəmməl təhsil almışdır, dövrünün tanınmış alim və üləmalarından, məsələn, məşhur fəqih (mənası: şəriət hökmləri ilə bağlı olan elm) və şairi Xoca Fəzlullah Əbulleysidən (X.F.Əbulleyisi, eyni za-

manda Nəvainin də Səmərqənddə müəllimi olmuşdur) təlim-təhsil almışdır. 1480-ci illərə qədər saray xadimi kimi daha çox hərbi səfərlərdə iştirak etmişdir.

Sonralar o, Sultan Hüseyn Bayqara zamanında - Heratda yaşadığı illərdə Şahruh Mirzənin və Sultan Hüseyn Bayqaranın ordusu ilə də saysız hərbi səfərlərdə olmuşdur.

Onun son səfəri Sultan Bayqara ilə Sultan Mahmud arasında Çak-

nəsinin təsiri ilə farsca yazdığı "Lübab ül-əlbab" (XIII əsr) əsərindən sonra XV əsrin məşhur ədəbiyyatşünas alimi Dövlətşah Səmərqəndi məşhur "Təzkirət üş-şüərə"sı ortaya qoyuldu. Ə.Nəvainin tövsiyəsi ilə yazdığı bu tarixi əsərini D.Səmərqəndi Herat hökmdarı Sultan Hüseyn Bayqaraya və onun vəziri, şair Əlişir Nəvaiyə ithaf etmişdi. Ə.Nəvainin həyat və yaradıcılığı haqqında xüsusi hissənin yazılması, bəlkə də iki böyük elm-sənət xadiminin aralarındakı səmimi münasibətlərdən irəli gəlmişdir.

D.Səmərqəndi "Təzkirət üş-şüərə" əsərini yazarkən bir çox tarixi mənbə və məxəzlərdən, özündən əvvəl yazılmış lüğət kitablarından və təzkirələrdən faydalanmışdır: Əbu Tahir Xatuninin "Mənaqib üş-şüərə", M.Ovfinin "Lübab ül-əlbab" kitablarından, müxtəlif tarixi və coğrafi əsərlərdən – İstaxrinin "Kitab məsalik ul-mamolik", Qardizinin "Zayn ul-axbor", Əbulfəzl Bayhaqinin "Tarixi Ali Sabuktakin" və bu kimi bir çox mənbələrdən, eyni zamanda bəhs edilən təzkirədə adları çəkilən şair və ədiblərin əsərlərindən geniş istifadə etmişdir.

"Yeri gəlmişkən, burada üzə çıxan bir məsələnin üzərində durmağımız zəruridir. Dövlətşah Səmərqəndi özündən əvvəl Şeyx Əttarin təzkirə yazması haqqında xəbər vermişdir. Agah Sırrı Ləvənd də "Əlişir Nəvai" əsərində 1436-cı ildə Heratda Bəxşi tərəfindən "Təzkirət ül-övlüya" adlı əsərin uyğur hərfləri ilə türk dilinə tərcümə olunması haqqında danışmışdır. Lakin bu əsərin Şeyx Əttara aid olduğunu söyləmək çətindir. Çünki Məhəmmədli Tərbiyəət də "Danışməndani-Azərbaycan" əsərində Mir Qasım

طبع و تصنیف در بیابان مدینه منوره
الشیخ محمد بن علی بن بختیاری

"Təzkirət üş-şüərə"
təzkirəsinin fotokopisi

mansarayda (Əfqanıstanın Ənd-xoy vilayətində) olan döyüşdə olmuşdur. Bu döyüş, Xandəmirin məlumatına görə, 1471-ci ildə baş vermişdir.

M.Ovfinin ərəb təzkirəçilik ənə-

Ənvarın “Təzkirət ül-övlıya” və ya “Məqamat ül-arifin” (“Arıflər məkanı”) adlı əsərinin olmasından danışıır. Mir Qasım Ənvar (1356-1434) Dövlətşah Səmərqəndidən bir qədər əvvəl yaşamışdır. Qasım Ənvar, Mir Qasım Ənvar, Şah Qasım Ənvar, Qasimi təxəllüsləri ilə yazıb-yaradan Müinəddin Əli ibn Nəsir ibn Harun ibn Əbülqasım Hüseyni Sərabı Təbrızıdır. Onun zəngın lirık irsı və “Ənis ül-arifin” poeması sufi pan-teist poeziyanın parlaq nümunələ-

təzkirəsində bu haqda belə yazmışdır: “O zamanlar 3 ilə 4 yaş arasında idim. Əziz kişilər oxumamı istəyirdilər, bəziləri də şeir oxumama hey-rət edərdilər. Və onun məsnəviləri “Ənis ül-aşiqin” (“Aşiqlərin dostu”) Mövlana Cəlaləddin Rumi, sirri mü-barək olsun, həzrətlərinin məsnəvisinin (Məsnəvi) “Rəməl müsəddəs” deyilən vəznində idi”.

“Təzkirət üş-şüəra” VII-XV əsrlərdə yaşayıb-yaradan ziyalılar haqqında faktiki ədəbi-tarixi məlumat-

nəticədən ibarətdir.

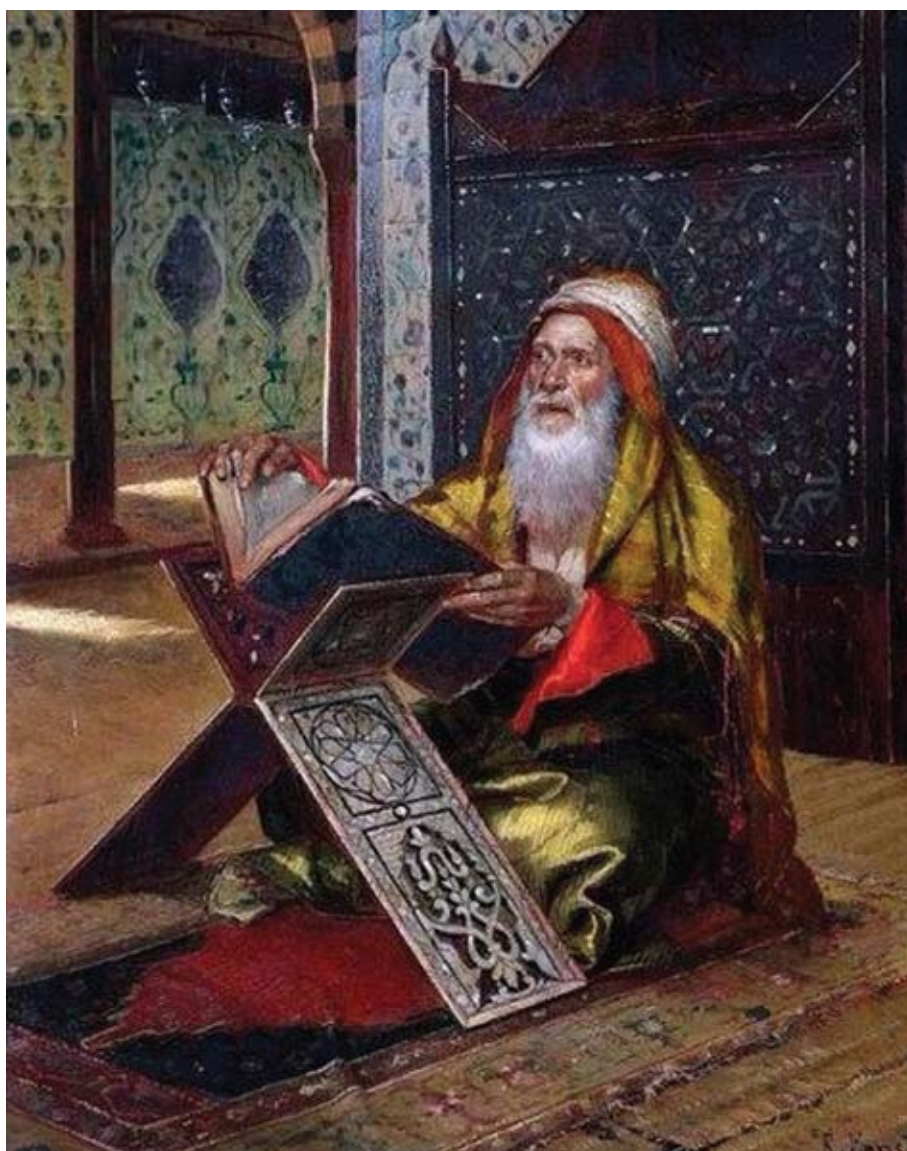
Müqəddimədə əsərin yazılma səbəblərindən bəhs edən müəllif yazır: “Bu kitabı göylər kimi yeddi təbəqəyə (əsərin fəsiləri təbəqə kimi təqdim olunub – A.Ü.) ayırdım. Bunun hər təbəqəsində təxminən iyirmiyə qədər fazildən bəhs olunmaqdadır. Bundan başqa bu təbəqələrə bəzi ərəb şairlərinin həyatlarından bəhs edən bir müqəddimə və bu gün şə-rəfli şəxsiyyətləri ilə cahanı bəzəyən fazil və şairlərə dair bir xatimə əlavə etdim”, daha sonra VII və X əsrin birinci yarısına qədər olan ərəbdilli 10 şairdən (Labud (VII əsr), Əbu Nuvas (vəfatı təx.814), Əbu Təyyub əl-Mutanəbbi (vəfatı – 963), Əbu Alo əl-Maari (973–1058) və başqalar) bəhs edilmişdir.

Birinci və ikinci hissədə X əsrin ikinci yarısından sonrakı -XI əsrdə İran və əsasən, Özbəkistanda yaşayıb-yaradan 21 məşhur şairin qısa tərcümeyi-halı və yaradıcılığı, üçüncü, dördüncü və beşinci hissələrdə Xarəzmşahlar – Anuş Təkinlər (1077-1231), Elxanilər (1256-1353) və Mü-zəffərilər (1314-1393) zamanında olan 54 şair haqqında məlumatlar yazılıb.

Axırınıcı iki hissədə (altı və yed-dinci hissələr) Əmir-Teymur və Tey-murilər zamanında olmuş 41 şair haqqında məlumatlar verilib.

Müəllif bu əsərində klassik ədə-biyyatın ümumi inkişaf xətti, Şərq şeiriyyətində geniş yayılmış rübai, qəsidə, qəzəl, həcv janrlarının, eləcə də müxtəlif şeir şəkillərinin təkmil-ləşdirilməsi məsələlərinə də diqqət yetirmişdir. Qeyd etdiyimiz ədəbi növlər barədə Cövher Zərgər, Xoca Girmani, Cəlal Təbib, Xoca İsmətulla Buxari (dastan janrı), Fərruxi, Ni-zami Aruzi Səmərqəndi, Qətran ibn Mənsur Termizi, Rəşidəddin Vətvat, Muiniddin Juvayni, Yəhya Kamal Nişapur, Şeyx Azəri, Sahib Bəlx, Si-miy Nişapuri və başqa mütəfəkkir-lərin, şair və yazıçıların yaradıcılıq-larından söz açarkən bəhs etmişdir.

Nəticədə XV əsrin ikinci yarısın-dan keçən tarixdə və təzkirə müəllif-inin müasiri olan məşhur şair və ədiblərdən Sultan Hüseyn Bayqara, Əbdürrəhman Cami, Əlişir Nəvai, Şeyx Əhməd Suhayli, Xoca Əfzələd-

Dövlətşah Səmərqəndi

rindən sayılır. Uzun müddət Herat və Səmərqənddə yaşadığından Orta Asiyada sufizmin və sufi poeziyası-nın inkişafına mühüm təsir göstər-miş, Əlişir Nəvai onun şeirləri ilə təbriyələnməmişdir” (Könül Nəhməto-va). Ə.Nəvai “Məcalis ün-nəfais”

lar, xüsusən Xorasan, Mavəraün-nəhr, İran, Azərbaycan, Hindistan və başqa vilayətlərdə fars-tacik şeiriyyatı inkişafına təkan verən 155 şair haqqında yazılmış rəvayət və hekayətlərdən ibarətdir.

Əsər müqəddimə, yeddi hissə və

din, Mahmud Kirmani, Xoca Şihabuddin, Abdulla Marvorid və Xoca Asəfi haqqında hekayətlər var.

Əsər Özbəkistan və İranın X-XV əsrlərdəki tarixi məlumatlarla zəngin mədəni həyatının öyrənilməsində mühüm mənbədir.

Dövlətşah Səmərqəndinin haqqında bəhs etdiyimiz əsərinin bəzi hissələri 1819-cu ildə Rusiyada (V.A.Jukovski və F.Erdman), Fransada (Silvestr de Sasi), İngiltərədə (E. Braun və A.Folkner), Türkiyədə (Fəxim Süleyman əfəndi), Almaniyada (Xammer) və Hollandiyada tərcümə edilərək nəşr olunmuşdu.

Əsərin tam mətni 1887-ci ildə Bombeydə (Mirzə Məhəmməd), 1901-ci ildə Londonda (E.Braun) və 1958-ci ildə Tehrandə (Hacı Məhəmməd Ramazan) tərcümə edilərək çapdan buraxılmışdır.

Müxtəlif dillərdə çap olunan bu əsər özbək dilinə B.Əhmədov "Şairlər bağçası" adı ilə (qısaltılmış variantda), türk (Xarəzm şivəsi) 1900-cü ildə Məhəmməd Rafə tərəfindən tərcümə edilmişdir, onun əlyazma nüsxəsi Özbəkistan EA Şərqsünaslıq İnstitutunda saxlanılır.

Orta Asiyada ilk öncə ədəbiyyat tarixi təzkirələr şəklində qələmə alınır. Dövlətşah Səmərqəndinin "Təzkirət üş-şüəra", Ə.Caminin "Baharistan" təzkirəsinin VII rövzəsində, Ə.Nəvainin "Məcalis ün-nəfais" əsərində ədiblər haqqında dəqiq bioqrafik və bibliografik məlumatlar, əsərlərindən əlaqi-nəsihatəmiz nümunələr verilib.

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Nadir Əlyazmalar fondunda "Dövlətşah Səmərqəndi. "Təzkirət üş-şüəra" əsərinin əlyazması nüsxəsi M-73 şifrədə mühafizə edilir.

Təbəqələr şəklində sistemləşdirilən "Təzkirət üş-şüəra" da Azərbaycan klassikləri haqqında maraqlı və qiymətli mənbələr vardır. Belə ki, Azərbaycan klassiklərindən - XII-XV əsrlərdə Şirvanşahlar dövlətinin ədəbi mühitinin, Şirvanda yaşayıb yaratmış şairlərdən Əbul-üla Gəncəvi, Fələki, Əfzələddin Xaqani, Fələki Şirvani, Mücirəddin Beyləqani, Seyid Zülfüqar Şirvani, Nizami Gəncəvi, Əsirəddin Əmani, Marağalı Əhvədi, İzzəddin Həsənoğlu, Hüمام Təbrizi, Kecici Təbrizi, Şah Qasım Ənvar, o cümlədən III Mənuçöhr və I İbrahim Şeyxşah (Şirvan şahları) haqqında bioqrafik məlumatlar və qeydlər var. Bu haqda tədqiqatçı Könlül Nəhmətovanın "Məhəmmədəli Tərbiyətin "Danışməndani Azərbaycan" əsərində geniş yazılmışdır.

Dövlətşah Səmərqəndinin təzkirəsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün həm də ilk dəfə olaraq Həsənoğlu haqqında xəbər verməsi baxımından mühüm mənbədir. Təzkirədə Həsənoğlunun İsfərainli (Əsfərainli) olması, farsca və türkcə şeirlər yazması, əsərlərinin Azərbaycanda və Rumda məşhur olması haqqında bəhs edilir.

Türkiyə tədqiqatçısı Əhməd Atəşin qeydlərində də göstərildiyi kimi, "Uzun illər Teymurlu şahzadələri-

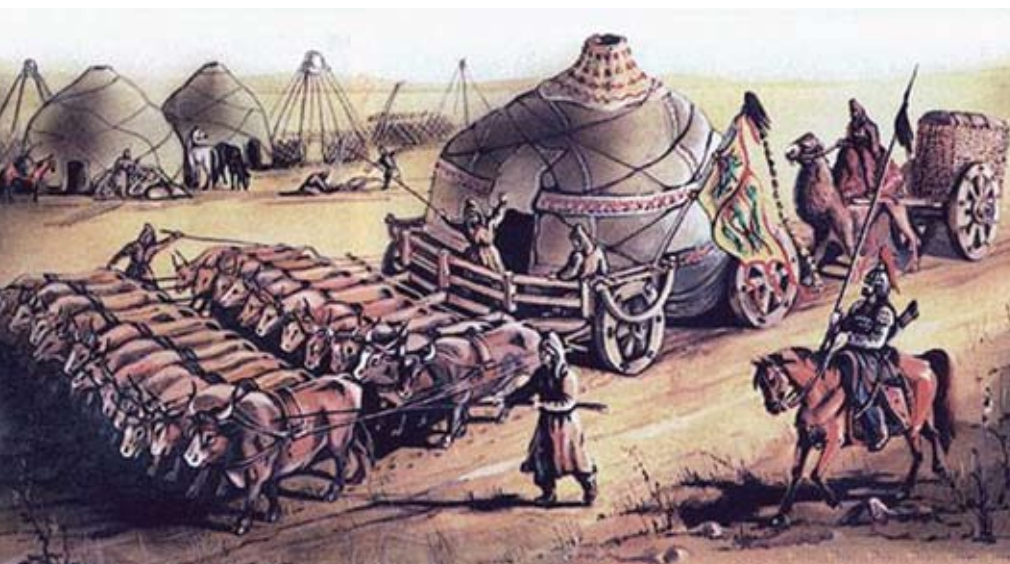
Almaz ÜLVİ

*Filologiya elmləri doktoru,
AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun "Azərbaycan –
Türkmənistan – Özbəkistan
ədəbi əlaqələr" şöbəsinin müdiri*

nin xidmətində və saraylarında yaşayıb çalışdıqdan sonra, Əlişir Nəvainin yazdığına görə, öz istəyi ilə bunlardan ayrılmış və Xorasandakı malikanəsinə çəkilərək guşənişin bir həyat keçirmişdir".

Əlişir Nəvainin "Məcalis ün-nəfais" təzkirəsinin "Xorasanın və bəzi yerlərin mirzələri və digər azadələri" haqqında bəhs edən V Məclisini Əmir Dövlətşahın təqdimi ilə açılır: "Əmir Dövlətşah Firuz Şah Biginin əmisi oğlu Əmir Əlaəddövlə İsfərainin (Əsfərainlinin) oğludur. Firuz Şah Biginin qüdrət və böyüklüyü hər kəsin yanında günəşdən daha parlaqdır, tərifi ehtiyacı yoxdur. Əmir Əlaəddövlə mərifətli kişi idi. O, xoştəbiətli, dərviş libaslı və çox istedadlı gəncdir. Görünüşcə əmirlik, ululuq və şux geyimli olan ata və əcdadının yolundan vaz keçib bir köşəyə çəkilmiş, kasıb və sadə həyat tərzini qənaəti ilə fəzilət və kamillik əldə etməklə ömür keçirdi. Bu müxtəsərin ("Məcalis ün-nəfais" təzkirəsinin – A.Ü.) yazıldığı sıra o da bir şairlər məcmuəsi yazmağa başlamışdır. Bu yaxından fani aləmdən (bu dünyadan) köçdüyü xəbəri gəldi. Əgər doğrudursa, Allah ona rəhmət eləsin".

Dövlətşah Səmərqəndi 60 ilə yaxın ömür yaşamış və 1495-ci ildə vəfat etmişdir.

Ölkəsinin elçisi, millətinin qüruru

II yazı

Oljas, orta əsr türkcəsinin o zamankı rus mədəniyyəti və ictimai həyatına təsirinin XIX əsrdəki fransızcasından daha güclü olduğunu göstərir, əsaslandırılmış fikirləri ilə bizi daha böyük düşüncələrə çəkir. Əslində, dərk edən adam üçün bu, siyasətin müvəqqəti bir oyunu deyil, milləti birləşdirəcək səviyyədə dəyərli fikirdir. "Adət-ənənələrimizi bir mücəvhər kimi qorumaqla yanaşı, bir-birimizə qarşı dözümlü olaq, bir-birimizə güvənərək yaşayaq. Çünki birlik və bərabərlik içində yaşayan cəmiyyətə Xızır İlyas

(Nəbi) bərəkəti gəlir" - deyə fikrini yekunlaşdırır.

Gözəl əsərlər dili, dil də ölkəni zənginləşdirir. Artıq qazax dili bu gün qapıdan baxan ögey övlad münasibəti görən bir dil deyil. Müstəqillik əldə etməklə dövlət dili statusu qazandı. Başa düşən adam üçün bu çox böyük bir nailiyyət, millətimizin gələcəyini müəyyən edən ali hadisədir. Bu günlərdə bəzi soydaşlarımız "Dilimiz idarəetmə sahələrində bərabər səviyyədə istifadə edilmir, hələ də rus dilinin təzyiqi çoxdur... üç dillilik qazax dilinin kökünü baltalayacaq. Mət-

buat və televiziya rus dilinin istifadə payı çox yüksəkdir" - deyə narahatlıq keçirirlər. Onlar pessimizmə qapılaraq danışrlar. Lakin, tələskənlik və narahatlıq üçün ortada ciddi əsas yoxdur. İqtisadiyyat, siyasət, mədəniyyət, təhsil və elm sahələrində qazax dili getdikcə geniş istifadə edilir, etibar artır. Digər millətlər də qazaxca öyrənməyə səy göstərir. Qazax dilinin statusu yüksəlib. Qazaxcanın rus və ingilis dilləri kimi beynəlxalq ünvanlı dili səviyyəsinə yüksəlməsi üçün zamana ehtiyac var. Dilin inkişafının özünəməxsus bir təkamül prosesi var.

Bu bir hadisədir və ona heç bir hiss təsir edə bilməz. Bunu anlamağın zamanı gəlmişdir.

Oljasın dünya siyasəti, dünya ictimai rəyi mövzusunda fikirləri də ayrıca araşdırma tələb edir. Həqiqətən də, müasir dövrdə içə qapanaraq, qapı və pəncərəni bağlayaraq yaşamaq çətindir. İnsan yalnız qloballaşma prosesini dərk etsə, ona uyğunlaşsa, öz adət-ənənələrini, milli xüsusiyyətlərini qoruya bilər. Yaşamaq istəyən insan dostlarını göydə deyil, qonşuları arasında, yerdə axtarmalıdır.

Dünyada yeddi minə yaxın millət var. Bu millətlər min illər ərzində özlərinin milli ənənələrini qoruyaraq, başqa xalqlarla yanaşı yaşamağın üsullarını da öyrənmişlər.

Müdrəklik: dünya bilincidir, insan dünya fırlandıqca o şüurun sahibidir.

Şüursuz millətçilik, əslində dalana aparır, təcridə səbəb olur. Dünya dinlərinin əsas öyüdü yaxşılıq, şəfqət, mərhəmətdir. "Zülm et, sədəqə vermə, insanlara yardım etmə, amansız ol, nəfsinə düşkün ol" - deyə nəsihət verən bir inanc, müqəddəs yazını nə gördük, nə də oxuduq. Əlbəttə, dünyamızın mənəvi dəyərlərini bütünlüklə əhatə edən qiymətli əsərlər az deyil. Gözümüzün önündə təbiət dəyişir, qlobal istiləşmə baş verir, böyük buzlaqlar sürətlə əriyir, dənizdə fırtınaların sayı artır. Bəzi dövlətlərin rəhbərləri qlobal fəlakətlərə qarşı tədbirlər görmək əvəzinə, öz mənfəətlərini düşünməkdən uzağa getmir, öz aralarında çəkişirlər.

Oljas kimi qlobal düşüncəyə sahib, böyük düşünən şəxslər hər bir ölkədə var. Onlar millətini aydınlığa aparmaq istəyir, xalqı qloballaşma karvanından geridə qalmasın deyə narahat olur, bunun yollarını aramağa çalışır. Beləcə, öz ölkələrinin simvoluna çevrilirlər. Oljas da bizim ölkəmizin rəmzinə çevrilən bir şəxsiyyətdir.

Beləliklə, dünya ictimai fikrinə biz də bir töhfə vermiş olduq. Oljası düşünəndə bütün qazaxların onun kimi olmasını arzulayırsan.

1979-cu ildə Asiya və Afrika yazıçılarının böyük bir konfransı təşkil olunmuşdu. İki qitənin müstəqilliyi uğrunda qurtuluş müharibələri və yazıçıların bu prosesdə rolu mövzusunda Oljas bir məruzə etmişdi. "Müstəqilliyini qazanan bir çox ölkənin dövlət başçıları şair idi. Onlar söz ustaları, ümumiyyətlə, xalqın

qəlbinə xitab edən, düşüncələrini bölüşən insanlar idilər. Daha sonra onlarla iş otaqlarında görüşərək, söhbətləşmək imkanım oldu. Məsələn, əfqanıstanlı Tarkı, senaqallı Singor, anqolalı Auquistino Neto...böyük ürəkli, səmimi insanlar idilər. İstiqlaliyyət uğrunda müharibələrindən sonra həmin şairlər müstəqilliklə yetinərək, millətçilik çərçivəsindən çıxıb bilmədilər. Bunun üçün mən belə bir formul təklif etdim: "Əsrlərlə davam edən müstəmləkə asılılığından – müstəqillik dövrü üzərindən – şüurlu qarşılıqlı asılılığa doğru. Böyük əksəriyyət bu formulu tətbiq etmədi. Boş yerə məhv oldular" - deyə Oljas təəssüflə qeyd edir.

Mədəniyyət pilləkəninə çoxdandır böyük pillələr qoyan Avropa ölkələrinin rəhbərləri bu gün eqoistlik edib, qürurlanmaq əvəzinə, şüurlu şəkildə qarşılıqlı asılılığa doğru gedir, konsensus yolu ilə addım atırlar. Bu, qloballaşma selindən geri qalmaq istəməyən ölkələrin bir-birinə dəstək olmadan yaşaya bilməyəcəyi, yalnız qarşılıqlı anlaşma şəraitində mövcudluqlarını qəbul etmələri anlamına gəlir. Bu, məntiqli davranmaq, pragmatik hərəkət etmək deməkdir.

Millətinin taleyini düşünənlər, qarşılıqlı asılılığı rədd etməzlər. Hətta, insanın bədənindəki üzvlər belə, bir biri ilə əlaqəli, təsbehin daşları kimi gözlə görünməz kəndirlə bağlanmış vəziyyətdədir. Oljasın fikrincə, "Tək başıma yaşayaram demək, mənfəətçi, eqoist bir davranışdır".

Gələcəkdə müstəqillik dövrümüzü araşdıracaq olan tarixçilər, onu isbatlayacaqlar ki, qlobal kontekstdə biz müsbət nə nəticə əldə edəcəyiksə, buna hər şeydən əvvəl müdrək siyasətçi Dövlət Başçımızın sayəsində nail olacağıq. Onun sayəsində müstəqillik tariximizin səhifələri açıldı, üzümüzə tale güldü. Eyni zamanda, belə səbirli, dözümlü, tolerant bir millətə Başçı olmaq da onun şansı idi. Oljasın ittifaq, birlik və bərabərlik anlayışlarını göz bəbəyi kimi qorumasını, ön planda saxlamasını hər zaman təqdir edirəm.

Proletar yazıçı M.Qorki şairlərə "millətin nəbzini yoxlayanlar" demişdi. Şair öz dövrünün nəbzini tutan şəxsdir. O, cəmiyyətin nəbzini yoxlayır, qəlbinin vuruşlarını hiss edir. Şair cəmiyyətinin kahini, kompası, duyğu maqnitidir! Tarixən kahinlik qabiliyyətinə malik şairimiz Abay hesab olunurdu, müasir zamanda

Mırzatabay Joldasbekov
İctimai-siyasi xadim, akademik

isə bu şairin Oljas olduğunu düşüncəsindəyəm.

Belə bir dövrdə sadə vətənpərvəri, millətini sevən insanı göz önünə gətirmək çətindir. Milləti qorumağın müxtəlif üsulları var. Onlardan ən əlverişlisi xalqın çətin dövründə onun tərəfini tutmaq, onu müdafiə etməkdir. Keçmiş və gələcəyi düşünərək, bir dəyərləndirmə aparmaqdır. Diqqətlə istiqamət göstərmək, sözünü keçirməkdir. Yalnız xoş niyyətli, ürəyinin səsi ilə hərəkət edən beynəlmiləlçi şəxs, xalqın həqiqi sevdəlisinə, millətinin şərəfinə, qazaxların mənafeyini müdafiə edən birinə çevrilə bilər.

Qazaxıstan gələcəkdə Avrasiyanın göbəyində yerləşən çoxmillətli, çox dinli bir dövlətin gözəl nümunəsini təşkil edir. Gələcəyin şüurlu qarşılıqlı asılılıq və anlayışa bağlı olduğunu gənc nəsillər ürəkləri hiss edərək yetişir. Geniş miqyasda üç dəfə keçirilən Dünya Ənənəvi Dinlər Qurultayı və 2012-ci ildə keçiriləcək dördüncü qurultayın ölkəmizin nüfuzunu qaldıraraq, onu ön cərgələrə çıxaracağı şəksizdir. Bunlar qürurumuzu oxşayır!

Yeri gəlmişkən, inanc məsələsində digər bir məqam da var. Gələcəkdə qonşumuza, dostumuza güvənərək yaşayırıq, addımlayırıq, bir-birimizə anlayış göstərərək, şüurlu asılılığa nail olarıq. İnamsızlıq uğursuzluqdur, bəşəriyyəti çökdürür. Abay deyir: "“Birlik-bərabərlik inkişafın, əmək isə, bərkətin önünü açır!” Birlik hansı millətə nəsib olur, başqaları ilə necə yaxşı keçinmək lazımdır, bunları bilmirlər. Qazax düşünür ki, birlik, bərabərlik deyəndə, atın, yeməyin, geyimin,

sərmayənin birgə olması başa düşülür. Xeyr, birlik-bərabərlik birgə hərəkət etmək deməkdir, mal və mülkün birgə olması demək deyildir. Birlik-bərabərlik mal-mülk qarşılığında satılsa, həqiqi uğursuzluq o zaman olar". Bu fikri şair Oljas Süleymenov təcrübəsinə aslanaraq, gözəl bir şəkildə təhlil edir: "Hər şeydən əvvəl bizi xilas edəcək şey, nəticələrin birgə olmasıdır, yəni, ancaq bəşəriyyətin inkişafı ilə ayaqlaşdıqca, eyni niyyəti bölüşdükcə bu prosesdə iştirak edə bilərik. Tamahkarlıq, təkəbbürlülük dalana aparır" – deyərək vurğulayır.

"Ötən əsrin sonunda cəmiyyətin baxışı necə idi?" - sualı veriləndə, hər şeydən əvvəl ağla Oljas Süleymenov gəlir. Sözü-müzə qüvvət üçün onun 10 mart 1999-cu ildə "Nezavisimaya Qazeta" da dərc olunan "Sosializmi tənqid edənlərin səhvi" adlı böyük bir məqaləsini qeyd etmək kifayətdir.

Hər şeydən əvvəl, şair mübahisələri qızıqdırən Nobel Mükafatı sahibi iqtisadçı Frederik Auqust von Hayekin "Sosializmin gələcəyi yoxdur, geniş və əhəmiyyətli quruluş, sadəcə kapitalizmdir" deyərək birtərəfli baxışlarına qarşı əhəmiyyətli bir fikir bildirir.

"Sosializmin əhəmiyyətini, qədim yunan filosofu Platon qeyd edib" - deyərək şair yazır. "Cəmiyyət hər şeydən əvvəl zəifləri qoruyandır. Bundan sonra hər kəsə layiq olan azadlıq verilsin. Yalnız bu iki məqsədi bərabər səviyyədə tutaraq, ictimai payın bərabər şəkildə bölünməsinə təmin etdikdə, kamil, inkişaf etmiş cəmiyyətə çata bilərik". Bu, qədim dövr filosofunun fikridir. Diqqət etsəniz, belə düşüncə tərzini, soydaşımız Fərabinin "Fəzilətli şəhər sakinlərinin həyatı" əsərindəki fikirlərinə uyğun gəlir. Həqiqətləri üzə deyən cəsur şair, "Niyə boşuna yaltıqlıq edək?" - deyərək soruşur. Kapitalist cəmiyyəti ucaldaraq, tərəfləyərək, ucuz xal toplayan cənab Hayek: "Sosializm, əyri yol və dalana aparır. Yalnız kapitalizm möhtəşəm cəmiyyətin nümunəsi olaraq qalır" - deyərək məsələni tələsik və səthi şəkildə ələ alan bir kitab yazaraq, özünü bir-birinə zidd iki qütbün müharibəsinin iştirakçısı kimi təqdim edir".

Bilikli, təcrübəli, dərin düşüncəsi ilə gözəl təhlil aparan Oljas: "Xeyr, cənab Hayek, Siz yanılırsınız, hər şeydən əvvəl Sizi qorxudan "revolyutsya", yəni inqilab sözünün mənşəyi, "revolution", yəni təkarin geri dönməsi deməkdir. Sosialist

inqilabların liderləri bu sözün əsl mənasını tamamilə başqa şəkildə istifadə edərək, "yuxıllıq, qalxmaq", "devrilərək, düzəlmək" deyərək anladılar. Cəmiyyətdəki yaxşılara təzyiqlə çəkib mənimsəyəndə varlanıb, inkişaf edəcəklərini düşündülər".

İnqilabsız, təzyiqsiz də cəmiyyəti inkişaf etdirmək mümkündür. İnkişaf etmiş sosializm pillələrinə addım atan İsveç, Finlandaya, yaxud, 1979-cu ildən etibarən uğurla həyata keçirilən Den Syaopin islahatlarını təhlil edərkən belə qənaətə gəlmək olur ki, "Sizin axtardığınız dəhşətli sima, əslində sosializmdə deyil, problem "istehsal etməklə" məşğul olan qüvvələr və nemətlərin paylaşımındakı ziddiyyətlərdən qaynaqlanır. İstehsal pillələrini keyfiyyət pillələrinə uyğunlaşdırdıqda, həm güclü, həm səmərəli planlaşdırma əldə etdikdə, Platonun dediyi, Fərabinin işarə etdiyi fəzilət-

li cəmiyyəti formalaşdırma bilərik. Mənasız hay-küy insanı dalana aparır. Bütün nemətləri ayıqlar arasında bölüşdürüb, boş qaşığıla ağır yırtan sürətli özəlləşdirmə prosedurlarının əvəzinə, böyük kapitalı dövlət nəzarətində saxlayaraq, "hər kəsin qabiliyyətinə, imkanlarına görə" şüarı irəli sürən sosializmin qaydalarına riayət etsək, inkişaf etmiş gələcəyə addım ata bilərik" deyərək şair qeyd edir. Doğru sözdür! Bu yazısında Oljas cəmiyyətinin inkişafı haqqında dərin fikirlər ifadə edir.

Qazaxlar tam bir tolstoyçu xalqdır. Hər şeyə çöl comərdliyi, səmimiyyəti ilə və daha diqqətlə baxır. Önünü izləyir.

Öz millətini sevməyi, millətsevərlik duyğusunu hər kəs fərqli qavrayır. Kimi, kürsülərə çıxaraq yerli-yersiz danışaraq, canını sıxan məsələləri sadalayaraq pafoslu danışanları millətini sevən insan kimi qəbul edir. Kimisi isə, yüksək rütbə-

li birini tənqid etsə, xalqının sipəri olacağını düşünür. Üçüncü şəxslər, kiçik səhvləri tapmaq həvəsi ilə qüsuruları sadalayır və muradına çatdığını düşünür.

Oljas “ölkəm mənim üçün xidmət et-sin” demir, əksinə, “mən ölkəm üçün xidmət etməliyəm” - deyə düşünür. Qə-ləminə ruhunu, qəlbini qatararaq, möhtə-şəm araşdırmaları, doğru sözü ilə bəşə-riyyəyə, millətə xidmət edir. O, tərifi, mükafat istəməz. Ağır, emosional danı-şaraq diqqəti çəkməz. Sanki, çətin problemlərin həlli üçün göndərilən bir şəxs-dir. Həqiqi bilik sahibi, yüksək şəxsiyyət belə olur!

Hər bir ölkədə orada məskən salan millətlər arasında yaxşı yaşamaq, qonşu haqqı deyə bir anlayış var. Amma, yaxşı yaşamaq istəyini oranın yerlilərini gör-məzdən gələrək, yəni oranın əsl sahiblə-rini başqa millətlərə kölə etməklə həyata keçirmək olmaz.

Məsələn, Almaniya və Fransada ya-şayan müxtəlif mənşəli vətəndaşlar bir alman və ya bir fransızdan daha üstü-nük, - deyə düşünməz. Bütün taleyini onlara bağlayar, eqoist mövqe nümayiş etdirməz, qazandığı sərvətini əlverişli şəkildə istifadə etmək, əmin-amanlıq və sülh içində yaşamaq haqda fikirləşər, bu-ranın əsl yerliləri olan alman və fransız-ların qayda-qanunlarına riayət edər. Bizdə isə, tamamilə əksinə. Bəziləri bura-da inkişaf etdik, yaxşı nailiyyətlər qazan-dıq, demir. Hətta, öz uğursuzluğu, qon-şusunun zənginliyi, küçələrin dağınıq olması, bazarda qiymətlərin yüksək ol-ması, həyatın çətinlikləri məsələsində qazaxları günahlandırır, ittiham edən adamlar az deyil. Belə mənfiliklərə ilk dəfə qarşı çıxan da məhz Oljas idi. Xalq-lara ayrılmayan, millətsiz bir cəmiyyət qurulmasını müdafiə edən bəzi müasir-lərinə şair, öz millətinin səbrini, dözü-münü qarşı qoyaraq, tolerantlığa çağırdı. Abayın “bütün bəşər övladını qardaşım deyə sev” sözlərini xatırladaraq, babala-rımızdan gələn gözəl adət-ənənələrimizi qoruyaraq, xalqını ittifaq və birliyə çağır-maqda davam edir.

Qazaxların ucsuz-bucaqsız geniş əra-ziləri əlində saxlaya bilməsi üçün Az Tevke Xan dövründə ortaya çıxan Üç Cüz (tayfa ittifaqları) sistemi əslində et-nik deyil, inzibati və coğrafi bölgü idi. Qazaxlar, torpaqlarının və regionlarının xüsusiyyətlərinə görə boylara ayrılmış-dır. Boy sistemi, əslində millətin birləş-

məsi, dövlətin möhkəmlənməsi və xarici hücumlara qarşı bir silah kimiydi. İndi isə bəzi məlumatsızlar bunu gerçək bir parçalanma kimi qəbul edərək, qazaxları boylarına görə ayırma, ayrı-seçkilik etmə vasitəsinə çevirməyə başlayıblar. “Əslin-də bu, qorxunc bir hadisədir! Qazaxları “Üç Cüz bir-birindən fərqlidir” deyə bir-birinə qarşı qızıqsızaraq, onların payını qapmağa çalışan müstəmləkəçilərdən daha betər bir siyasət alətinə çevirdilər” deyə şair kədərlənir. Eyni zamanda, böl-gəsinə, boyuna görə ayrı-seçkilik etmək vərdisləri iqtidara, hakimiyyət pillələri-nə gedən qrupların bir hiyləsinə çevril-məsin,- deyə xəbərdarlıq edir.

Şair Oljas U.Çörçillin “İngiltərənin əbədi dostu da, əbədi düşməni də yox-dur, yalnız əbədi marağı var!” sözünü inkişaf etdirərək, “Qazaxlarda milli şüur, siyasi fəallıq digər millətlərdən daha tə-sirlidir, yeni dövrün təhsil və elmini öy-rənməkdə digərlərini geridə qoyur, buna görə də güclülərin yanında maraqlarımı-zı müdafiə edək” - deyə vurğulayır. “Boylara və cüzlərə bölünən qardaşları-mızın davranışına başqaları dəyərsizlik göstəricisi, yəni aşağılanma düşkünlüyü deyirlər. Yoxsul və yetimlərə kömək edən Bahadır Mahambet kimin üçün mücadilə etmişdi!... Murad nə üçün əzab çəkmişdi!... Şortanbay nəyin acısını duy-muşdu!... Millətin maraqlarını ticarət alətinə çevirməyə” - deyə narahat olur.

Milli məfkurə, milli ideya bir həvəs-kar əlinə düşsə, pozucu, məhvedici bir gücə çevrilir. Xoş niyyətli birinin əlində olsa, qələbə və uğurlara aparır. Beləliklə, “Qazaxıstanın Birliyi Doktrinası” indiyə-dək toplanıb, incələnən qiymətli bir təc-rübəni istifadə etmək, gələcək üçün əlve-rişli vasitələr axtarmaq cəhdidir. Bunun xaricində başqa bir şey deyildir. Doktri-nanı inkişaf etdirmək üçün öz fikrini bildir, dilini qoru, “hər cümlənin altında bir hiylə var”- deyə boş hay-küy qopar-maq yaxşı deyil” - Oljas qeyd edir. Buna baxmayaraq, bəzi qazax qəzetlərinin sə-hifələrində Oljası tənqid edən, alçaldan yazılar dərc olunmağa başladı. Belə soy-daşlarımıza “Gildən Kitab”, “Dünyanı təşbehlərlə düzəldərək”, “İpəyin yolu”, “Az i Ya” kitablarını yenidən oxumasını təklif edərdim. Çünki, onlar qürur verici bir ruh qaynağı, fikirləri zənginləşdirən, yolunu çaşanlara doğru yolu göstərən, düşüncələrə düşüncə qatan dəyərli əsər-lərdir.

Müstəqilliyimizin ilk illərində, iqtisa-di böhran dövründə canları yanan mil-lətsevərlər, millətçi radikallar Oljası qatı solçu, ruspərəst, şəhər şairi olmaqda gü-nahlandırılıb, tənqid etdi. Hətta açıq mək-tub da yazdılar. O vaxtlar “Argumenti i Faktı” həftəlik qəzeti şairin “Tarixdən dərs ala, xalqım” adlı bir müsahibəsini dərc etdi. Tələskənlik etmədi, öfkəsinə məğlub olmadı. Özünün işgüzar səfərlə-ri zamanı Tacikistan, Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ, Çeçenistan, Gürcüstan və Yu-qoslaviyada gördüklərini dəyərləndirib, təhlil edərək, yeni bir şey qurmağın çə-tin, dağıtmağın çox asan olduğunu bildi-rirdi. Rusiya biz olmadan da tək başına yaşaya, müstəqilliyini qazanan qazaxlar da bir formada dolanışığını təmin edər. Lakin əsrlər boyu ruslar və qazaxları bağlayan mənəvi, mədəni, əxlaqi, maddi kökləri baltalasaq, kəssək, kimin udub, kimin itirəcəyini göz önünə gətirmək belə qorxuncdur, - deyə şair yazır. Qazax-lar Oljası bunun üçün də günahlandırdı-lar.

Yenə bir örnək verim. Petropavl şəhə-rində igid şair Mağcan Cumbayev üçün ilk dəfə böyük bir abidə ucaldılır. Qazax dilli şair və yazıçılar abidənin açılışında bir birindən gözəl, alovlu çıxışlar edir. Rus dillilərə çıxış növbəsi verməzlər. Oradakılar nə üçün toplaşdıqlarını dərk etməz. Demə, mərasimə toplaşan xalqın doxsan faizi rus əslli vətəndaşlarımız imiş... Az sonra hamısı yavaş-yavaş ora-dan uzaqlaşmağa başlayır... Toplantıda yaranmış vəziyyətə dair tənqidi çıxış edən Oljas öz müxaliflərinə üzünü tutu-raq “Sonra peşman olmayaq, bütün qa-zaxların toplaşdığı yerdə belə hərəkətli, odu danışmaq, millətsevər görünmək asandır. Əksinə, fərqli millətlərin bir ara-ya gəldiyi böyük icaslarda xalqın ürəyi-nə xitab edərək danışmaq çətinidir” de-yir. Buna qarşı bir şey deyə bilərsiniz-mi?!

Digər ölkələr Qazaxıstan deyəndə nefti, dəmiri, kömürü, uranı və s. yeraltı sərvətlərimizi düşünür. Əlbəttə, bir də böyük əraziyə sahib olmağımızı deyə bi-lərlər. Amma hardasa bir fransız səyya-ha rast gəlsək, gözümüzün önünə Bal-zak, Sezan, general De Qoll gəlir. Eyfel qülləsi aqlımızdan keçir. Qazax deyəndə kimsə bir şey bilmir. Bəzən ölkə xaricinə çıxırıq. Son illər Qazaxıstan və qazaxlar deyəndə Abayı, Nazarbayevi, Süleyme-novu tanıyanlar olur. Mən bunu bir za-

manlar itirdiyimiz tale quşunun geri dö-
nüşü kimi qəbul edirəm. Sahib olduqlar-
ımızla öyünüb, onların dəyərini bilsək,
yaxşı olar. "Yaxınlarına bir yabançı kimi
davran ki, yabançılar bundan qorxsun!"
– deyir, müdrik xalqımız.

Oljas ictimai şüurun formalaşmasına
xidmət edən bir fikir öndəridir. Qazaxis-
tan kimi bir ölkədə tarix şüurunu yarat-
mağın xüsusi əhəmiyyəti var. Bizim
üçün, birlikdə yaşama təcrübəsi, şüurlu
olaraq qarşılıqlı asılılıq şəraitində yaşayı-
şın tarixi təcrübəsi digərlərindən daha
çox lazımdır, deyən şairin gənc nəsillərin
tarix şüurunu formalaşdırmaq yolunda
böyük xidmət göstərdiyini kimsə inkar
edə bilməz.

Şüurlu bir qarşılıqlı asılılıq fikri şairdə
sillogizmin güclü olduğunu, gələcəyi
görmə xüsusiyyətini göstərir. Dünyada
hər şey bir-birinə qarşılıqlı bağlı olduğu
üçün yaşayır. Demokratiya da bunun ki-
midir. Demokratiya heç vaxt, heç kimə
həqiqi azadlıq təminatını vermir. Həqiqi
azadlıq yalnız xeyallardadır, nağıldır.
Günümüzdə bəzi müxalif qəzetlər və
özəl televiziya absurd məsələlərə to-
xunaraq, demokratiyanı çılpaq həqiqət
kimi görür, azadlığı əzmək istəyirlər.
"Düşünmədən danışan xəstələnmədən
ölür" – elə bu deməkdir.

"Əks baxışların mübahisəsindən hə-
qiqət doğur" - deyən müdriklər son za-
manlar gənc nəsillərin yetişməsinə əhə-
miyyətli kömək edə bilmədilər. Qəlbləri
fəth edən, könlü rahatladan həqiqi şah
əsərlər ortaya çıxara bilmədilər. Ataları-
mızın tarixini də lazımı şəkildə izah et-
mədilər. Senzura əl-qolumuzu bağlayıb,
başımızdan vururlar deyə şikayətlənən-
lərə, "Don Kixot"un inkvizisiya məhkə-
mələrinin tüğyan etdiyi dövrdə yazıldı-
ğını, "Abay Yolu"nun kommunist rejim-
in total nəzarətinin olduğu bir dövrdə
qələmə alındığını xatırlatmaq istəyirəm.
Oljası görə, ictimai şüur və müəllifin ira-
dəsi polad yay kimidir, xarici güclər sıx-
dıqca, daha uzağa atar. Təzyiqlərin ina-
dına bir almaz, inci kimi şah əsərlər
meydana gətirir. Söz də bunun kimidir.

Qazaxların hələ də itməyən cəmər, də,
mərhəmətli, şəfqətli, dürrüst, səmimi,
mehriban və əsilzadəliyi tarixin çətin
dövrələrində formalaşmışdır. Bu xüsusi-
yyətləri, bir brilyant kimi hər tərəfdən
parlayaraq gözə çarpar. Biz müasir və
mümkün qədər azad, demokratik döv-
rün bu özəlliklərimizə sirayət edən müs-

bət keyfiyyətlərini görə bildikmi?! Yenə
Oljası istinadla bunun cavabını axtaraq.

Özünün ilk şeirində "Dostlar, mənə
baxaraq, qazaxları tanıyın" - deyən şair,
parlaq bir ulduz kimi ortaya çıxdığı
1960-cı illərdən etibarən, yalnız qazax
ruhu ilə danışaraq, qazaxların necə bir
millət olduğunu, gələcəkdə hansı inkişaf-
a nail olacaqlarını sözləri və əməli ilə
isbatlamağa davam edir.

Dediklərimizin sübutu olaraq, Oljasın
gənc ikən yazdığı xatirəsindən sitat ve-
rək: "Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutun-
da mənimlə birlikdə Sovet İttifaqının 15
respublikasından gələn dostlar oxuyur-
dular. Hər birimiz öz xalqımızı, mədə-
niyyətimizi, onun xarakterini, ənənələri-
ni, həyat fəlsəfəsini də təmsil edirdik.
Orada qarşılaşdığım adamlar səndən
sonra bir daha başqa bir qazaxla qarşılaş-
maya bilərdi. Dolayısı ilə, sənin millətin
haqqında sənə görə fikir formalaşdırırdı-
lar. Bunu dərk etmək, sənin üzərinə bö-
yük bir məsuliyyət qoyurdu. Əgər sən,
ağıllı, şən, genişqəlbləli və cəsarətli sən,
deməli, bütün qazaxlar belədir! Beləliklə,
uşaqlıq dövrümüzdən başlayaraq bizə
sadəcə özümüzü müdafiə yolları öyrə-
dilmir, eyni zamanda öz xalqımızın eti-
barını zədələyəcək davranışa yol vermə-
mək əxlaqı da yüklənir".

Buna hansısa əlavə etməyə lüzum
varmı?! Çünki Oljasın milli kimliyi, milli
ideologiyası, millətine sevdası ta uşaqlıq
dövründən etibarən yaranmış, ona aşıl-
lanmışdır. O, qalxdığı zirvələrdən bir
daha alçalmamış, enməmiş, o prinsiplər-
indən əl çəkməmişdir.

Yaxınlarda "Egemen Qazaxıstan" qə-
zetində dərc olunan Saııtbeq Abdrah-
manovla etdiyi söhbətində Oljas: "Tols-
toy müdrik bir yazıçıdır. Bəlkə də, Tur-
genev, Bunin, Paustovski üslub baxımın-
dan Tolstoydan daha usta yazar ola bi-
lərlər. Amma Tolstoyun dünyaya baxışı,
baxacağı nöqtə yüksəkdir. O, insanlara,
həyata fərqli bucaqdan baxmışdır.
Tolstoy dünyanı "biz" və "onlar" kimi
ayırmaıyıb. Onun üçün Napoleon da,
Hacı Murad da "onlar" deyil, düzü və
səhvi birlikdə yaşayan bir insandır". Ol-
jas da dünyanı bizlər və onlar şəklində
bölməyən, Tolstoy kimi dünyaya baxışı
yüksəklərdə dayanan üstün bir şəxsi-
yyətdir. Bunu bu gün anlamayanlar, sa-
bah mütləq anlayacaqdır. Yeri gəlmiş-
kən, söhbətlə əlaqədar olaraq eyni qəze-
tin veb saytında "Bu yazının, sifariş əsa-

sında yazıldığı dərhal hiss edilir. Qonşu
Qırğızıstanda iğtişaş baş verdiyi bir za-
manda xalqı sakitləşdirəcək məqalələrin
yazılması tələb olundu" deyə münasibət
bildirilir. Bundan sonra digər bir oxu-
cu "Yanırsınız, birincisi, bu məqalə sizin
qeyd etdiyiniz qırğızlardakı "xaosdan"
əvvəl yazılmışdı, ikincisi, rus dilində təh-
sil alan biri qazaxları sevə bilməz. Buna
sifariş əsasında yazılan bir yazı deməyi-
niz absurddur. Çox absurddur! Ağır itti-
hamdır. Doğrusunu yaradan bilir" - de-
yə bir şərh əlavə etmişdi. Oljas kimi
şəxslər belə hadisələrin baş verəcəyini
bəzən şairlik öncəgöranlıyi ilə təxmin
edə bilər. Böyük şairin düşüncəsinə hey-
ran olan bir oxucu qəzetdəki müsahibə-
yə öz fikrini belə bildirir: "Oljas Süley-
menovun çox məlumatlı olduğunu sü-
but edən uğurlu bir yazı! Min yaşa, bö-
yük qardaş"! Digər bir oxucu isə "Nə
qədər gözəl düşüncə, nə qədər də böyük
ustalıq! İstər-istəməz heyran qalırsan!
Savadlı şəxs belə olmalıdır!" deyə yazır.
Bunlar, böyük şairimizə xalqın sevgi və
hörmətinin ifadəsidir.

Qazaxlarda "uluk" (ulu) sözü var.
Karvan yola çıxanda karvanın önündə
gedən dəvəyə uluk deyirlər. Havalara
isinməyə başlayıb, bahar bayramı Nov-
ruz gələndə böyüklər bir birini "Uluk
künün kuttubolsun!" - deyə təbrik edirlər.
Xalq arasında sözü eşidilən, könlü xəzi-
nə ilə dolu müdrik yaşlıları "uluk şəxs"
deyə ən yuxarı başda əyləşdirirlər.
"Uluksansa, təvazökar ol" deyə bir de-
yim var. Özüm, əsrimizin ulu adamları-
nı yaxından tanıdığım, onlarla söhbət
etmək şansım olduğu üçün Yaradana hə-
mişə şükr edirəm. O uluklarımın, yəni
böyüklərimin tam ortasında Oljas daya-
nır. Bəzi insanlar çoxlu orden, medal,
mükafat sahibi olar, amma ətrafına işıq
saçmazlar. Oljas isə parlaq bir işıq, sayrı-
şan bir ulduzdur.

Oljas Süleymenov tanınmış dövlət və
fikir adamı, böyük diplomat, siyasətçi,
dünya səviyyəsində tanınmış bir şəxs,
millətlərin körpüsü, xalqın sədəqətli
oğlu, dövrünün müdrik, böyük şairi, öl-
kəsinin qüruruna çevrilən bir şəxsiyyət-
dir. O, ölkəsinin elçisi, millətinin şərəfi-
dir.

Həqiqət budur. Bu tarixi həqiqəti heç
kim rədd edə bilməz.

Azərbaycan dilinə çevirdi:

Füzuli Məcidli

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

“Koreyalılar da Altay mədəniyyətinin bir parçası olaraq, özlərinə yaxın bildikləri türk xalqları ilə əlaqələri davam etdirmək, bir-birimizin mədəni dəyərlərini qarşılıqlı olaraq tanımaq istəyir”.

Sung Hee Cho,
ATKEİ sədri

Cənubi Koreyada “Tengri-Altay-Turan” festivalı

Sentyabrın 18-23-də Cənubi Koreyanın paytaxtı Seul şəhərində “Tengri-Altay-Turan” festivalı və “Avrasiya Altay Mədəniyyətlərarası Qarşılaşma” adlı seminar keçirilib.

Cənubi Koreyada fəaliyyət göstərən “Avrasiya Turan Kültür və Ekonomi İnstitutu” (ATKEİ) tərəfindən təşkil olunan, Seul bələdiyyəsinin dəstək verdiyi seminar və festivalda Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan və KKTC heyətləri ilə yanaşı, Qaraçay, Noğay və başqa türksoylu xalqların təmsilçiləri də iştirak ediblər.

Tədbirlərdə ölkəmizi Azərbaycanlıların və digər Türkdilli Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzinin (ATXƏM) icra katibi, “Birlik” jurnalının baş redaktoru İlqar İlkin, “Türkiyə” qəzetinin baş redaktoru Aqil Camal, dos.dr. Şəmil Sadiq, araşdır-

maşı Samir Turan və gənclər təşkilatlarından İlhamə Qasımcadə və Səadət İmanova təmsil ediblər.

Festival çərçivəsində qonaqların şərafinə rəsmi qəbul təşkil olunub. Tədbirə dövlət rəsmiləri, ictimai-siyasi xadimlər, diplomatlar qatılıb.

Avrasiya Turan Kültür və Ekonomi İnstitutunun rəhbəri Sung Hee Cho və təşkilatın sədr müavini Hande Kavalısalı qonaqları salamlayaraq, bildirişlər ki, bu il Seulda ilk dəfə düzənlənən bu mədəniyyət festivalını hər il düzənləməyi planlaşdırırlar: “Koreyalılar da Altay mədəniyyətinin bir parçası olaraq, özlərinə yaxın bildik-

ləri türk xalqları ilə əlaqələri davam etdirmək, bir-birimizin mədəni dəyərlərini qarşılıqlı olaraq tanımaq istəyirik. Festival bu il ilk dəfə keçirildiyinə görə bütün türksoylu xalqların nümayəndələrini dəvət edə bilmədik, inanıram ki yaxın gələcəkdə bütün Altay ailəsinə daxil olan qardaş xalqlarımızla birlikdə ola bilirik”.

Seul şəhər bələdiyyəsinin mədəniyyət, idman və turizm üzrə rəhbəri xanım Kim Kyung Ja qonaqları salamlayaraq, Seulda belə gözəl bir festivalın təşkil olunduğundan məmnun olduğunu bildirdi: “Bu gün burada tarix canlandırılır. Şəhər

알타이문화예술축제

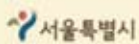
TENGRİ 檀君

ALTAI

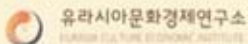
TURAN

유라시아 지역의 알타이 공동의 문화연구를 통해 각 국가간 활발한 문화교류와 경제협력을 확산시킴으로써 대한민국의 미래지향적인 발전을 도모하며 유라시아 국가들과의 교류와 협력, 공동 발전에 기여하고자 합니다

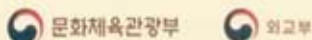
주최

주관

후원

rimizdə Altay kökəninə bağlı xalqları görürük, onlar bizə yad insanlar kimi görünmürlər. Aramızdakı məsafələrin uzaq olması bizlərə fərqli baxış sərgiləmək imkanı verib. Amma xalqlarımızın tarixi yaddaşı, kökə bağlılıqlarımız bizi bir-birimizə yaxınlaşdıran, bir-birimizə tanıdan

əsas vasitə olacaqdır”.

Festival iştirakçıları Seulda İmperator sarayında, prezident iqamətgahında da olublar. Həmin gün axşam Seulun mərkəzi parkında festivalın təntənəli açılış mərasimi keçirilib. Açılış mərasimində Azərbaycanın Cənubi Koreyadakı səfiri Rəmzi Teymurovun çıxışı ölkəmizin digər xalqlarla mədəniyyət əlaqələrinin qurulmasında maraqlı ölkə olduğunu təsdiq etməklə, bu cür layihələrə dövlət dəstəyinin də bariz nümunəsi olmuşdur. Eyni zamanda Seul şəhərinin Gwanghun meydanında qurulmuş və üç gün davam edən türkdilli ölkələrin stendlərində Azərbaycan keyfiyyətli tanıtım materialları, eləcə də Qarabağın tarixi, abidələri ilə bağlı geniş materiallar, kitablar sergilənmişdir. Müxtəlif rəqs və musiqi qrupları paytaxt sakinlərinə bir-birindən gözəl nümunələr təqdim ediblər.

Festivalın davamı olaraq Altay xalqlarının tarixi gerçəklikləri ilə tanışlıq məqsədilə “Avrasiya Altay Mədəniyyətlərarası Qarşılaşma” adlı seminar da keçirilib.

Türk xalqları ilə bağlı müxtəlif mövzularda keçirilən seminarlarda

Azərbaycan, Türkiyə və Qazaxıstandan ekspertlər iştirak ediblər. Seminarda Azərbaycan və Koreya xalqlarının əlaqələrinə dair mövzu ilə Doc. Dr. Şəmil Sadiq çıxış edib. Ş.Sadiq çıxışında Azərbaycan xalqı və Koreya xalqları arasında folklor nümunələri əsasında qarşılaşdırmalar aparıb, xalqlarımızın ortaq dəyərlərini, inanclarındakı ortaq nöqtələri mü-

qayisə edib. Türkiyəli araşdırmaçı dr. Serqen Çirkin isə “Asiya arxeolojisi və şamanizm” mövzusunda çıxış edərək, Asiyada aparılan arxeoloji qazıntılar əsasında tapılan şamanizmə aid materiallara diqqət çəkib.

Daha sonra Seulun mərkəzi parklarının birində festivalın təntənəli bağlanış töreni keçirilib.

“Birlik”

dos.dr. Şamil Sadiqin

Koreyada Altay-engri-Turan festifalı çərçivəsində keçirilən Beynəlxalq konfransdakı çıxışı

Hər bir xalqın yaddaşında onun öz kimliyi yaşayır. Öz əxlaqı və kültürünü min illər keçsə də, unutmur, sadəcə törəsində-yaşam tərzində sərgiləyir. İlk baxışdan Türk və Koreya xalqları arasında mifoloji təfəkkürdə orta qədər nəsə axtarmaq çətin görünə bilər, atalarımızın, uzun zaman öncə bir yerdə yaşaması, qohum xalq olması o qədər də möcüzəvi görünməməlidir. Bunları sübut edən tarixi faktları tapmaq çox çətin, əlimizdə çox az bilgi var. Amma Ural-Altay dil qrupuna aid olan Türk və Koreya xalqlarının Törəsinə, yaşam tərzinə, inanc sistemində azacıq diqqət etsək, görürük ki bu gün belə, bir çox ənənələrimiz eynidir və ya çox bənzərdir. Bənzərliyin özü belə milli köklərimizdəki bağın əlamətidir. Bu bağ ilk inanışla da ola bilər, eyni soydan gəlməklə də... Amma çox dərin bağların olması faktlığında qalır. Göydəki Tenqriyə ilk inanan xalqlardan biri olması isə türk xalqları ilə eyni törəməsinin əsas əlamətidir.

Mən də məşhur nəzəriyyəyə əsaslanaraq, Yer insanının kökünün bir qaynaqdan olduğuna inanırdım. Amma İlk insanla günümüzün insanı arasında zaman fərqi təsəvvür edilməyəcək qədər uzaq olduğu üçün millətlər günümüzdə bir-birinə olan qohumluğuna inanmaqda çətinlik çəkir. Əgər biz türklər, yəni asiyalılar Amerikada yaşayan Hindularla 13 min il, Fin-Uqorlarla 3-4 min il öncə eyni törədən ayrı düşmüşsək, Koreyalılarla birgə yaşa-

Koreya və Türk xalqlarının bağları

Biz, adətən, dünyamıza yerdən baxmağa çalışırıq və bu zaman Yer gözümüzün görə bilmədiyi qədər böyük görünür. Amma quş baxışı ilə yeri seyr edəndə o qədər də böyük olmadığını, yerdə yaşayanların hamısının vahid vətəni olduğu

qərarına çox asan gələ bilirik...

Azərbaycandan Koreyaya baxmaq istəyəndə Günəşin doğulduğu yer kimi görürük. Günəş isə bütün şərq xalqlarında böyük önəm kəsb edir, işığı, istiliyi, yaradılışı, yaşanı simvolizə edir.

mımızın tarixi maksimum 1500-2000 min il öncəyə dayanır. Bu, Şərqi Göy Türk dövlətinin Xaqanı olan Qutluq Kağan dönməsinə təsadüf edir. Sadəcə kiçik bir tarixi faktdır bu, lakin bu gün Koreyalıların inanc olaraq yaşadığı Şamanizm, yəni Tanrıçılıq hələ

də var... Bizi birləşdirən də məhz bu, təbiətə, kainata inanış dinidir... Düzdür, Koreyada din məsələsi çox qarışıqdır, hətta xristianlıqla buddizmin, şamanizmlə xristianlığın vəhdətindən yaranan yeni dinləri belə görmək olar.

Bizim törəmizin əsasında duran Tenqriçilik nədir sualına, bu cür cavab verə bilərik: "Tenqriçilik türklərə aid olan bir inanc və düşüncə formasıdır. Tenqriçiliyin müqəddəs kitabı yoxdur. Tenqriçiliyə görə ən böyük müqəddəs kitab təbiətin özüdür. Göy Tanrı inancında fərdlər bir-birilərinin etdiklərinə görə məsuliyyət daşıyırlar. Bir insanın yanlış eyni zamanda cəmiyyətin yanlışdır. Bir insanın doğrusu eyni zamanda cəmiyyətin doğrusudur. Bu səbəblə fərdlər bir-birilərinə qarşı məsuliyyətli olmalı və bir-birilərinə yönləndirməlidirlər. Göy Tanrı inancında fərdçilik deyil, cəmiyyətçilik vardır. Göy Tanrı inancına görə ölən insanın kölgəsi təbiətə qarışır və kainatın bir hissəsi olur".

Koreyalıları və Azərbaycan Türklərini birləşdirən ən əsas inanc Tenqriçilikdir. Tenqriçilik nə idi, təbiətə inam, Kainata sayğı... Bu gün Koreya xalqının alt şüurunda, evindəki ənənədə bunlar yaşanmaqdadır. Heç biri dini ənənə deyil, sadəcə bizim ortaq törəmədir.

Bu gün bütün xalqlar öz adət və ənənələrini dinlərə qurban verib və ya həmin ənənəsinə dini don geyindirib. Biz sadəcə bu dini donu düşüncəmizdən soyunduraraq, o zaman törəmizin, inancımızın eyniliyini daha aydın görə bilərik. 50 milyon əhalisi olan Koreyada yüzdə 40 Ateizmin (əslində, ateizm indiki anlamında koreyalıları ifadə etmir, tam olaraq. Çünki Koreyadakı Ateizm Nitşe düşüncəsinin məhsulu deyil mənə, sadəcə totemizmin, inancların təbii yolla sıradan çıxmasının məhsuludur. Hansısa dinə və ya onun allahına üsyanın məşhulu deyil.), yüzdə 30 xristian

(protestantizm və katolizm təqribən eynidir), yüzdə 24-nü isə buddistlər, çox az hissəsini isə şamanistlər və ya digər inanclar təşkil edir. Bizim Azərbaycanda isə hardasa yüzdə 95 müsəlmandır. Bu qədər qarışıq bir dinə sahib olan bir xalqla, dini dünyagörüşü həmən-həməni sabit və vahid olan bir xalqın yaşam tərzlərindəki onlarla ortaq əlamət heç bir halda uydurma və ya təsadüfi ola bilməz.

Bəzən bizə elə gəlir və ya elə təqdim edirlər ki, sanki hansısa millət dinləri tanımadan öncə

(Din dedikdə Kitabı, peyğəmbəri, ibadət məkanı olan 4 dini nəzərdə tuturam) heç bir yaşam təzi, törəsi yox idi. Əminəm ki, Koreyada da belədir. Ərəbistanda yaranan dinlər istər xristianlıq, istər islam, istərsə də musəvilik sözsüz ki, bir mədəniyyət formalaşdırdı, amma bu mədəniyyət müxtəlif xalqların törəsinin, ənənəsinin toplusudur. Hər kəs öz həyatını yaşamaq və ya missionerlər dinin yad bir şey olmadığını vurğulamaq üçün milli adətlərə dini don geyindirdi. Beləliklə də milli ənənələr dinləri böyütdü, güc-

ləndirdi və yaşatdı. Heç kim etiraz edə bilməz ki, bu gün islamın islam olmasında ən böyük rolu türklər oynadı. Günümüzə türk xalqları İslamı ərəbdən daha mükəmməl yaşayır, amma bu mükəmməlizim heç də islam deyil, bu mükəmməlizim türk törəsidir ki, adı islam adlanıb. Sübut üçün ərəbin 1500 il bundan öncəki əxlaq və mədəniyyətinə baxmaq lazım deyil, bugünkü durumuna baxmaq yetərlidir.

Bu səpkidən bir koreyalının xristianlığı yaşaması ilə uzaq şərqdəki yunanın, romalının xristianlıq yaşamı qətiyyəni eyni ola bilməz.

Onlar da xristianlığın, buddizmin və sairə dinlərin bir iki formal ritualını götürməklə yetinmiş amma bunun fonunda öz ənənəsini yaşayır. Çünki dini əxlaq ifadəsi yoxdur, din qadağaları müəyyənləşdirir, törəni yox, törə isə təkcə qadağalardan ibarət deyil.

Yakutiyada yaşayan bir araşdırmaçı alim, Tenqriçilik inancına mənsub Nuralgiya Egerova ilə söhbətlərimizin birində deyirdi ki, "Törə dediyimiz bir zihniyyətdir. Əslində, bütün türk dünyasına nəzər salsaq, axtarışdaymış kimi görünürlər, axtarış içərisindədirlər. Törəmizi bilməyimiz, öyrənməyimiz, yaşatmağımız gərəkdir. "Törə nədir?" deyə sual verirlər, "Özümüzə dönməyimiz lazımdır" deyirlər, amma diqqətinizi bir məsələyə çəkmək istəyirəm: mən bütün türk ölkələrini gəzdikdən sonra türk törəsinə tamamilə yaşayan, amma bunu anlamayan bir millət gördüm. Bəziləri bunu islam, bəziləri xristianlıq sanır. Əslində isə eyni mədəniyyəti yaşayırlar. Bu o deməkdir ki, türklər özünü yaşayır, ancaq bunu beyinlərində fərqli yerə yozurlar. Bu törə onların içində var. Bu insanın şüuraltında törə var, amma şüurda dini yaşadıqlarını sanırlar. Hara getsəm, eyni zehniyyəti görürəm – eyni qonaqpərvərlik, eyni açıqlıq. Biz çox açıq insanlarıq, pozitiv insanlarıq, budur türk törəsi! Axtarış lazım deyil, türk törəsinə yaşayırıq, sadəcə bunu anlamamız lazımdır. Fərqli dinlərə sitayiş edirik deyə, bəzən mübahisələr yaranır.

Mən Anadoluda olanda onlara belə bir sual verdim: “Siz suya tüpürürsünüz?”, “Yox, günahdır” dedilər, “Siz oda tüpürürsünüz?”, “Yox, günahdır” dedilər. Bunlar islamda yoxdur, türk törəsində var. Bunları bilir, bunları yaşayır, amma İslamın tələbi kimi qavrayırlar”.

Nuralgiya xanımın fikrinə birini də mən əlavə edim, Koreyada insanlar gecələr dırnaq tutmaz, tutsalar belə onu atmazlar, bu eynisi ilə Azərbaycan da belədir. Demək ki, bütün bunlar bizim birgə törəməyimizdir. Ona görə dırnağı kəsəndən sonra atmaq ki, orda bizim ruhumuzun bir parçası var, o bizim, insanın bədəninə bir hissəsidir.

zım bədənimiz böyüyür və torpaq başqa bir şəkil alır” (N.Egerova).

Azərbaycan türkləri ilə Koreya türkləri arasındakı ortaq yaşam tərzinə diqqət çəkim. Koreyalılar böyüklerimizə çox hörmət edir, bir məsələdə qərar alarkən ailəsinə, atalarına, analarına, böyüklərinə danışır, ailə birliyi ilə qərar verir. Adı günlərdə, bayramlarda, xüsusi günlərdə bir-birimizə qonaq gedir. Əgər evə daxil olurlarsa, ayaqqabılarını çıxarıp, tərliliklərini geyinir. Koreyalıları qonaqpərvər, gülərüzlü, paylaşmağı sevən millət olaraq adlandırsam, mənə cavab verməyəcəm. Diqqət etdinizmi, bu saydıqlarım bizlər üçün nə qədər doğma gəlirdi, sanki bizi an-

onun müqəddəsliyinə inanmışlar. Maraqlı məqamlardan biri də budur ki, Od kultuna sayğı təkçə Koreyada, Azərbaycanda, Türkiyədə, Yakutiya deyil, 2-3 min il öncə bizlərdən uzaq düşmüş və avropanın göbəyində yaşayaraq xristian olmuş Qaqauz türklərində də var bu gün. Onlar da bizim kimi hər ilin mart ayında ocaq qalayar, üstündən tullana, bizi şərdən, bədləkdən qoru, təmizlə, ey od,- deyirlər...

Yakutiya yaşayan türklərdən başlamış, ta ki Türkiyə də daxil olmaqla bütün türklər qeyd etdiyi bir bayram var, adı Novruzdur. Novruz Mart ayının ilk həftəsindən başlayaraq qeyd edilir. Bir təbiət bayramı

“Türk millətinin dilində “Kut” deyər anlam var, bir də “Tin” var. Məsələn, Saxa (Saxa türkləri Tenqriçiliyə inanırlar) mədəniyyətində heç dəyişməmiş türk törəsi saxlanılıb. Orda “Kut” anlayışı üç cür yozulur: birinci “bor kut – torpaq kut”, ikinci “hava kut – salqın kut”, üçüncü “ana kut – iyye kut”. Bədənə torpaq kut deyirlər. Niyə torpaq deyiblər? Çünki ana yumurtasıyla atanın sperması birləşincə insan olur. Bəs hardan gəlir bunlar?! Torpaqdan. Sonra uşaq doğulur və torpaqdan gələnlərlə qidalanır. Heyvan olsun, bitki olsun – hamısı torpaqdan gəlir. Hər şey torpaqdan gəlir, bu səbəbdən bi-

ladırırmışam...

Məsələn Koreyada işığa, oda olan inancla biz müsəlman türklərlə, xristian olan qaqauz türklərinin yanaşması, sayğısı eynidir. Biz odu müqəddəs hesab edirik, bir-birimizə alqış deyəndə ocağın sönməsin deyirik, biz bu gün də Novruz bayramında odun bizi pisliklərdən təmizlədiyinə, şər qüvvələri sadəcə odun yandırdığına inanırıq, həmçinin də Koreyada insanlar evdə lampanın belə sınımasını, işığın sönməsinə bədbəxtlik hesab edirlər. Avropada, Ərəbistanda və bir çox xalqlarda od cəhənnəmi ifadə etdiyi halda, bizim ulu babalarımız ona səcdə etmiş,

dır. Qışın getməsi, yazın gəlməsi ilə bağlı olan bu bayramda insanlar yaşamlarının bütün sahələrində Novruzunu ifadə edirlər. Hər kəs evini təmizləyər və deyər ki, Bahara çox təmiz çıxmalıyıq, hər kəs yeni geyim hazırlar özü üçün, hər kəs öz süfrəsinə baharın gəlişini ifadə edən ən az 7 nemət qoyar ki, yeni il bərəkətli, bolluq olsun. Bütün küsülülər barışar, kəndlərdə, şəhərlərdə qəsəbələrdə əyləncəli şənliklər keçirilər, tamaşalar göstərilər. Novruz Yeni Gün deməkdir. Fikrimcə, bu bayram bir başqa formada bu gün Koreyada da yaşamaqdadır. Bu həmin təbiət bayramı, festivaldır ki, o zaman nə biz

müsəlman idik, nə də Koreyalılar Butpərəst, xristian və sairə... Bu o zaman yaranmışdır ki, Tenrqiçiliyin, şamanizmin fəlsəfəsi olan təbiətə inam var idi.

Koreyadakı Samjial adlı bahar festifalı ilə türklərin yaşadığı bahar bayramının çox incə detalları da bir-biri ilə eynidir. Hər iki xalq bu bayramı mart ayında keçirir, hər iki xalqın yaşatdığı bu gələnkədə həmin günlərdə milli yeməklər bişirilir, milli geyimlərə üstünlük verilir. Həmin bayram günlərində bizim ellərdə od yandırır, ocaq qurarıq. Bu çərşənbə günü adı ilə qeyd edilir. Od insan oğlunun yaşam simvoldur və ta qədimdən türklərin oda ciddi bir sayğısı olmuşdur. Həmin ocaq sönəndə ailə böyüklərimiz odu 7 yerə dağıdar və deyər ki, bahar təkə bizim üçün deyil, həm də heyvanlar üçün gəlir. Ona görə də yeddi yerə dağıdılan odun hərəsini bir heyvana göndərmiş kimi edir. Bu ilanun payı, bu qurdun payı, bu quşun payı

və s. Koreyadakı Samjinnal bayramında da heyvanlara sayğı var.

Digər bir tərəfdən Koreyada samjinnal bayramında çiçəklərdən hazırlanan Sumyeon adlı yeməklə, Azərbaycanda Buğdadan çıxan yaşıl otdan hazırlanan səməni halvası da eyni məqsəd və inanca xidmət edir.

Bu araşdırmanı edərkən mənim üçün ən böyük tapıntı alma oldu...

Türk xalqlarının çoxunda olmasada, Azərbaycanın tarixi bölgələrindən biri olan Naxçıvanda insanlar Novruz bayramında önəm verdikləri insanlarla görüşərkən əllərində qırmızı alma götürürlər. Bayramlaşma məqsədi ilə əl-ələ görüşmək almasız da olur, amma alma ilə görüşmək, könlü xoş etmək, hörməti bildirmək deməklə yanaşı, kimsə kimsəyə küsülürsə, alma sayğını, barışma təklifini ifadə edir. Və bu gün Koreyda insanlar bir-birlərinə üzrxahlıq etmək istərkən alma verərlər və alma sözü həmdə üzr istəmək mənasını daşıyır.

Mən Şərqi bu başındakı bir xalqla o başındakı bir xalqın törəsində (yaşamında) olan bu hadisəni heç bir halda təsadüfi hesab edə bilmərəm. Bəzi tədqiqatçılar sübut etməyə çalışır ki, Novruz Dini (islami) bir bayramdır. Əgər islama aid bir bayram olsa idi, o zaman İslamı son 50 ildə tanıyan bir Koreyada bunun eynisi keçirilməzdi.

Bir törəni həyatımızda yaşamağımıza, eyni dil qrupuna mənsub olmağımıza baxmayaraq, min illərdir bir-birimizdən ayrı düşmüş, xəbərsiz yaşamışıq. Ümid edirəm ki, öz törələrimizə sahib çıxacaq, onu yaşadacağıq. Əminəm ki, araşdırsaq, yüzlərlə ortaq əlamətlirəmizi mifoloji təfəkkürümüzdə tapa bilərik.

Fikrimi Hüseyin Cavidin "Mənim Tanrım gözəllikdir, sevgidir" misrası ilə bitirib, bütün insanlığa sevgi və gözəllik arzu edirəm... Yaşasın, cinayətdən, qandan, terrordan, hiylədən uzaq, dini ideologiyaların əsiri olmayan, barış sevdalisi insanlıq!

Almanların Azərbaycanda yerləşmə tarixi

Almanların Kafkasiya tarixi

Almanya-Azərbaycan ilişkilerinin gelişmesi açısından en aktüel istikametlerden bir tanesinin, bu ilişkilerin tarihi seyrinin doğru bilinmesi olduğu düşüncesi, hâlihazırda toplum içinde yaygınlık kazanmış olan bir kanıdır. Kafkasiya'nın eski ve zengin kültürüne duydukları ilgi, Alman bilim adamlarını ve gezginlerini Azərbaycan'a çekmiştir.

XIX. yüzüylün ilk yarısında Alman ve Azərbaycan halkları arasındaki temasın temellerini oluşturan bir olay gerçekleşti – Azərbaycan'da ilk Alman kolonisi ortaya çıktı. Bu kolonileri savaştan önce görmüş olanlar, ya da bu koloniler hakkında başkalarından birtakım şeyler duyanlar vardır. Kolonilerin bulunduğu yerlerde yaşayanlar, Azərbaycan'a yerleşen Almanlar konusunda bugün dahi etraflı bilgi sahibidirlər. Fakat Almanyalı göçmenlerin bu yerlere ilk kez ne zaman ve ne suretle gelmiş olduklarını belki kimse bilmemektedir.

Olayın aslı şudur:

Napolyon'la savaşın ardından Almanya halkı son derecede ağır şartlar altında yaşamaktaydı. Bunun

sonucunda Almanya'dan toplu göçler başladı. 1816-1817 yıllarında 15 koloni oluşturan 1400'ü aşkın aile (6 bin kişi) vatanlarını terk etti. 40 aileden oluşan ilk koloni bin bir güçlülkle Tiflis'e vardı ve Tiflis yakınlarında ilk koloni olan Marienfeld'in temelini attı. Birkaç koloni daha fazla ilerlemek istemeyerek Odessa'ya yerleşti. Diğerleri ise yurttaşlarının peşinden giderek Kafkasiya'ya gelmeği yeğledi. Kafkasiya'ya gelenler Herson, Rostov, Stavropol, Mozdok v.d. yerlerden geçtiler ve bu yolculukta yüzlercesi hastalıklar, epidemiler ve soğuk yüzünden öldü. Kalanlar, büyük güçlülkle amaçlarına ulaşabildi.

Almanlar Gürcistan'da Ekaterinenpol, Aleksandrdorf, Yeni Tiflis v.d. kolonileri oluşturdular. 8-10 kolonilerin liderleri olan Gottlob Koch, Yakob Krauze ve Johann Vucher Azərbaycan'ın Elizavetpol vilayetine yerleşmek için devletten izin aldılar. Yorgun ve bitkin durumda bulunan göçmenler 1918 yılının Aralık ayında kazakların gözetimi altında Elizavetpol'a geldi. (Elizavetpol – Azərbaycan'ın kadim tarihe sahip şehirlerinden biri olan Gence'dir)

Göçmenler uzun zamandan beridir kullanılmayan Konaklar köyünü onarmaya başladılar. İlk başta bu köy-

de yaşam şartları oldukça ağırdı. Göçmenlerin sayılarının az olması nedeniyle, ilk evler de büyük zorlukla yapılıyordu. Ama bütün zorluklara rağmen Azərbaycan'da ilk Alman kolonisi olan Helenendorf ortaya çıktı. 1915 yılında bu köy Ruslar tarafından "Yelenina", 1938 yılında ise "Hanlar" olarak adlandırıldı. Daha sonra Hanlar, ilçe merkezi oldu. Burası Azərbaycan sınırlarındaki ilk büyük Alman kolonisiydi. 1821 yılında Hanlar'da İsviçreli misyonerlerin desteğiyle ilk kez Sinod toplandı.

22 Nisan 1869 tarihinde Alman kolonisi 50. yılını büyük etkinliklerle kutladı. Aradan geçen süre zarfında köy önemli ölçüde gelişerek değişmiş bulunuyordu. Göçmenler köyde geniş ve rahat evler yapıyor, büyük meyve bahçeleri oluşturluyorlardı. Göçmenlerin dini lideri olan Johann Yakob Krauze 1821 yılında ilk ibadethaneyi açma girişiminde bulundu. 1834 yılında ibadethane artık hazırıldı. 1842 yılında ilk okul yapıldı. Göçmenlerden Christian Gottlob Krauze ve Georg Heinrich Hummel uzun bir süre aynı okulda çalıştı. 1854 yılında Aziz Johann Kilise'sinin temeli atıldı.

Kafkasiya'da ilk Alman okullarının temelini atan kişi Helenendorf lu ilk profesyonel öğretmen olan Albert

Kirchof'tur. Aynı okulda Mayster Muller de 23 sene boyunca öğretmenlik yapmış ve ilk anaokulunu kurmuştur. 22 Kasım 1890 tarihinde Helenendorf okulu bir sanat okuluna dönüştürüldü; zira bunun her halkın yaşamında belirleyici bir öneme sahip bulunduğu iyi anlaşılmıştı. Göçmenlerin yaşamının bütün alanlarında kültürün gelişimi XX. yüzyılın başlarında vaizlik yapan Baron Von Engelhard'ın ismiyle alakalıdır. Engelhard'ın girişimleri sonucu gençler için ilk ticaret okulu kuruldu, Evangelist ve diğer topluluklar oluştu. 1893 yılından itibaren Helenendorf'ta içtimai toplantılar düzenlenmeye başlandı. Kafkasya'daki bütün göçmenler devletin müfettişlerince kontrol altında tutuluyordu.

Alman kolonisi mensuplarının düzene ve yasalara bağlılığı, bu kolonilerin pek muntazam bir durumda olmasının esas nedeniydi. Koloni lideri "Şults" seçimle belirleniyor ve kolonideki üretim, maddi ve manevi yaşam mekanizmalarının sorumluluğunu üzerine alıyordu. Koloninin bağımsız bir şekilde idare edildiği elbette söylenemez, zira Kafkasya'daki Almanların yaşamının iç ve dış cepeleri devlet müfettişlerinin kontrolü altında bulunuyordu. Şults'un rızası olmadan koloni hudutlarının dışına çıkılamıyordu. İdareciler, ahlaksızlık yapan köylülerin isimlerini "kara levha"ya kaydediyorlardı.

Kolonideki yaşamın güvenliliği ve düzenliliği açısından önem arz eden bir husus da çok ciddi bir sihhî kontrolün mevcut olmasıydı. Koloniye bir "temizlik kültürü" – sosyal temizlik, maişet temizliği ve ev temizliği kültürü hâkimdi. Koloninin yerleştiği beş ana cadde boydan boya evler ve malikânelerle doluydu. Kolonide esas iş alanları şarap üretimi ve ağır sanayi teknolojik yeniliklerin uygulanmasıyla seçiliyordu.

Sizi Azerbaycan'daki en büyük Alman kolonisi olan Helenendorf kolonisinin tarihi konusunda kısaca bilgilendirdik. Azerbaycan'da bunun dışında da koloniler bulunmuştur. Esasen Helenendorf'tan gelen göçmenlerin yerleştiği Anninfeld bu kolonilerden bir tanesidir. Yaklaşık olarak 107 göçmen ailesi Şamhorca

çayının batı kıyısına yerleşmiş bulunuyordu. 1897 yılında Georgsfeld köyü oluştu. Daha sonraki dönemlerde aynı köy Georgiyevski, 1941 yılında ise Leninkend adını aldı. 1911 yılının yazında 15 aile Elizavetpol vilayetinin Kazak bölgesine taşındı. Burada dördüncü koloni – Grünfeld oluştu. Beşinci koloni olan Aygenfeld ise Helenendorf'un ve Annenfeld'in batısında yerleşiyordu. Daha sonra aynı

koloni Engelsfeld, 1941 yılında ise bugün Şemkir'in bir kasabası olarak mevcudiyetini sürdüren Engelskent adını aldı. Aynı dönemde artık Kazak'ta Alekseyevka ve Trubenfeld kolonileri de mevcuttu. Bu saydıklarımızın dışında, Azerbaycan'da Alman kolonilerinin tarihiyle ilgili birtakım başka yerler de bulunmaktadır.

Prof. Dr. Abdullayev Cengiz
Alman-Azerbaycan Derneği Başkanı

Oxucuların nəzərinə!
Aylıq yayımlanan
“Birlik” jurnalını mətbuat yayım köşklərindən və abunə yazılışı ilə əldə edə bilərsiniz.

Tarixinə və gələcəyinə biganə qalma!

TƏSİSÇİ:

ATXƏM İctimai Birliyi
Sədr: İlham Sürxay oğlu İsmayilov

Baş redaktor:
İlqar İlkin

Bədii redaktor:
Səadət Ramazanlı

Redaktor:
Telman Əlirzayev

Texniki redaktor:
Vəfadar Farizoğlu

Ünvan: AZ1065, Bakı şəhəri,
Həsən Əliyev küç. 10/61
Tel: (99 412) 594 21 48
Mob: (99 450) 623 26 88
e-mail: athem2007@gmail.com
web: www.atxem.az

Bank rekvizitləri:
Azərbaycan Beynəlxalq
Bankın Aşeron filialı
Kod: 805539
VÖEN: 9900001881

Müxbir hesabı:
AZ03NABZ0135010000000002944
SWIFT: İBAZAZ2X

Hesabın adı:
ATXAM İCHTİMAİ BİRLİYİ
IBAN:
AZ83İBAZ38090019441512339201
VÖEN: 1700815321

Jurnal Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyində dövlət
qeydiyyatından keçmişdir.
Reyestr №: 2557

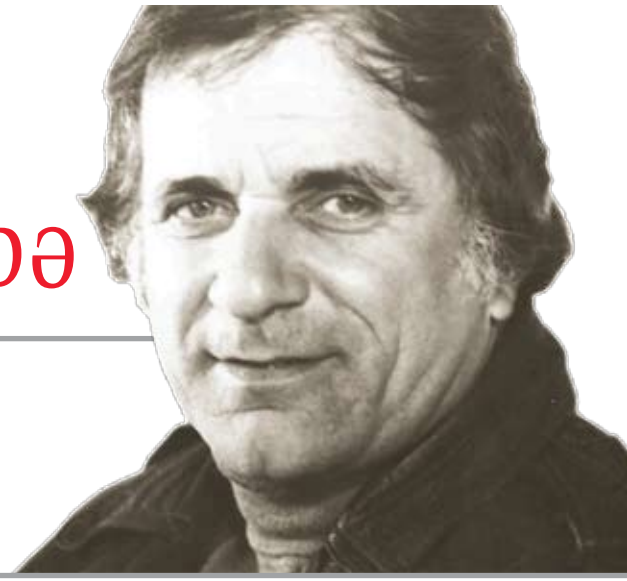
Çapa imzalanmışdır: 05.12.2017
Tiraj: 500

Jurnalın materiallarından istifadə zamanı
istinad zəruridir. Müəlliflərlə redaksiyanın
mövqeyi üst-üstə düşməyə bilər.
Əlyazmalar geri qaytarılmır. Reklam
məlumatlarının məzmununa görə redaksiya
məsuliyyət daşımır.
"TIME-Print" Mətbəəsində çap olunub.

Jurnal 2008-ci ilin
may ayından çıxır

İSA İSMAYILZADƏ

GÜLLƏLƏR DEMƏDİ

*Getdilər. Getdilər fit çala-çala,
Getdilər atları çimizdirməyə –
Bizi aparmadılar,
Qulançar yığmağa, moruq dərməyə
Bizi aparmadılar.*

*Yalvarıb-yalvarıb, dil tökəndə biz
onlar üstümüzdə od əladılar,
qışqırıb-təpinib, hədələdilər:
«Hələ uşaqsınız... nə yaşınız var...»*

*Bir gün xəbər gəldi: dava başlanıb...
Onlar əsgərliyə çağırıldılar.
Nə tütək çaldılar, nə fit çaldılar,
fikirlə oldular, ağır oldular...*

*Yola salanlara qoşulanda biz
yalvarıb-yalvarıb, dil tökdü onlar:
«Gəlməyin, qayıdın... geri qayıdın...
Qayıdın atları çimizdirməyə,
Qulançar yığmağa, moruq dərməyə».*

*Biz getdik atları çimizdirməyə,
qulançar yığmağa, moruq yeməyə:*

*düşüb arxamızca gəldi uşaqlar.
Dilimiz gəlmədi bir söz deməyə.*

*Onların yoxluğu düşdü araya,
Oyunlar, «məclislər» qaldı yarımçıq.
Toylar da seyrəldi, toyxanalar da,
aşıq da havanı çaldı yarımçıq –*

*Kəndimiz yamanca uralanmışdı,
hərdən korun-korun yanırıd ocaq.
Bir ağzığöyçək də qaralanmışdı:
«Deyəsən, gedənlər qayıtmayacaq» –*

*Mərmilər, güllələr fit çala-çala
Hey böyür-başından ötdü onların.
Kətmən vura-vura, ot çala-çala
baxdıq yollara.*

*Getdilər, getdilər Berlinə sarı,
getdilər, getdilər ölümə sarı.
Güllələr demədi: geri qayıdın.
Lülələr demədi: geri qayıdın,
qəlpələr demədi: geri qayıdın,
hələ uşaqsınız, nə yaşınız var...*

QIYMƏTİ: 2 AZN